

**Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

Тетяна Каросва

Інформаційні ресурси з історії

Навчальний посібник

Вінниця – 2022

УДК 002.2:016:94(075)

DOI: [https://doi.org/10.31652/002.2:016:94\(075\)-1-212](https://doi.org/10.31652/002.2:016:94(075)-1-212)

К 25

Автор

Тетяна Робертівна Кароєва, докт. іст. наук, доц.,
професор кафедри культури, методики навчання історії та
спеціальних історичних дисциплін

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла
Коцюбинського (протокол № 5 від 12.01.2022 р.)

Рецензенти:

Легун Юрій Вікторович – доктор історичних наук, професор, директор
Державного архіву Вінницької області

Хітлач Богдан Миколайович – кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник, Вінницький обласний краєзнавчий музей

Кароєва, Тетяна Робертівна

Інформаційні ресурси з історії : навч. посіб. / Т. Р. Кароєва ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2022. – 212 с.

Навчальний посібник розкриває інформаційні можливості галузевого інформаційного простору на традиційних та нетрадиційних носіях. Він висвітлює бібліографічні ресурси, повнотекстові та фактографічні бази даних України, а також розглядає методику бібліографічного пошуку та опису літератури.

Призначений для студентів історичних факультетів, викладачів, дослідників, працівників бібліотек, музеїв, архівів, а також широкого кола зацікавлених осіб.

Зміст

Вступ

Розділ I. Бібліографічні ресурси та методика бібліографічного пошуку.

1.1. Основні бібліографічні поняття. Типи історико-бібліографічних посібників.

1.2. Організація історичної бібліографії в Україні: бібліотеки та наукові центри.

1.2.1. Бібліотеки як провідні бібліографічні установи.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. Національна історична бібліотека України. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Одеська національна наукова бібліотека. Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г. Короленка.

1.2.2. Бібліографічна діяльність наукових центрів.

Інститут історії України НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Книжкова палата України імені Івана Федорова.

1.3. Бібліографічний пошук джерел та літератури

1.3.1. Методика пошуку

Поточний пошук. Ретроспективний пошук. Робота з джерелами інформації

1.3.2. Репертуар галузевих бібліографічних посібників

Поточна бібліографія. Ретроспективна бібліографія. Методика ознайомлення з посібниками

1.3.3. Краєзнавчі бібліографічні ресурси

1.3.4. Історична довідкова література

Розділ II. Галузеві бази даних та методика роботи з ними.

Методика пошуку в базах даних. Галузеві повнотекстові та фактографічні бази даних.

Розділ III. Оформлення бібліографічного апарата у науковій праці

3.1. Бібліографічний опис документа

Бібліографічний опис опублікованого документа. Аналітичний бібліографічний опис опублікованого документа. Бібліографічний опис неопублікованого документа. Бібліографічний опис електронних ресурсів. Аналітичний бібліографічний опис електронних ресурсів.

Анотація. Ключові слова.

3.2. Бібліографічні посилання та виноски.

3.3. Список джерел і використаної літератури

Словник термінів

Література

Додатки

1. Репертуар галузевих бібліографічних покажчиків (вибране)
2. Сучасні історичні енциклопедії (за матеріалами Вікіпедії)

Вступ

Однією з основних тенденцій розвитку науки в останні десятиліття ХХ – початку ХХІ ст. є зростання ролі інформаційного забезпечення досліджень, широкого впровадження комп'ютерних методів та інформаційних технологій в дослідну практику. Ця тенденція проявляється і в гуманітарних науках, зокрема, історичній, з її опорою на джерельну базу. Істоики звернулися до використання комп'ютерних методів аналізу інформації історичних джерел вже на початку 1960-х рр. І з того часу цей процес розвивається, відображаючи реалії швидко мінливого інформаційного простору. Водночас зберігається практика використання звичних форм орієнтування у фаховому інформаційному потоці – бібліографічних ресурсів. Історик, який шукає джерела і літературу за темою дослідження, постійно стежить за новою літературою, причому не тільки зі своєї вузької тематики, а й з методології історії, суміжних соціальних наук. Якщо врахувати, що, за даними ЮНЕСКО, за останні 25 років було надруковано стільки ж книг, скільки за попередні п'ять століть, завдання, яке постає перед дослідником, досить складне. Крім того історична наука існує не одне століття, накопичений величезний матеріал, орієнтуватися в якому досить важко. Вибрати потрібне, не пропустити важливе – від цього залежить якість дослідження. Брак джерел приводить до неповноцінних висновків, незнання робіт попередників – до дублювання, до «відкриття» того, що вже відомо. Невипадково вчені уважно ставляться до вивчення бібліографії.

Нині на забезпечення інформаційного поля істориків безпосередньо працює дві спеціальні історичні дисципліни – історична бібліографія та історична інформатика. Предметне поле дослідження історичної бібліографії – це прийоми та методи пошуку, цільового відбору, наукової систематизації та бібліографічного опису джерел і літератури, а також доведення зібраної інформації до дослідника.

Предметне поле студій історичної інформатики – це методи і засоби для створення, розробки, коригування, коментування, редагування, пошуку, вилучення, аналізу та подання історичної інформації та отримання нового історичного знання за допомогою інформаційних технологій.

Обидві дисципліни створюють інформаційні ресурси на допомогу історикам. Знайомство з системою їх створення та функціонування дозволяє звести до мінімуму пошук інформації наосліп. В сучасних умовах зростання інформаційних потоків спроби допомогти історикам набувають нового вигляду. Пропонується навігація за допомогою «історичної евристики», «історичної інформатики», «історичної бібліографії», «довідкового інструментарію», «лабораторії історика» або «наукової інформації в галузі історичних наук». Пропонований навчальний посібник охоплює частину предметних інтересів згаданих історичних дисциплін. Його мета – допомогти студентам навчитися користуватися масивом галузевих інформаційних ресурсів. Вони отримують теоретичні знання: засвоюють основні поняття бібліографії та інформатики, знайомляться з бібліографічними та довідковими виданнями, базами даних, а також вчаться практичній бібліографії у професійній діяльності, пошуку в друкованих, карткових, електронних джерелах інформації, засвоюють правила бібліографічного опису літератури, оформлення посилань і покажчиків до наукової роботи.

Цей курс покликаний допомогти студентам зорієнтуватися у вітчизняній інформаційному просторі, який динамічно змінюється, тому цей посібник є скоріше дороговказом у вивченні цієї сфери історичної науки.

Розділ I.

Бібліографічні ресурси та методика бібліографічного пошуку.

1.1. Основні бібліографічні поняття. Типи історико-бібліографічних посібників.

Основні бібліографічні поняття. Хоча історична бібліографія представляє історичну науку, але має справу не з самим науковим знанням, а з відображенням останнього у творах друку і тому залежить ще й від розвитку книговидавничої справи, бібліографії взагалі.

Бібліографія – це науково-практична діяльність щодо підготовки і передачі бібліографічної інформації про документи, мета якої створення своєрідної навігації в інформаційному просторі. Для зручного і швидкого пошуку інформації про документ складається його *бібліографічний опис* – сукупність відомостей, яка дає можливість ідентифікувати документ й отримати уявлення про його зміст.

Основним результатом бібліографічної діяльності є створення бібліографічного посібника.

Бібліографічний посібник (далі – БП) – впорядкована множина бібліографічних записів, об'єднаних за певною ознакою. Він складається або істориком, або професійним бібліографом, який працює в бібліотеці або науковому закладі.

Існує декілька видів бібліографічних посібників. Найпоширенішими є:

Бібліографічний список – посібник з простою структурою. Такі списки (пристатейні, прикнижкові) публікуються у вигляді додатків до статті, книги, реферату, курсової або дипломної роботи, дисертації. Автором, як правило, є історик.

Бібліографічний покажчик (далі – БП) – посібник зі складною структурою, що передбачає наявність допоміжних покажчиків, передмови, змісту тощо. Він відображає видання за певний період часу, певної галузі знань або певної теми. Складається, як правило, колективом бібліографів за редакцією істориків. Часто видається окремою книгою.

Бібліографічний огляд – посібник, що уособлює зв'язну розповідь про документи – книги та статті за певною науковою темою. Існують також історіографічні огляди, які відрізняються від бібліографічних, аналізом змісту наукової літератури. Ці огляди несуть велику бібліографічну інформацію, що дозволяє розглядати їх нарівні з бібліографічними.

За суспільним призначенням БП найчастіше бувають *державними (обліково-реєстраційними), науково-допоміжними, рекомендаційними*.

Державні покажчики інформують про видані в країні документи на підставі їх державного обліку. Вони створюються для забезпечення документально-бібліографічних потреб усього суспільства, але не враховують особливості інформаційних потреб тієї чи іншої категорії споживачів. В Україні єдиною установою, що готує і видає державні (облікові) БП «Літописи», є Книжкова палата України імені Івана Федорова. Облік всіх документів здійснюється завдяки «системі обов'язкового примірника», який одержує Книжкова палата України згідно з законом України «Про обов'язковий примірник документів» (1999). Державні БП є базою для будь-якої бібліографічної діяльності.

Науково-допоміжні БП формують інформаційно-бібліографічну базу для діяльності спеціалістів різних спеціальностей, акумулюючи відомості про відповідну літературу. Вони створюються або за досить вузьким напрямом у межах галузі, або за наскрізною галузевою проблемою, яка характеризується сильним розпорошенням інформації. Система БП науково-допоміжної бібліографії включає різні рівні поточного інформування (сигнальний, реферативний,

оглядовий), певні види бібліографічних посібників за особливостями бібліографічного відбору (реєстраційний, вибірковий), а також добре розвинену систему галузевих покажчиків. В Україні організаційними центрами науково-допоміжної бібліографії є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, галузеві бібліотеки та академічні інститути тощо. Підготовка науково-допоміжних посібників потребує спільних творчих зусиль бібліографів-укладачів, редакторів, а також спеціалістів відповідної галузі.

Рекомендаційні БП призначені для певних груп споживачів на допомогу загальній та професійній освіті, самоосвіті, вихованню та пропаганді знань. В цих покажчиках література ретельно відбирається з врахуванням підготовки читача. Методичним центром з підготовки рекомендаційних посібників є Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого.

Бібліографія поділяється на *перспективну, поточну і ретроспективну*. *Поточна* бібліографія інформує про нову фахову літературу, що вийшла з друку впродовж одного тижня – одного року, та повинна задовольняти вимогам повноти, регулярності та оперативності. *Ретроспективна* бібліографія відображає масив документів про певну проблему, виданий за певний хронологічний період. Ретроспективні покажчики з'являються лише тоді, коли накопичується певна кількість літератури, тому неминуче відстають від розвитку науки, в якій весь час йде процес пошуку нових тем, нових напрямів, нових підходів до оцінки минулого. Але подібний посібник може стати помітним явищем, якщо в ньому зібрано все цінне з теми дослідження, систематизовано відповідно до структури науки. Заповнити розрив між сучасним станом науки та ретроспективною бібліографією і покликана оперативна поточна бібліографія, яка реєструє всю наявну історичну літературу.

Ретроспективних БП з історії друкується багато, доволі часто видаються внутрікнижкові, прикнижкові, внутріжурнальні та пристатейні тематичні, персональні списки. Але великі БП, які охоплюють літературу цілого розділу історії за значний період, навіть з окремої наукової проблеми, з'являються рідко.

Перспективна бібліографія, що містить інформацію про наукову літературу, яку готують до друку у найближчий час, менш поширена. Як правило, перспективні БП – це тематичні плани друку видавництва.

Існує *персональна* бібліографія, об'єктом вивчення якої є твори однієї постаті або література про неї. Найпоширенішими є посібники про видатних історичних діячів або істориків.

Історики часто звертаються до *краєзнавчої* бібліографії, яка репрезентує літературу, присвячену окремій місцевості, краю, місту, або до *країнознавчої* – про окрему країну. Ця бібліографія не є виключно «історичною», адже вона відображає матеріали з історії, економіки, культури та інших сфер суспільного життя окремих адміністративних одиниць. В умовах комплексного підходу до вивчення історичних проблем подібний зміст має особливе значення. Він дозволяє історикам враховувати досягнення суміжних суспільних наук.

За тематико-галузевим змістом відображених документів розрізняють *універсальні, багатогалузеві та галузеві* БП. *Універсальні* БП охоплюють літературу, що видавалася на певній території, у визначений час, певною мовою з усіх галузей знань. *Багатогалузеві* БП відображають твори з декількох галузей знань, що обумовлюється визначеною наперед темою. Документи з певної галузі знань (у нашому випадку – історичної) представляють *галузеві* БП.

Для орієнтації у бібліографічному просторі існують БП другого ступеня, або *бібліографія бібліографії* (останнім часом в науковій літературі поширюється термін *метабібліографія*), що допомагає науковцям з'ясувати, які саме покажчики існують з їхньої теми, що значно економить час на пошук потрібної літератури.

БП в залежності від принципів групування матеріалу поділяються на *алфавітні, систематичні та предметні*.

Алфавітний покажчик передбачає формальне розміщення матеріалу за алфавітом прізвищ авторів та назв творів.

Систематичний покажчик розташовує записи відповідно до змісту за певною, розробленою фахівцем, схемою класифікації.

Предметний покажчик дещо схожий на систематичний, але в основу його класифікації покладено предметні рубрики, за якими подається перелік статей, що за змістом відповідають їм. Предметними рубриками можуть бути основні поняття (предмети), про які йдеться в публікаціях.

Згадані бібліографічні посібники не вичерпують всього розмаїття їх видів, але в історичній бібліографії далеко не всі з них отримали поширення. Історики в науковій діяльності найчастіше стикаються з державними, галузевими (науково-допоміжного та рекомендаційного характеру) та краєзнавчими БП.

Типи історико-бібліографічних посібників. Історична бібліографія представляє собою складну систему посібників, що відповідають розділам і галузям історичної науки. Це складає специфіку історичної бібліографії. Значний розвиток отримали також особливі комплекси, які характерні для універсальної та інших галузевих бібліографій: біобібліографія, краєзнавча бібліографія, бібліографія бібліографічних посібників.

Класифікацію БП можна провести за різними ознаками:

- за періодичністю (періодичні та неперіодичні);
- за цільовим призначенням (державні, науково-допоміжні, рекомендаційні);
- за видовими ознаками відображеної літератури (покажчики книг, книг і статей, бібліографічних посібників, джерел, дисертацій тощо);

- за ступенем змістовної обробки інформації (анотовані покажчики літератури, каталоги, списки літератури; переліки літератури тощо);
- за матеріальною конструкцією публікацій (книжкові видання, прикнижкова бібліографія, пристатейна бібліографія),

але проблемно-тематичний принцип допомагає найкраще розкрити особливість історичної бібліографії. І. Парфенов¹ виділяє тут такі типи покажчиків:

Покажчики літератури з всесвітньої історії мають, як правило, вибірковий характер, тому що складно під однією обкладинкою зібрати всю видану літературу зі всіх розділів історії за декілька сотень років. Подібні покажчики фіксують лише найважливіші публікації. В деяких країнах видаються путівники з історичної літератури.

Покажчики з окремих періодів всесвітньої історії відображають історію багатьох країн та народів світу, весь процес історичного розвитку окремого періоду. Навіть хронологічні обмеження досліджуваного матеріалу не дозволяють охопити всю друковану продукцію, тому тут поширеною формою інформування є складання покажчиків, путівників з історії стародавнього світу та середніх століть. Історію пізнішого часу складно відобразити навіть у серії покажчиків.

Покажчики з історії окремих країн і регіонів висвітлюють історію країни або групи країн певного регіону впродовж як всього історичного процесу, так й окремих його періодів. Як правило, вони складаються в тих країнах, історії яких присвячені.

Покажчики з історії окремих місцевостей (історико-краєзнавчі у вітчизняній історіографії) відображають літературу з історії окремих територіальних одиниць.

¹ Парфенов И.Д. Основы исторической библиографии : учеб. пособие. Москва, 1990. С. 18-22.

Показчики з історії окремих подій і проблем в основному присвячені значним історичним подіям, явищам, урочистим ювілеям тощо.

Показчики з окремих галузей історичної науки (соціальна історія, економічна історія, військова історія, історія культури тощо) можуть одночасно бути віднесеними й до історичної бібліографії, й до бібліографії відповідної галузі знань. Показчики цього виду можуть, в свою чергу, розрізнятися за хронологічним охопленням (впродовж всього історичного процесу або його окремого періоду), за територіальною ознакою (всі або окремі країни, регіони, місцевості).

Джерела є одним з поширених компонентів змісту історико-бібліографічних показників, проте це не виключає потреби укладання спеціальних показників історичних джерел. Особливої актуальності це набуло у незалежній Україні, коли з 1990-х рр. оприлюднено таку кількість документів, що історики вже пишуть про «археографічний вибух». Швидко зростають знання про джерельну базу вітчизняної історичної науки. Водночас поширилась практика ігнорування бібліографічних посилань на попередні публікації, хоча загальновідомо про необхідність пошуку відомостей про них. На допомогу науковцям можуть прийти БП з відомостями про місцезнаходження та публікацію документів. У контексті цього виду БП історична бібліографія найтісніше наближається до джерелознавства.

Бібліографія історичних джерел різноманітна: існують показчики, що містять всі або деякі види історичних письмених джерел з хронологічного періоду, країни або історичної події. Поряд з цим значне поширення отримали показчики окремих видів джерел – статистико-економічних матеріалів, юридичних актів, законодавчих пам'яток, дипломатичної та військової документації, судово-слідчих справ, а також оповідних джерел: літописів, хронік, спогадів, щоденників.

Чимале значення для істориків має і бібліографічна ретроспективна багатогалузева інформація про книги та періодичні видання, що виходили у певній країні – національний бібліографічний репертуар.

Показчики до спеціальних історичних дисциплін входять як особливі розділи до структури вищезгаданих видів показників, але можуть друкуватися й як самостійні праці.

Показчики з історії історичної науки активно розвиваються у світі в останні десятиріччя. Вони найбільш подібні до історіографічних оглядів.

Персональний бібліографічний показчик відображає твори одного автора та (або) літературу про нього. Як правило, у зв'язку з ювілейними датами готуються посібники праць видатних істориків та (або) літератури про них. Життєвий шлях видатних постатей минулого також стають об'єктами бібліографування. Ще одним різновидом показників цієї групи є біобібліографічний довідник, що містить ще й біографічні відомості про певну особу чи осіб.

Показчики змісту періодичних і продовжуваних видань розкривають зміст фахової періодичної преси, збірників праць наукових установ. В останніх номерах журналів за поточний рік публікується перелік всіх матеріалів, оприлюднених за рік. Крім того, бібліографами готуються показчики змісту окремих журналів за певний проміжок часу.

Показчики праць наукових установ і вищої школи висвітлюють діяльність профільних інституцій минулого.

Безперервний потік інформації, в тому числі бібліографічної, викликає гостру необхідність створення *показників бібліографічних посібників*, що допомогло б орієнтуватися у бібліографічних виданнях. Без таких путівників складно розібратися у великій кількості досить різноманітних за змістом, типом видання, читацьким призначенням, методикою складання і якістю бібліографічних посібників. Найзручніше користуватися переліками таких посібників, що

охоплюють всі періоди історії, найважливіші історичні події та явища в історичному процесі. З подібних праць зручно відбирати БП, що репрезентують потрібну тематику.

Різні типи посібників історичної літератури характеризуються своєрідністю методичних прийомів відбору, групування і опису матеріалу, знання яких полегшує раціональне їх використання в науковій роботі. Бібліографічні посібники можуть містити видання різних типів або обмежуватися одним.

У вітчизняній історичній бібліографії далеко не всі типи БП отримали поширення. Причиною цього є шлях, пройдений українською історичною наукою, яка зосереджена, в першу чергу, на студіюванні проблем своєї країни. Тому, у нас не існує фундаментальних показників вітчизняної літератури з всесвітньої історії в цілому та її окремих періодів. Натомість плідно продукуються тематичні БП, особливо з таких болючих проблем історії України як Українська революція, голодомор 1932–1933 рр., політичні репресії 1920-х – 1950-х рр. Чимало друкується БП, присвячених історичним джерелам, спеціальним історичним дисциплінам, фаховим періодичним та продовжуваним виданням, науковим інституціям, провідним вченим, історико-краєзнавчим питанням, а історія історичної науки ще чекає унаочнення в БП.

Запитання для самоконтролю:

1. Які основні види бібліографічних посібників за внутрішньою формою вам відомі?
2. Які основні види бібліографічних посібників за суспільним призначенням вам відомі?
3. Які основні види бібліографічних посібників за часом видання відображених документів вам відомі?
4. Які основні види бібліографічних посібників за способом групування документів вам відомі?

5. Які види історико-бібліографічних посібників можна виокремити за проблемно-тематичним принципом?

1.2. Організація історичної бібліографії в Україні: бібліотеки та наукові центри

1.2.1. Бібліотеки як провідні бібліографічні установи

Випуском бібліографічної продукції у всьому світі, як правило, опікуються бібліотеки, наукові центри (книжкові палати, центри наукової інформації, науково-дослідні установи), а також громадські організації, які ставлять перед собою дослідницькі та просвітницькі цілі.

В Україні показники з історичної бібліографії складаються переважно у бібліотеках. За значенням вітчизняні бібліотеки поділяються на: всеукраїнські загальнодержавного значення (національні, державні), республіканські (Автономної Республіки Крим), обласні, міські, районні, селищні, сільські, а за змістом бібліотечних фондів бібліотеки можуть бути універсальними, галузевими, міжгалузевими. В залежності від рівня бібліотеки, її профілю, відомчої приналежності і змісту фондів визначається повнота, галузева спеціалізація комплектування бібліотечних фондів і широта обслуговування користувачів.

Основне місце у бібліотечній мережі України займають публічні (загальнодоступні) бібліотеки Міністерства культури України². Провідними установами його мережі є Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, Національна історична бібліотека України, Одеська національна наукова бібліотека, Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка, а також обласні універсальні наукові бібліотеки. Відомчі бібліотеки, що підпорядковані іншим міністерствам України, Національній академії наук України або галузевим

² Поза нашої уваги залишається мережа дитячих та юнацьких бібліотек Міністерства культури України

академіям, орієнтуються, як правило, на бібліотечне обслуговування користувачів своїх організацій.

Починаючи тематичний пошук літератури, слід враховувати, що ефективнішою буде робота у галузевій бібліотеці, де ведеться спеціалізований довідково-пошуковий апарат, дрібніше структурований, ніж в універсальних бібліотеках, а система обслуговування читачів будується з врахуванням їхніх галузевих потреб. Пошук інформації з історико-регіональних проблем краще здійснювати в обласних універсальних наукових бібліотеках. При цьому практично кожний заклад, незалежно від статусу або відомчої приналежності, надає послуги міжбібліотечного абонементу: видання, відсутнє у даній бібліотеці, можна отримати у тимчасове використання з іншої (або копію видання в паперовому або електронному вигляді).

Всі бібліотеки надають безкоштовні і, як правило, платні (додаткові) бібліотечні та інформаційні послуги. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» визначає, що користувачі бібліотеки мають право:

- безоплатно користуватися інформацією про склад бібліотечних фондів через довідково-пошуковий апарат (крім комерційних баз даних);
- безоплатно отримувати консультаційну допомогу в пошуку та виборі джерел інформації;
- безоплатно отримувати у тимчасове користування документи із фондів бібліотеки, крім документів, придбаних за кошти, одержані від господарської діяльності бібліотеки;
 - одержувати документи або їх копії по міжбібліотечному абонементу;
 - одержувати інформацію з інших бібліотек, користуючись каналами зв'язку;
 - користуватися іншими видами послуг, у тому числі на платній основі;
 - брати участь у роботі бібліотечних рад.

Ширшу інформацію про основні інформаційні можливості провідних бібліотек країни надають спеціальні довідники³. Нижче пропонуються відомості про бібліотеки та науково-інформаційні центри, куди слід звертатися в першу чергу для пошуку літератури з історії.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (URL: <http://www.nbuv.gov.ua>). Найбільша бібліотека України, головний науково-інформаційний центр держави є складовою структури Національної академії наук України. Входить до числа десяти найбільших національних бібліотек світу. Заснована 2 (15) серпня 1918 р. як Національна бібліотека Української держави, з 1988 р. носить ім'я В. І. Вернадського.

Обсяг фондів – близько 15,5 млн одиниць зберігання. Це унікальне зібрання, що включає книги, журнали, продовжувані видання, карти, ноти, образотворчі матеріали, рукописи, стародруки, газети, документи на нетрадиційних носіях інформації. Бібліотека має найповніше в державі зібрання пам'яток слов'янської писемності та рукописних книг, архіви та книжкові колекції видатних діячів української й світової науки та культури. Складові фондів – бібліотечно-архівна колекція «Фонд Президентів України», архівний примірник творів друку України з 1917 р., архівний фонд Національної академії наук України. Користувачі в головному корпусі обслуговуються в читальних залах літератури гуманітарного профілю, природничого та технічного профілів, періодичних видань, публікацій Організації Об'єднаних Націй, бібліотекознавчої літератури, дисертацій та документів на мікроносіях, довідково-бібліографічного обслуговування,

³ Провідні бібліотеки України : довідник / уклад.: В. Г. Дригайло, Є. М. Шмельов. Київ, 2007. 152 с.; Наукові бібліотеки України : довідник / відп. ред. О. С. Онищенко ; уклад. А. А. Свобода ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2004. 472 с.; Бібліотеки вищих навчальних закладів України : інформ. кат.-довід. / уклад. І. М. Федорова ; ред. В. Г. Нестеренко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук. б-ка ім. М. Максимовича. Київ, 1998. 198 с.; Бібліотечна Україна : довідник / уклад.: О. Ф. Артемюк, Т. М. Слєпцова ; редкол.: А. П. Корнієнко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Абрис, 1996. 384 с.; Бібліотеки та бібліотечні мережі [Електронний ресурс] // Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського : веб-портал. Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/node/769> (дата доступу: 24.08.23).

картографічних видань та нових надходжень. У філії читачі можуть відвідати читальні зали газетних фондів, стародруків і рідкісних видань, Інституту рукопису, музичного фонду, відділу зарубіжної україніки, образотворчих мистецтв, бібліотечних зібрань та історичних колекцій.

Щорічно до фондів надходить до 150 тис. документів (книг, журналів, газет тощо). Бібліотека комплектується всіма українськими виданнями, отримує примірник дисертацій, які захищаються на території України, веде міжнародний книгообмін з 70 країнами світу. До закладу як депозитарію документів і матеріалів ООН в Україні надсилаються публікації цієї організації та її спеціалізованих установ. З 1998 р. здійснюється цілеспрямоване комплектування електронними документами, з 2005 р. – вибіркоче архівування науково-інформаційних ресурсів Інтернету.

Пошуковий апарат бібліотеки має в своєму складі систему бібліотечних каталогів та картотек і фонд довідково-бібліографічних видань обсягом 200 тис. прим., серед яких є документи нормативного характеру (закони, укази, постанови тощо), енциклопедії, тлумачні словники, довідники, бібліографічні посібники. Систему бібліотечних каталогів і картотек утворюють генеральний алфавітний каталог, читацькі алфавітний і систематичний каталоги та понад 30 каталогів і картотек підрозділів бібліотеки. На веб-порталі представлено скановані карткові імідж-каталоги: генеральний алфавітний каталог, каталог дисертацій, каталоги історико-культурних фондів (Інституту рукопису, відділу газетних фондів, відділу стародруків та рідкісних видань, відділу зарубіжної україніки, відділу образотворчих мистецтв, відділу формування музичного фонду тощо). З 1994 р. наповнюється електронний каталог, з 1998 р. – загальнодержавна реферативна база даних «Україніка наукова». В 1995 р. Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського започаткували український реферативний журнал «Джерело», що містить

інформацію й з історичних наук. На порталі бібліотеки знаходяться – 4 млн бібліографічних і 700 тис. реферативних записів, а також 1,5 млн повних текстів документів.

Специфіка історичних досліджень зумовлює постійне звертання до спеціалізованих читальних залів Інституту рукопису, газетних фондів, стародруків і рідкісних видань, бібліотечних зібрань та історичних колекцій, картографічних видань, образотворчих мистецтв, відділу зарубіжної україніки.

Рукописні фонди бібліотеки складаються з понад 400 тис. одиниць зберігання, з котрих понад 8 тис. – це рукописні книги. Ця спадщина тисячолітньої історії України в документних пам'ятках виконує не лише меморіальну функцію, а й є науковою базою досліджень, репрезентує загальносвітову книжно-рукописну культуру від найдавніших часів до ХХ ст. Рукописний фонд Інституту рукопису – безцінні колекції рукописних книг грецькою, латинською, арабською, слов'янськими та іншими мовами, рукописна спадщина видатних діячів нашого минулого, різних освітніх та культурних установ ХVІІІ – ХХ ст.

Значною за обсягом є група рукописних матеріалів, що складається з фондів вчених, які займалися історією України. Документи з архівів професорів М. Максимовича, М. Драгоманова, В. Антоновича, О. Лазаревського, академіків Д. Багалія, О. Левицького, Д. Яворницького – справжня скарбниця української історіографії. Інститут зберігає рукописи істориків: академіків В. Іконнікова, М. Біляшівського, професорів В. Данилевича, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, В. Ляскоронського, археологів В. Хвойки, М. Брайчевського. Значний масив складають особові фонди істориків церкви, професорів Київської духовної академії Ф. Тітова, С. Голубєва, Д. Богдашевського, діячів церкви – київського митрополита Платона, протоієреїв П. Лебединцева, І. Королькова, священника Т. Ляценка.

Загальний фонд відділу стародруків та рідкісних видань складає більше 60 тисяч томів. Фонди відділу структуровані по окремих колекціях, створених за хронологічною, видавничою, шрифтовою чи форматною ознакою, критеріями рідкості та цінності, видом друку тощо. У відділі зберігаються такі колекції: інкунабул (видань XV ст.); палеотипів (першої половини XVI ст.); альдин, етьєнів, плантенів, ельзевірів, дідо – видань найвідоміших європейських видавничих фірм XVI – XVIII ст.; інших стародруків латинським шрифтом; кириличних стародруків (надрукованих церковнослов'янським шрифтом), а також кириличних видань XIX – початку XX ст.; видань громадянського (світського) друку XVIII – першої третини XIX ст., історичної та книгознавчої періодики; рідкісних видань XIX–XX ст.; мініатюрних видань; листівок XIX – початку XX ст. і періоду Великої Вітчизняної війни радянського народу.

У книжковому фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій зберігаються рідкісні та стародавні вітчизняні та іноземні видання XVI — першої чверті XX ст. Тут зосереджено зібрання, історично сформовані протягом XVIII — початку XX ст. та штучно створені за певною колекційною ознакою. Фонд об'єднує понад 900 тис. одиниць зберігання з різних галузей знань.

Фонд картографічних видань – єдине в державі спеціалізоване зібрання картографічних видань та літератури з географії, геодезії, геології й інших наук про Землю. У фонді знаходиться понад 42 тис. вітчизняних та зарубіжних документів, починаючи з XVI ст., у тому числі понад 5 тис. довідкових. Фонд картографічних видань універсальний. У його складі як вітчизняні, так і зарубіжні (багатьма мовами світу), різноманітні за тематикою, призначенням та поліграфічним виконанням атласи, одно- і багатолістні карти, плани, картосхеми, пояснювальні записки, покажчики та інші додатки до картографічних творів.

Фонд відділу образотворчих видань складається з близько 270 тис. одиниць зберігання, що хронологічно охоплюють XVII – початок XXI ст. Книжково-

альбомний фонд складається з багато ілюстрованих фундаментальних праць з теорії та історії образотворчого мистецтва, енциклопедій, довідників, словників, каталогів, монографій, альбомів репродукцій творів українського та зарубіжного мистецтва, фотоальбомів тощо. Основу фонду періодики становлять українські та зарубіжні журнали з питань живопису, графіки, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва, архітектури, театру, кіно, реклами, дизайну та ін. Фонд аркушевих образотворчих документів поділяється на лубок, гравюру, листівку, плакат, фотографію, репродукцію, поштову картку, прикладну графіку (запрошення, календарі, обкладинки).

Газетні фонди – найбільше в державі за обсягом і унікальне за змістом, науковим та культурним значенням зібрання вітчизняних і зарубіжних часописів. Обсяг фонду – понад 200 тис. річних комплектів газет.

Фонд документів відділу зарубіжної україніки є одним з найбільших в Україні зібрань творів друку, виданих поза її межами різними мовами світу. Це твори українською мовою, праці авторів-українців, українських установ, організацій та об'єднань в оригіналі й перекладах, видання про Україну та українців усіма мовами. Фонд відділу налічує понад 30 тис. одиниць зберігання.

Бібліографічна робота бібліотеки спрямована на розкриття власних фондів та створення національного репертуару української книги та періодики, зокрема вже вийшло 20 випусків «Книга в Україні. 1861–1917» (1996–2017) [53], які представляють книги, що вийшли друком на території України, «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. 1798–1923» (5 вип., 1996–2002), низка покажчиків висвітлює газетні фонди бібліотеки, було також підготовлено такі профільні покажчики як «Археологія України, 1981–1990» (1999), «Українська революція і державність, 1917–1920» (2001). Ці видання доступні на порталі установи в електронній бібліотеці «Україніка».

Крім електронної бібліотеки, на інформаційному порталі функціонує комплекс електронних бібліотечних ресурсів загальнонаціонального значення, серед яких: інформаційний портал «Наука України: доступ до знань», інформаційний ресурс «Наукова періодика України», реферативна база даних «Україніка наукова», «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини», «Український національний біографічний архів» та ін. Ці ресурси акумулюють і дозволяють здійснювати пошук профільної інформації.

Електронна бібліотека «Україніка» – інтегрований національний електронний інформаційний ресурс, започаткований у 2017 р. Він забезпечує доступ до архівних, рукописних і друкованих джерел, створених в Україні або інших державах – про Україну, її історію, економіку, культуру, що ґрунтується на засадах обліку та акумуляції документальної спадщини українського народу. Його мета – акумулювати у цифровому форматі твори усіма мовами, незалежно від місця видання, про український народ, територію України та про всі народи, які жили або живуть на цій території. Це надає користувачам знання про Україну, її народ, його історію, традиції та культуру, розбудовану політичну націю, сформовану нею державу; матеріали про природне, географічне середовище, демографічний, економічний, соціальний, освітній, науковий потенціал України, здобутки української нації, її місце у світовому цивілізаційному розвитку.

Основними завданнями ресурсу є: а) надати широкій громадськості доступ до документів державно-національної ваги; б) забезпечити користувачам єдину точку входу для пошуку різнорідних за видами і тематичною спрямованістю ресурсів Україніки; в) збирати та архівувати мережеві електронні ресурси Україніки (насамперед електронні версії книг і періодичних видань); г) забезпечити збереження рідкісних бібліотечних та архівних фондів Україніки в електронному форматі; д) створити на базі ресурсів електронної бібліотеки персональні, тематичні та проблемно-орієнтовані електронні колекції; ж)

популяризувати українську мову та культуру, поширювати українську літературу для україномовних зарубіжних користувачів; з) створити можливості використання фондів електронної бібліотеки у наукових дослідженнях, в освітніх процесах, а також з метою популяризації іміджу України у світі.

Основними джерелами поповнення електронної бібліотеки є її електронні ресурси, вільнодоступні мережеві електронні ресурси, українознавчі сайти та веб-ресурси наукових установ і закладів культури, оцифровані видання із фондів бібліотеки. Інтернет-ресурси включені в єдину пошукову систему електронної бібліотеки разом з іншими електронними документальними інформаційними джерелами.

Профільні інформаційні джерела згруповані, наприклад, за темами: «Історія», «Біографістика», «Церква. Релігія», «Етнографія», «Краєзнавство», «Джерелознавство», «Державні та політичні діячі», «Памяткознавство», «Заклади культури та історичної пам'яті», «Військова справа» тощо. Пошук можливий за типом ресурсу (книга, газета, журнал, рукопис, карта, зображення), ключовими словами, іменами, назвами, рубриками тощо.

Інформаційний портал «Наука України: доступ до знань» містить відомості про науковий доробок вчених України. Він містить інформацію, зокрема, про майже 5 тис. істориків і дає змогу шукати колег, що займаються відповідним напрямом наукових досліджень, переглядати список публікацій науковця, завантажувати наявні повні тексти наукових публікацій, отримувати інформацію щодо інформаційних джерел довідкового та біографічного характеру тощо.

Інформаційний ресурс «Наукова періодика України» формується з 2006 р. Це електронний архів періодичних видань України, який забезпечує доступ до поточних наукових публікацій. У рубриці «Історія. Історичні науки» відображено повні тексти публікацій майже 200 вітчизняних періодичних видань.

Реферативна база даних «Україніка наукова» започаткована у 1998 р., містить матеріали Українського реферативного журналу «Джерело», оновлюється двічі на місяць. Дозволяє вести пошук за параметрами: автори публікацій, редактори, укладачі та інші особи; назва публікації; ключові слова (пошук за будь-яким словом з бібліографічного опису або тексту реферата); галузі знання, назва періодичного видання; індекс Рубрикатора бібліотеки; рік видання; вид видання. Галузь «Історія. Історичні науки» охоплює 3,2% (близько 21 тис.) публікацій бази даних.

«Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини» організовує доступ до книжкових пам'яток, що є національним надбанням України. Пошук можливий за предметними рубриками та колекційним принципом (тематичні, персональні, установ, книжкові пам'ятки, видавничі, історичні фонди та зібрання).

«Український національний біографічний архів» надає доступ до кількох баз даних: «Алфавітний словник Українського біографічного словника» (загальний іменний покажчик як основа для створення Українського біографічного словника і тематичних та регіональних біографічних видань); «Автори статей до Українського біографічного словника» (відомості про дослідників у галузі національної біографістики); «Джерела національної біографістики» (реєстри джерел біографічних даних).

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (URL: <http://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/golovna2/>) входить до структури Національної академії наук України. Формально вона заснована 2 січня 1940 р., однак її коріння сягають XVI ст. Вона склалась на базі 84 відомчих і приватних бібліотек Львова і всього західного регіону України. Сюди увійшли бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка і Народного дому, збірки яких на той час становили близько 500 тис. томів, численні книгозбірні «Просвіти», частина бібліотеки-архіву львівської «Ставропігії», значна частина збірки Оссолінських,

конфісковані бібліотеки монастирів, приватних осіб, а також національних товариств.

Сучасні бібліотечні фонди охоплюють понад 8 млн одиниць зберігання, що, зокрема, найповніше відображають історію західноукраїнських земель. Гордістю і окрасою бібліотеки є найвагоміше у світі зібрання україніки – рукописні та друковані видання XI – початку XX ст.; особові архівні фонди XVIII–XX ст.; українська й іншомовна періодика XIX – першої половини XX ст. (понад 3 млн од. зб.); унікальні колекції стародруків (близько 120 тис. од. зб.) і картографічних видань XVI – XVIII ст. (понад 22 тис. од. зб.). Це єдина в Україні книгозбірня, яка володіє творами українського і світового мистецтва – гравюрами, скульптурами, рисунками, акварелями, гуашами, фотографіями та найбільшою в Україні колекцією нотних творів вітчизняних і зарубіжних композиторів (378 тис. од. зб.).

Історики найчастіше звертаються до таких науково-дослідних підрозділів, як науково-дослідний інститут пресознавства, відділ рукописів, відділ україніки.

Фонд відділу україніки (300 тис. одиниць зберігання) містить праці з різних галузей українознавства. Особливу цінність становлять прижиттєві видання класиків українського письменства, а також колекція української преси кінця XIX – початку XX ст. До послуг науковців праці, присвячені міжнародним зв'язкам України, еміграційні видання, енциклопедії, довідники, словники та бібліографічні посібники.

Відділ рукописів – один з найбагатших центрів документної спадщини українського народу. Його унікальні фонди налічують понад 120 тис. одиниць зберігання XIII–XX ст. В них представлені матеріали майже з усіх питань середньовічної і нової історії України та сусідніх держав. Це пам'ятки писемності слов'янськими, західноєвропейськими, східними мовами на пергаментній та паперовій основах; матеріали до історії землеволодіння, міського господарства, торгівлі; документи з історії, філософії, релігії, права, медицини, математики;

художні та музичні твори; автографи видатних постатей культури, науки, політичних, військових, громадських діячів.

Серед основних напрямків наукової діяльності бібліотеки є участь у підготовці національної бібліографії української книги та періодики («Репертуар української книги. 1798–1916» (9 вип., 1995–2005)), науково-бібліографічне розкриття книжкових, рукописних, мистецьких фондів, книгознавчі дослідження, дослідження історії та теорії журналістики. Ще під час підготовки «Історії міст і сіл Української РСР» було створено бібліографічний посібник «Іншомовні матеріали до історії міст і сіл України» (1967), роботу над яким продовжили згодом і видали «Іншомовні джерела до історії міст і сіл України» (1995).

Бібліографічна діяльність здійснюється за такими напрямками: а) бібліографування і дослідження нової української книги (1798–1916) та західноукраїнської книги міжвоєнного періоду (1914–1939); б) дослідження видавничого руху на західноукраїнських землях та в еміграції; в) укладання біобібліографічних покажчиків вчених, письменників, композиторів, життя і діяльність яких пов'язана з західноукраїнськими землями; г) видання інформаційно-бібліографічного щорічника «Українські Карпати: Природа. Економіка. Історія. Народознавство» (до 1988 р. – «Радянські Карпати»), що висвітлює літературу з 1975 р.

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого (URL: <http://nplu.org/>) є провідним державним культурним, освітнім, науково-інформаційним закладом. Це загальнодоступна установа з універсальними за змістом фондами і характером обслуговування населення. Вона нараховує понад 4,7 млн. одиниць зберігання. Вагоме місце у колі партнерів бібліотеки по міжнародному книгообміну посідають українознавчі установи, товариства та центри української культури за кордоном.

Бібліотека утворена 3 березня 1866 р. як Київська російська публічна за розпорядженням російського уряду. В 1957 р. вона стала Державною республіканською бібліотекою УРСР імені КПРС. Розпочався новий етап її діяльності – як центру науково-методичної та бібліографічної роботи для масових бібліотек республіки. Єдина в Україні, вона почала отримувати з 1962 р. всесоюзний обов’язковий повний примірник друкованих творів і змогла найбільш повно репрезентувати сучасну літературу. У 1994 р. одержала статус Національної парламентської бібліотеки України. Новий пріоритетний напрям діяльності бібліотеки – бібліотечно-інформаційне обслуговування депутатів Верховної Ради України та рад нижчого рівня.

Одним з першочергових завдань бібліотека вважає створення ретроспективної національної бібліографії. Першим кроком у цьому напрямі є створення «Друкованого зведеного каталогу україномовної книги державних бібліотек та музеїв України, 1798–1923 рр.» (5 вип., 1999–2015). Це своєрідний путівник по найціннішій частині фондів 27 провідних бібліотек і 10 музеїв країни. Для розкриття фондів було підготовлено покажчик «Російськомовна книга у фондах Національної парламентської бібліотеки України, 1861–1923» (1999).

Широкої популярності набули її тематичні рекомендаційні посібники «Тої слави козацької повік не забудем» (2004), «Українці в Російській Федерації» (2004). Корисними для істориків можуть бути бібліографічні посібники – довідники універсального змісту: щоквартальник «Календар знаменних і пам’ятних дат» та щорічник «Знаменні дати». На їх основі формується електронна база даних – «Дати і події» з історії нашої країни.

На базі бібліотеки готується покажчик «Бібліотекознавство і бібліографія України», який, зокрема, виконує функцію й поточного універсального покажчика бібліографічних посібників України. Він відображає самостійні бібліографічні

посібники та прикнижкові списки літератури, зокрема історичної тематики, що містять понад 100 назв, які можна знайти у фондах бібліотеки.

На сайті бібліотеки розміщено електронну бібліотеку «Культура України» (10 тис. повнотекстових документів), що зокрема містить «Зведений каталог оцифрованих видань» – інтегрований інформаційний ресурс про цифровий контент вироблений публічними бібліотеками України. Він дозволяє зорієнтуватися у численних колекціях електронних копій друкованих видань, розташованих на сайтах різних бібліотек країни. Завдяки цьому історики мають можливість пошуку історико-краєзнавчих видань на сайтах регіональних бібліотечних установ.

Національна історична бібліотека України (URL: <http://www.nibu.kiev.ua>) є всеукраїнським депозитарієм історичної літератури: її фонд складає понад 800 тис. одиниць зберігання українською, російською, англійською, німецькою, французькою, польською та іншими мовами.

Заснована у 1939 р. на базі книжкових фондів Антирелігійного та Історичного музеїв для сприяння розвитку історичної науки і освіти. Під час Другої світової війни більша частина унікального книжкового фонду, алфавітний і систематичний каталоги та завершена праця «Бібліографія до історії України» були втрачені. У повоєнні роки завдяки надходженню обов'язкового примірника та зусиллям колективу по поверненню книг з Німеччини, книгообміну з іншими бібліотеками і дарункам було фонд історичної літератури був поновлений.

З 1963 р. Історична бібліотека очолила роботу бібліотек України з бібліотечно-бібліографічного забезпечення підготовки 26-томного енциклопедичного видання «Історія міст і сіл УРСР»: фахівцями бібліотеки були розроблені інструктивно-методичні матеріали зі створення джерельної бази для авторських колективів цього видання у всіх регіонах країни. Підсумком цієї діяльності стала «Зведена картотека матеріалів з історії міст і сіл України» (нині

нараховує понад 400 тис. описів) та історико-краєзнавчі бібліографічні посібники, зокрема про пам'ятки історії та культури всіх областей, міст Києва і Севастополя. Доступ до картотеки нині забезпечує імідж-каталог.

Потужність наукового потенціалу бібліотеки нарощується шляхом створення у 1994 р. інформаційного центру «Історія України», основу якого становить бібліографічна та фактографічна база даних з історії України. Складовими бази даних є:

- численні тематичні, ретроспективні, рекомендаційні посібники, каталоги, списки літератури (понад 200 назв);
- поточний науково-допоміжний покажчик «Історія України» (з 1968 р. щорічний) – майже 50 випусків;
- ретроспективна науково-допоміжна бібліографія з історії України (1708–1967 рр.) – 130 тис. описів;
- картотека «Історія України» (1917–1967 рр.) – 36,5 тис. описів;
- електронна база даних поточного покажчика «Історія України» з 1996 р.;
- електронні бази з краєзнавства;
- систематична картотека статей.

На основі цієї бази з 2008 р. діє формується кумулятивний українознавчий електронний ресурс «Історія України», доступний на сайті бібліотеки.

При бібліотеці діє також Центр історичної бібліографії та краєзнавства, до структури якого входять науково-бібліографічний відділ та відділ історичного краєзнавства. Для поточного інформування установа готує «Анотовані бібліографічні списки документів історичної тематики та суміжних дисциплін», з якими можна ознайомитися на її сайті. Вони подають поточну інформацію про видання, отримані бібліотекою.

Напрацьований за роки діяльності науково-бібліографічного відділу бібліографічний доробок відіграє значну роль в пошуковій роботі дослідників

історії нашої держави. Добре відомі читацькому загалу науково-допоміжні посібники «Історія Києва» (2 т., 1958–1963), «Бібліографія дисертацій з питань історії, економіки і культури України» (1965), «Історія робітничого класу Української РСР» (1984), «История промышленных и сельскохозяйственных предприятий Украинской ССР (1946–1986)» (1987), «Музейное строительство на Украине в годы Советской власти» (1987), «Історія селянства Української РСР. 1917–1989 рр.» (1990), «Історія інтелігенції Української РСР. 1917–1990 рр.» (1991), «Репресії 20-30-40-х і початку 50-х років на Україні» (1992), «Політичні репресії радянської доби в Україні» (2008), «Сучасний дискурс Другої світової війни у російській науковій літературі та публіцистиці» (2018) та ряд інших. З 1968 р. щороку готується поточний науково-допоміжний БП «Історія України» (до 1990 р. – «Історія Української РСР»). Його завданням є зібрати, систематизувати та бібліографічно описати літературу з історії України поточного року. З 1996 р. щорічник оприлюднюється також в електронному варіанті. З 1972 р. бібліотека щороку збирає відомості про краєзнавчі бібліографічні посібники, які готують обласні бібліотеки, а з 2004 р. формує електронну бібліографічну базу даних «Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України».

На основі видань з фондів бібліотеки функціонує електронна бібліотека «Історична спадщина України», що формується у вигляді профільних тематичних колекцій: «Історія України до 1917 р.», «Історія України у 1917–1939 рр.», «Історія Києва», «Генеалогія», «Історія науки та освіти в Україні», «Історія церкви в Україні», «Статистичні джерела України», «Пам'ятні, адресні, довідкові книги губерній на території України», «Видання церковнослов'янською мовою», «Видання іноземними мовами», «Періодичні видання», «Бібліографічні покажчики», «Видання воєнної доби 1941–1945 рр.», «Видатні особистості», «Шевченкіана».

У 2014 р. на базі «Зведеної картотеки матеріалів з історії міст і сіл України» бібліотека почала створення краєзнавчого електронного мультиресурсу «Історія міст і сіл України», який має представляти не лише бібліографічну, а й фактографічну, повнотекстову, образотворчу, картографічну та аудіовізуальну краєзнавчу інформацію. Цей ресурс надає такі можливості пошуку:

- географічний об'єкт (населений пункт, частина населеного пункту, зокрема вулиця, природний об'єкт (річка, озеро, печера), штучний об'єкт (вокзал, аеропорт), а також адміністративно-територіальна одиниця, в межах якої розміщено населений пункт (повіт, район, область, губернія тощо). Такий пошук зручний, якщо є чіткий критерій географічного пошуку ;

- географічна рубрика. Якщо користувач чітко не визначився з тим, що шукає, або бажає отримати інформацію про сукупність географічних об'єктів, то вони об'єднуються в рубрику. У результаті такого пошуку виявляються усі документи, в яких є відомості про частини населеного пункту, природні та штучні об'єкти, розміщені в межах населеного пункту або адміністративно-територіальної одиниці;

- ключове слово. Пошук здійснюється винятково одним словом у тому вигляді, що й в описі;

- назва твору. Відображаються назви документів (монографій, статей, описів, нарисів, дисертацій, кар, плакатів тощо), назви складових частин документів (розділів, параграфів, карт, ілюстрацій тощо), а також переклади назв в іншомовних документах сучасною українською мовою;

- автор, редактор, художник, скульптор, архітектор;

- установа, організація. Відображаються відомості про установи, організації та інші інституції, що брали участь у створенні документа;

- персоналія (особа), про яку йдеться чи яку зображено в документі;

- персоналія (об'єкт, колектив). Відображаються відомості про об'єкт (будівля) або колектив (установа, організація, заклад, підприємство тощо), який зображено чи про який йдеться у документі;
- місце видання, виготовлення;
- видавництво, друкарня;
- рік видання, виготовлення, спорудження/встановлення;
- учасник проекту, установа, де зберігається документ;
- хронологічний покажчик, де наводяться відомості про хронологічні проміжки подій, описаних чи відображених у документах;
- систематичний покажчик, що містить відомості про галузеве, тематичне наповнення документів;
- характер документа, що містить відомості про типову, видову та інші характеристики документів;
- покажчик подій, де можна здійснювати пошук за назвою події та її датою;
- цифрова копія документа. Відображаються відомості про наявність електронної копії документа в ресурсі.

Одеська національна наукова бібліотека (URL: <http://www.odnb.odessa.ua>) заснована 1829 р. як міська публічна бібліотека. Це була друга в Російській імперії (після Імператорської у Санкт-Петербурзі) і перша в Україні публічна бібліотека.

Унікальний фонд найдавнішої бібліотеки України нині налічує понад 5 млн одиниць зберігання. Її гордістю є книжкова колекція «Україніка».

Цілеспрямовану роботу зі створення бібліографічних посібників бібліотека почала з 1932 р., після того, як у її складі з'явився спеціалізований бібліографічний відділ. За цей час було підготовлено і надруковано близько 1600 назв бібліографічних посібників, тематика яких традиційно пов'язана з краєм.

Серед бібліографічних праць, що мають загальнодержавне значення, слід відзначити друковані каталоги «Українська книга 1574–1923 рр. у фондах ОДНБ ім. М. Горького» (6 вип., 1991–2012), «Українська періодична преса в фондах ОДНБ» (1992), «Російськомовна преса України (журнали, газети, бюлетені) в фондах ОДНБ» (1993). Важливою працею останніх років є ґрунтовний покажчик «Голодомор в Україні 1932–1933 рр.» (4 вип., 2001–2022), що 2002 р. на конкурсі Української бібліотечної асоціації здобув перемогу в номінації «Бібліографічний посібник року».

Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г. Короленка (URL: <http://korolenko.kharkov.com>) відкрита 8 жовтня 1886 р. як громадська бібліотека. З 1906 р. тут діяв український відділ, який не мав аналогів у всій Російській імперії. 1920 р. бібліотека отримала статус державного закладу культури. 1929 р. після запровадження в СРСР єдиної загальнодержавної системи обов'язкового примірника установа почала одержувати загальносоюзний (від восьми республіканських книжкових палат) і місцевий обов'язковий примірники (від поліграфічних підприємств Харкова), а через 3 роки – республіканський обов'язковий примірник творів друку.

Сьогодні бібліотека володіє великим зібранням вітчизняних і зарубіжних документів. Універсальний за змістом її фонд налічує 7,2 млн одиниць зберігання. За обсягом фонду вона посідає перше місце в країні серед бібліотек системи Міністерства культури України.

Бібліотека брала участь у підготовці друкованого зведеного каталогу української книги, що зберігається у її фондах, «Книги українською мовою із фондів Харківської ДНБ імені В.Г. Короленка, 1798–1923» (5 вип., 1995–1998). Відділ україніки розвиває систему краєзнавчих тематичних, біобібліографічних та персональних посібників, покажчиків змісту місцевих періодичних видань.

Таким чином, бібліотеки, працюючи над вивченням та розкриттям, в першу чергу, власних фондів, формують довідково-бібліографічний апарат і масив історичних галузевих та тематичних БП. Бібліотечна мережа України дозволяє обслуговувати основні запити користувачів: від загальноісторичних і загальноукраїнських до історико-регіональних і краєзнавчих. А за необхідності можна звернутися до провідних бібліотек інших країн, які також займаються історичною бібліографією.

1.3.2. Бібліографічна діяльність наукових центрів

Важливими центрами історичної бібліографії є вітчизняні академічні інститути історичного профілю – Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича (Львів), Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, Інститут археології, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Інститут народознавства (Львів) тощо. В їхній структурі є бібліотеки, науково-інформаційні відділи, які постійно інформують науковців про нові видання, беруть участь у складанні тематичних ретроспективних БП, списків публікацій співробітників, створенні повнотекстових баз вибраних публікацій.

Наукова бібліотека **Інституту історії України** Національної академії наук України (URL: <http://www.history.org.ua>), заснованого 1936 р., завжди провадила інформаційну роботу, чим неабияк сприяла дослідникам в їхніх різнопланових творчих пошуках. Зокрема, складалася бібліографія до монографій, виданих Інститутом, самостійні бібліографічні посібники. Так, у 1968 р. надрукований систематичний покажчик змісту «Українського історичного журналу» за 1957–1966 рр., відтоді періодично продовжується, останній випуск відобразив

публікації 2012–2016 рр. У 1967 р. з'явився покажчик «Історія України в збірниках документів і матеріалів», у 1968 р. – «Українська РСР у міжнародних відносинах у післявоєнний період». У 1970 р. співробітники бібліотеки упорядкували «Бібліографію історії Великої Вітчизняної війни на Україні» та покажчик «Радянські видання документальних матеріалів з історії України, 1917–1968», у 1971 р. – довідники «Публікації співробітників Інституту історії АН УРСР» та «Історична періодика на Україні в радянський час». Багато бібліографічних матеріалів та списків літератури було підготовлено на допомогу науковцям конкретних підрозділів (відділів) інституту. Працівники бібліотеки на сторінках «Українського історичного журналу» опублікували кілька БП, а останніми роками щомісяця подають для широкого наукового загалу список нових надходжень до бібліотеки. У 2002 р. побачила світ ґрунтовна «Бібліографія основних видань Інституту історії України НАН України. 1936–2001». Вона містила понад 2 тис. позицій. З 2006 р. виходить щорічник «Каталог видань Інституту історії України НАН України». На сайті Інституту удоступнено понад 22 тис. бібліографічних записів. У незалежній Україні за участі наукових співробітників інституту підготовлено понад 70 науково-допоміжних ретроспективних БП. Дехто з науковців готували посібники як складову конкретно-історичних студій. На сайті інституту представлено електронний каталог його наукової бібліотеки.

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної академії наук України (URL: <http://archeos.org.ua/>) – спеціалізована академічна установа в галузі археографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, створена у 1990 р. В серії «Науково-довідкові видання з історії України» також випускає БП, що характеризують діяльність профільних наукових установ минулого, видатних

українських істориків, розкривають зміст галузевих періодичних та продовжуваних видань, зібрань україніки за кордоном.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України (URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/about/>) є академічною інституцією гуманітарного профілю, співробітники якої вивчають соціогуманітарні проблеми, насамперед історії та культури України в загальноєвропейському і світовому контекстах. Як об'єднана установа створений у 1951 р. на базі львівських відділів кількох київських академічних інститутів. Основними напрямками його наукових досліджень є: формування сучасної української нації та національної свідомості українського народу на різних етапах історичного розвитку; історія суспільно-політичних та національно-визвольних рухів на західних землях України; історико-культурна спадщина як чинник формування національної свідомості українського народу; проблеми теорії та історії української культури, її самобутності та зв'язків з іншими культурами; комплексне археологічне дослідження матеріальної і духовної культури давнього населення Заходу України; українсько-польські взаємини в контексті європейської історії та культури. В інституті готуються біобібліографічні покажчики, поточні бібліографії праць наукових співробітників. Важливим виданням стала «Бібліографія історії українсько-польських відносин: суспільно-політичні та економічні процеси (За матеріалами картотеки Мирона Кордуби)» (2009).

Серед інших наукових центрів країни, які опікуються бібліографією, особливе місце посідає **Книжкова палата України імені Івана Федорова** (URL: <http://www.ukrbook.net>) – державна наукова установа у сфері видавничої справи та інформаційної діяльності, що підпорядковується Державному комітету телебачення та радіомовлення України. Вона створена з метою забезпечення інтересів держави у нарощенні інтелектуального та інформаційного потенціалу, сприяння розвитку національної культури, науки, освіти, книговидавничої та

бібліографічної справи; повного статистичного обліку, комплектування й зберігання всієї друкованої продукції – документальної пам'яті України; проведення книгознавчих та бібліографознавчих досліджень; створення баз даних бібліографічної інформації; видання БП і науково-аналітичних оглядів.

Книжкова палата є державним архівом друку – головним сховищем найбільш повного зібрання української друкованої продукції. Вона заснована 1919 р., хоч архів друку України почав формуватися 1917 р. Сучасний фонд нараховує понад 14,5 млн прим. Він накопичує унікальні писемні джерела, довічно зберігаючи один примірник усіх видів друкованих видань, випущених друком на терені України, починаючи з 1917 р. Він зберігає неперіодичні видання (книги, брошури, автореферати дисертацій, картографічні, нотні, образотворчі, текстові аркушеві), періодичні та продовжувані видання (газети, журнали, бюлетені тощо). Його фонд формується на основі обов'язкового примірника згідно із Законом України «Про обов'язковий примірник документів».

Щорічно до архіву надходить понад 150 тис. одиниць друкованої продукції, інформацію про які відображено в системі державних БП («Літопис книг», «Літопис газетних статей», «Літопис журнальних статей», «Літопис авторефератів дисертацій», «Літопис образотворчих видань», «Літопис нот», «Літопис картографічних видань», «Літопис рецензій»).

Великий інтерес для науковців і тих, хто цікавиться історією нашої держави, становить унікальний фонд так званого спеціального зберігання (спецфонд), що складається з видань 1917–1976 рр., вилучених з книгозбірень нашої країни та знищених з ідеологічних міркувань. У Книжковій палаті України цей фонд зберігся цілісним і нерозпорошеним. 2003 р. був підготовлений БП «Спецфонд Книжкової палати України (1917–1921 рр.)».

Співробітниками Палати готується серія бібліографічних посібників «Етноси України, 1917–1941», що висвітлює історію та культуру різних етносів України.

Творцями історичної бібліографії є також численні науково-дослідні інститути (Український науково-дослідний інститут архівної справи і документознавства Державного комітету архівів України, Науково-дослідний інститут Українознавства Міністерства освіти та науки України) та центри (Центр міської історії Центрально-Східної Європи (Львів)), історичні товариства (Наукове товариство ім. Шевченка).

Чималу роль в бібліографуванні історичної літератури відіграють історичні факультети провідних університетів України, які, як правило, репрезентують науковий доробок своїх викладачів.

В областях України центрами історичної бібліографії є обласні універсальні наукові бібліотеки, які зосереджуються на реєстрації інформації краєзнавчого характеру.

В інших країнах центрами історичної бібліографії також є провідні наукові центри та навчальні заклади, а також історичні асоціації, товариства істориків, окремі видавництва.

Тривалий час знаковою для істориків була бібліографічна діяльність Міжнародного комітету історичних наук (URL: <http://www.cish.org>), заснованого 1926 р., який щороку впродовж 1926 – 1997 рр. спільно з національними комітетами готував «International bibliography of historical sciences» («Міжнародну бібліографію історичних наук»), котра відображала найважливіші книги та деякі статті. Структура покажчика тривалий час залишається незмінною і складається з таких розділів: Спеціальні історичні дисципліни; Праці загального змісту та довідкові видання; Прадавня історія; Стародавній Схід; Історія Стародавньої Греції; Історія Стародавнього Риму; Рання історія Церкви; Історія Візантії;

Середньовічна історія; Ранньомодерна та сучасна історія: загальні праці; Історія ранньомодерної та сучасної релігії; Ранньомодерна та сучасна історія культури; Ранньомодерна та сучасна економічна і соціальна історія; Ранньомодерна та сучасна історія держави і права; Історія міжнародних відносин; Азія; Африка; Америка; Океанія. Як додаток подається історична метабібліографія.

З 1993 р. німецьке видавництво К.-Г. Заура (Мюнхен) перебрало на себе ці повноваження. Хоча видання задумувалося як поточне, але виходить із запізненням на декілька років.

Бібліографічна діяльність бібліотек і наукових центрів спрямована на задоволення інформаційних потреб користувачів. Її результатом є бібліографічна інформація про документ, яка дозволяє орієнтуватися в друкованій продукції, оперативно виявляти й відбирати для практичного використання конкретні публікації. Для цього достатньо мати загальні відомості про твори друку. Як правило, такими відомостями є: прізвище автора, назва твору, рік і місце видання (або джерело публікації), назва видавництва, обсяг твору, а також додаткові дані, що можуть уточнити відомості про видання (жанр твору, укладач, редактор, видавнича організація тощо). Бібліографічна інформація оперує не конкретними знаннями, які містяться в книгах, журналах або газетах, а лише відомостями про ці джерела. Вона не дає наукові й прикладні знання, а лише повідомляє, в яких творах можна знайти ті чи інші знання.

Запитання для самоконтролю

1. Які основні центри історичної бібліографії в Україні вам відомі?
2. Чому Національна історична бібліотека України є провідним центром бібліографування історичної літератури?
3. Яке місце займають провідні бібліотеки Міністерства культури України в інформаційному просторі істориків?

4. Яке значення мають бібліотечна мережа Національної Академії наук України у фаховому інформуванні істориків?
5. В чому полягає діяльність Книжкової палати України імені Івана Федорова як центру державної бібліографії?
6. Які бібліотеки та наукові центри галузевої інформації існують за кордоном?

1.3. Бібліографічний пошук джерел та літератури

1.3.1. Методика пошуку

Будь-яке історичне дослідження починається з пошуку джерел і літератури, що є копіткою роботою, іноді дуже трудомісткою і тривалою. Для науковця-початківця це взагалі процес «пошуку того – не знаю чого». Бібліографія допомагає раціоналізувати пошукову роботу. Її яскраво і дотепно описав відомий італійський вчений-філософ Умберто Еко у книзі «Come si fa una tesi di laurea. Le materie umanistiche» («Як написати дипломну роботу. Гуманітарні науки», 1977). «Досвідчений науковець увійде до каталожної зали, не маючи ані найменшого уявлення про предмет, і вийде, маючи про нього доволі ґрунтовні відомості».

Пошук бібліографічної інформації за певною темою може здійснюватися у поточному та ретроспективному режимах. Починати його потрібно з визначення теми, її хронологічних меж, з'ясування за який період і якими мовами треба підбирати літературу.

Поточний пошук. Історичні наукові журнали – найбільш оперативна форма публікації результатів досліджень і бібліографічної інформації. Найвідоміший вітчизняний профільний часопис «Український історичний журнал» друкує матеріали з історії країни зі всіх розділів науки, рецензії на нові книги, інформацію про книги, що надійшли до бібліотеки Інституту історії України НАН України. Інші часописи історичного спрямування («Історичний журнал», «Київська старовина», «Пам'ять століть», «Військово-історичний меридіан», «Нумізматика і фалеристика», «Пам'ятки України» тощо) також є джерелом поточного інформування дослідників. Чимале значення мають пристатейні списки літератури (хоча їх можна віднести вже до ретроспективної інформації). Інформація в журналах має в цілому вибіркового характеру.

Цінним джерелом інформації є система державних посібників Книжкової палати України імені Івана Федорова, в яких історична література представлена окремим розділом. Державними БП України, корисними для істориків, є «Літопис книг», що видається щомісяця з 1924 р. і відображає всі книги та брошури, друковані на території України; інформацію про статті, опубліковані в журналах і збірниках, з 1936 р. подає «Літопис журнальних статей», що друкується 2 рази на місяць; «Літопис газетних статей», що видається з 1937 р. 2 рази на місяць, охоплює публікації центральних та обласних газет. З 2015 р. видається в електронному вигляді; «Літопис авторефератів дисертацій» з 1999 р. щоквартально інформує про дисертації, що надійшли до захисту (автореферати дисертацій слід розшукувати за всіма спеціальностями, за якими відбувається захист дисертацій на здобуття наукових ступенів історичного спрямування); «Літопис картографічних видань» друкується щороку з 1997 р., зокрема подає відомості про історичні карти. Для зручності дослідників пропонуються іменний та географічний покажчик до кожного випуску, а також мов видань, крім української. Доцільно вказати, що статті із збірників наукових праць у державних БП не розписуються.

Бібліографічний опис не розкриває змісту твору. Тому допомогу досліднику може надати український реферативний журнал (УРЖ) «Джерело», призначений для оперативного відображення змісту друкованих в Україні наукових видань та документів з природничих, медичних, технічних, суспільних та гуманітарних дисциплін. Він друкується з 1995 р., тепер з періодичністю 6 разів на рік. Серія №3 «Суспільні та гуманітарні науки. Мистецтво» містить розділ «Історія. Історичні науки», що поділяється на такі теми та підтеми:

- Історія історичної науки;
- Джерелознавство. Допоміжні історичні дисципліни;

- Історія:
 - Всесвітня історія;
 - Історія України;
 - Історія окремих країн Європи;
 - Історія Азії;
- Археологія;
- Етнографія.

Реферат містить стислий виклад змісту твору (головних ідей, методів дослідження, результатів) з основними відомостями та висновками, але без інтерпретації чи критики. Джерелом інформації для підготовки УРЖ є обов'язковий примірник творів друку України, що надходить до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а також низка періодичних видань України.

Кожний запис має порядковий номер в УРЖ: порядковий номер журналу в поточному році, літеру, що відповідає галузі знань (індекс історичної літератури – літера «Т»), порядковий номер реферату у випуску. Запис у реферативному журналі включає опис документа; реферат, а також шифр зберігання у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. У цій серії подано понад 30 тис. записів з галузі знань «Історія. Історичні науки».

УРЖ є спільним проектом Інституту проблем реєстрації, інформації НАН України та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Крім видання у традиційній друкованій формі, доступною є електронна база даних «Реферативна база даних “Україніка наукова”» за адресою: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (веб-сервер Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) та <http://www.ipri.kiev.ua> (веб-сервер Інституту проблем реєстрації, інформації НАН України).

Ретроспективний пошук найчастіше асоціюється з таким методом як бібліографічна евристика. Пошук може бути суцільним і вибіркоvim. Суцільний метод пошуку передбачає перегляд всіх джерел інформації, де можуть бути потрібні відомості, тому цей спосіб вимагає великих витрат часу, але майже виключає лакуни.

Як правило, дослідники користуються вибіркоvim, або концентричним, методом. Вони отримують цінну бібліографічну інформацію поперед всього з історичних праць, з якими знайомляться. Але виявлена книга або стаття за темою є корисною не тільки своїм змістом, а й тим бібліографічним апаратом, що додається до неї. Звичайно книга з історії містить виноски та посилання на використану літературу, а до тексту додається список використаних автором джерел і літератури за темою цієї книги. В науковій статті також є посилання та виноски, за якими можна визначити коло матеріалів, використаних автором.

Під час перехресного обстеження бібліографічних списків декількох профільних публікацій виявляються видання, на які посилаються всі автори, що дає орієнтири для подальшого пошуку, до якого вже залучаються бібліографічні посібники.

Бібліографічний пошук може починатися з роботи в каталогах і картотеках бібліотек. Починати збір інформації варто з бібліотеки свого ВНЗ та міста, а вже далі розширювати межі свого пошуку. Часто дослідники працюють в декількох бібліотеках. Найбільш повні колекції джерел та літератури зосереджено у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого, Національній історичній бібліотеці України (всі – Київ), Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаніка, Харківській державній науковій бібліотеці імені В.Г. Короленка, Одеській національній науковій бібліотеці. Кожний академічний інститут історичного профілю, провідні університети країни мають чималий фонд профільної

літератури. Треба зазначити, що провідні бібліотеки України отримують так званий обов'язковий примірник всіх видань, що вийшли на території країни.

Найчастіше для тематичного пошуку використовується *систематичний* каталог, в якому описи книг, збірників і брошур розміщуються відповідно до їхнього змісту за галузями знань. Кожна галузь знань поділяється на відділи, які в свою чергу дробляться на підвідділи у певній логічній послідовності. Головний принцип каталогу – відділи та підвідділи розміщуються від загального до дрібного. В середині рубрик картки розставляються за алфавітом авторів або назв творів. Загальна структура систематичного каталогу визначається прийнятою у даній бібліотеці системою класифікації літератури. Довідковий апарат такого каталогу містить посилання (див. також), які вказують, де знаходиться література з близького чи суміжного питання, відправлення (див.), які вказують, де знаходиться література з цього питання, довідкові картки та алфавітно-предметний покажчик, який дозволяє поєднати можливості широкого галузевого та вузького конкретного предметного пошуку. Використання алфавітно-предметного покажчика каталогу особливо доцільне при пошуку літератури з питань, які розглядаються низкою різних дисциплін у різноманітних аспектах і відповідно розпорочені у каталозі по декількох галузевих відділах. До систематичного каталогу звертаються із запитом без обмежень за мовними, часовими, типовими чи видовими ознаками. Визначивши за допомогою каталогу основних авторів – спеціалістів з того питання, який є предметом пошуку, можна переходити до алфавітного каталогу.

В *алфавітному* каталозі, що є у кожній бібліотеці, легше виявляються праці авторів і наукових колективів, відомих своїм внеском у розробку теми. Ці джерела можуть містити цінну інформацію, пов'язану із висвітленням інших проблем, а тому невловиму при перегляді розділів систематичного каталогу. В алфавітному каталозі книги розміщуються за алфавітом авторів та назв творів. Якщо автори

мають однакові прізвища, то картки розміщують відповідно до алфавіту імен і по-батькові. Якщо у автора декілька книг, картки розміщуються за алфавітом назв. Якщо книга мала декілька перевидань, то картки розставляються у зворотньо-хронологічному порядку. За допомогою алфавітного каталогу виявляється коло авторів, представлених як співавтори та редактори, а повний індекс на картках дозволяє продовжити пошук в систематичному каталозі.

У деяких бібліотеках функціонують предметні каталоги. Такий каталог розкриває вміст фонду та забезпечує простий та оперативний пошук по конкретному питанню, про окремий предмет, подію, явище. Користуються каталогом як енциклопедичним словником. *Предметний* каталог – бібліотечний каталог, у якому бібліографічні записи згруповано за абеткою предметних рубрик. Для універсального книжкового фонду складно створити предметний каталог, тому у більшості бібліотек України, за виключенням медичних, він не існує. Серед провідних бібліотек країни тільки Одеська національна наукова бібліотека продовжує його поповнення.

Крім каталогів, бібліотеки мають різні картотеки. Найпоширенішими є систематичні картотеки журнальних і газетних статей. В універсальних бібліотеках вони, як правило, вибіркові, подають інформацію тільки з провідних журналів і газет, будуються за тією ж схемою класифікації, що й систематичні каталоги. В галузевих бібліотеках вони часто стають цінним джерелом пошуків. Історики можуть використовувати й тематичні картотеки, найчастіше доводиться працювати з краєзнавчими картотеками (див. § 2.1.3. Краєзнавчі бібліографічні ресурси).

Під час роботи в бібліотеках слід звертати увагу не тільки на книжкові, а й спеціалізовані фонди, які можуть значно розширити і збагатити джерельну базу дослідження. Наприклад, корисними можуть стати картографічні або образотворчі матеріали.

Сучасні інформаційні технології надають можливість працювати з електронними каталогами, бібліографічними базами даних, аналітичними банками даних, де пошук можна здійснювати за багатьма параметрами, зокрема ключовими словами. Варто залучати електронні каталоги інших провідних бібліотек і наукових центрів країни та зарубіжжя у відповідності до обраної теми дослідження. В Україні з 1990-х рр. провідні бібліотеки ведуть електронні каталоги нових надходжень. Деякі бібліотеки в останні роки приступили до ретроконверсії старих карткових каталогів: каталожні картки скануються і пропонуються для огляду (наприклад, у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського – «Сканований генеральний алфавітний каталог»; «Сканований каталог дисертацій. 1951 – 2006»). Електронні аналоги універсальних систематичних чи тематичних картотек (бази та банки даних), розміщені в Інтернеті, також можуть бути корисними. При виявленні потрібної літератури є можливість скористатися електронною доставкою документів. Можна скористатися й послугами віртуальних довідкових служб, розміщених на сайтах бібліотек, що безкоштовно відповідають на разові запити віддалених користувачів. Як правило, вони надають інформацію про наявність конкретних видань в даній бібліотеці, короткі списки документів за темою, а також відомості фактографічного характеру. У своїх локальних мережах провідні бібліотеки України надають доступ до електронних науково-інформаційних ресурсів іноземних країн, що отримуються ними за передплатою.

Інтернет відкриває доступ до історичних джерел в електронному вигляді, але постає питання достовірності таких матеріалів. Варто обережно ставитися до них. Історичні джерела розміщені на сайтах, що належать державним організаціям, серйозним історичним товариствам або відомим комерційним організаціям, заслуговують на довіру. Додатковою гарантією достовірності може служити розміщення у мережі фотокопій документів. Матеріали, розміщені на

інших, неофіційних сайтах, слід розглядати як менш надійні, а їхнє використання є можливим після критичного аналізу.

Працюючи з картковими або електронними каталогами, ми охоплюємо тільки ту літературу, яка є у даній бібліотеці, на відміну від бібліографічних посібників, що представляють літературу, незалежно від місця зберігання. Крім того, картотеки поступаються в надійності добре підготовленим БП через випадкові втрати карток, відсутність допоміжного апарату, який допомагає у раціоналізації пошуку. Тому наступним етапом ретроспективного пошуку є з'ясування, які бібліографічні посібники існують з його теми. Окремо видані ретроспективні БП виявляються вже під час огляду систематичного каталогу, де передбачена для них окрема рубрика. Для більш повного виявлення варто переглянути картотеки довідкових і бібліографічних видань та звернутися до бібліографії історичної бібліографії.

Виявлені ретроспективні бібліографічні посібники можуть дати відомості про основний масив затребуваної літератури. Вони не знімають потреби в самостійному перегляді поточних бібліографічних видань, але скорочують пошук в залежності від теми покажчика, його хронологічних і мовних меж, а також ступеня надійності. Тому наступним кроком є звернення до універсальної бібліографії, яка допомагає розшукати видання, які не увійшли у виявлені покажчики. Наприклад, література, відображена в покажчику, закінчується 1998 р., в такому випадку універсальну бібліографію за розділом «Історія» треба переглядати, починаючи з 1998 р.

Ще одним важливим джерелом бібліографічної інформації можуть стати фахові довідкові видання, статті в яких супроводжуються найзначнішими, на погляд укладачів, бібліографічними джерелами.

Під час вивчення історії конкретної країни досліднику варто звертатися до національної бібліографії, бібліографії національної періодики та ретроспективної

бібліографії дисертацій. Існують покажчики видань міжнародних організацій. Варто переглядати і бібліографію суміжних наук.

Тактика бібліографічного пошуку може бути різною, але завжди основою ретроспективного пошуку буде прикнижкова та пристатейна бібліографія.

Робота з джерелами інформації. Виявивши частину літератури за допомогою каталогів, картотек, ретроспективних БП, слід скласти особисту алфавітну картотеку будь-якої форми (карткової чи електронної) для зручності підготовки тексту роботи та оформлення списку літератури до неї.

Під час роботи з прикнижковою та пристатейною бібліографією, досліднику варто виписувати виявлені незнайомі посилання на літературу. Подібна бібліографія більш оперативно подає відомості, адже інформація з поточних покажчиків запізнюється на 1-2 роки, а з ретроспективних – стає дедалі старшою і свідчить вже про вчорашній день вивчення проблеми. А з нової статті в журналі ми можемо отримати необхідні відомості. Крім того, такі списки складаються фахівцями, які вивчали проблему, тому відбирали найкориснішу літературу. Хоча треба враховувати, що цей відбір має суб'єктивний характер.

Роль прикнижкової та пристатейної бібліографії буде постійно зростати, адже жодний покажчик не може вмістити весь потік фахової інформації. Тому не випадково у щорічному поточному покажчику «Історія України» подається окремий розділ «Бібліографія бібліографії», що містить інформацію про прикнижкову бібліографію.

В оформленні робочих записів слід вказувати необхідний мінімум відомостей про літературу, що полегшує наступну роботу з нею. Зрозумілим є бажання скоротити подані бібліотеками бібліографічні описи, але є мінімум, без якого ідентифікація документа неможлива. До таких відомостей відносяться прізвище автора і, обов'язково, його ініціали, що дозволяє виділити затребуваного автора серед низки його однофамільців. Необхідні також назва і рік видання

книги. У одного і того ж автора майже одночасно може вийти з друку книга і брошура з дещо різними назвами, але на одну тему. Для статті особливо важливі, крім автора, точна назва джерела публікації, тобто збірника, журналу чи газети, рік його видання і номер випуску. Рік видання для книги – важливий показник її актуальності, для статті – суттєвий елемент опису, без якого її розшук гальмується.

Вміння користуватися науково-допоміжним апаратом видання, особливо системою допоміжних покажчиків, може полегшити роботу науковця. Найчастіше в історичних працях використовуються іменний, географічний, предметний покажчики. Іменний покажчик містить прізвища та імена всіх, хто згадується у посібнику, географічний – всі згадувані географічні об'єкти (моря, гори, озера), економіко-географічні територіальні комплекси і великі економічні райони (Прикарпаття, Донбас), адміністративно-територіальні об'єкти (міста, села, райони), іноді значні історико-культурні об'єкти із зазначенням сучасного місця розташування: Ольвія (Очаківський р-н, Миколаїв. обл.); Софіївка, нац. дендропарк (м. Умань, Черкаська обл.) У предметному покажчику використовуються різнорівневі предметні рубрики. У цьому покажчику поряд із дескрипторами, що відображають основний предмет дослідження та його аспекти, може міститися інформація про персоналії вчених і видатних громадсько-політичних діячів, найменування організацій та політичних партій, важливі історичні події, географічні назви та хронологію. Допоміжні покажчики допомагають вести пошук за тими аспектами теми, що не розкрито структурою покажчика.

І треба пам'ятати, що у пошуку важливою є інтуїція, але спрацьовує вона тільки за умови оволодіння основами бібліографічної грамоти.

1.3.2. Репертуар галузевих бібліографічних посібників

(див. Додаток № 1)

Поточна бібліографія. Одним з першочергових завдань історичної бібліографії завжди було інформаційне забезпечення галузі в цілому. У 1968 р. українські дослідники почали підготовку фундаментальної колективної багатотомної праці «Історія Української РСР». Це вимагало створення відповідної бібліографічної бази, до якої увійшло понад 3,5 тис. назв документів, монографій та статей. До кожного тому укладалися списки літератури, відбір якої здійснювався з метою рекомендації читачеві видань, що допомагають у вивченні певної проблеми, доповнюють зміст написаного.

Паралельно готувався до друку поточний БП «Історія України» (до 1990 р. – «Історія Української РСР») [3] Національної історичної бібліотеки України. Перший випуск включав видання 1968 р., опубліковано його у 1971 р. Тепер вийшло друком вже майже 50 випусків цього щорічника. Він інформує про книги, статті з журналів, збірників і продовжуваних видань, рецензії, автореферати дисертацій поточного року, опубліковані в Україні та за кордоном. Матеріали, розміщені у газетах, залишаються поза розглядом. Крім бібліографічних описів праць з історії України покажчик подає інформацію про видання з історії науки, економіки, техніки, права, релігії, а також узагальнюючі дослідження з історії культури. Охоплюється література різного читацького призначення: наукова, офіційно-документальна, науково-популярна, масово-політична, навчальна, довідкова, інформаційна, документально-художня тощо. Структура праці включає: вступне слова, 16 тематичних розділів (загальний теоретичний та за хронологією), підрозділ авторефератів дисертацій та довідковий апарат. Довідково-методичний апарат містить покажчик авторів та назв, іменний і географічний покажчики, список переглянутих джерел. Кожний випуск містить

декілька тисяч позицій. З 1996 р. показчик готується також в електронному варіанті.

Це єдиний друкований поточний загальноукраїнський галузевий БП. Крім того, як вже згадувалося, Національна історична бібліотека України регулярно оприлюднює на своєму веб-сайті бібліотеки нові надходження історичної літератури «Анотовані бібліографічні списки документів історичної тематики та суміжних дисциплін» [1]. Поточний характер мають державні та деякі краєзнавчі показчики (наприклад, «Література про ... область за ... рік»), що відбивають й історичну літературу.

Більшість галузевих посібників має ретроспективний характер.

Ретроспективна бібліографія. Українська історична бібліографія не має ретроспективного показчика з історії України в цілому.

Величезний період в історії нашої країни висвітлює бібліографічна праця «Бібліографія Старої України. 1240–1800» (1998-2002) [6]. Вона складається з десяти зошитів. Кожний зошит репрезентує окрему тему: 1. Допоміжні науки історії України; 2. Письмові джерела; 3. Загальні праці; 4. Внутрішня історія; 5. Біографії історичних діячів; 6. Політична історія; 7. Історичне краєзнавство; 8. Історія суміжних з Україною земель; 9. Історія культури; 10. Історична белетристика. Представлено літературу від 1800 р. друку до наших днів, що надруковано європейськими мовами. Праці, опубліковані до 1800 р., включені вибірково. Немає обмежень щодо місця публікації та ідеологічного спрямування праці. Всього понад 36 тис. записів, до деяких з них подано розгорнуті анотації, а також бібліотечні шифри видань (з київських книгозбірень).

Показчик доступний в електронному варіанті за адресою: <http://myslenedrevo.com.ua/studies/bsu/index.html>. Він входить до складу бази даних «Мисленого древа» і містить сьогодні в електронному вигляді понад 44 тис. записів. Його випустили на CD-ROM двічі: перше видання 2002 р., а друге – 2007

р. під назвою «Україна 13 – 18 ст.: енциклопедичний бібліографічний довідник». У структурі бази даних можливий пошук інформації за допомогою систематичного покажчика та індексного файлу авторів, географічних назв, діячів/предметів.

Свого часу подією стала поява ретроспективного науково-допоміжного покажчика літератури «Українська Радянська Соціалістична Республіка. 1917–1967» (1969) [24]. Матеріал систематизували в одинадцяти розділах, що знайомили читача з виданнями загального характеру, літературою про окремі історичні періоди. В дванадцятому розділі зазначалися покажчики бібліографічних посібників.

Тематика і зміст покажчиків радянського періоду були ідеологічно заангажовані та спрямовані на висвітлення, в першу чергу, діяльності комуністичної партії, комсомолу, але деякі з них, зокрема з історії революційного руху, народного господарства, військових дій, не втратили наукового значення й до сьогодні. Після здобуття Україною незалежності тематичне розмаїття бібліографічної продукції зросло, зникла необхідність дотримуватися принципу партійності у відборі та описі літератури. Почали з'являтися ретроспективні БП з проблем, до яких раніше фахівці не мали змоги звернутися. Низка фундаментальних покажчиків останніх років висвітлює накопичений інформаційний потенціал з таких вузлових питань, як Українська революція [25], Українська Центральна Рада [26], коренізація [16].

Численні друковані матеріали (майже 7 тис. позицій) з історії Української революції та боротьби за державність 1917–1920 рр. зібрані в бібліографічному посібнику «Українська революція і державність (1917–1920 рр.)» (2001) [25]. Він складається з шести розділів, в яких література подається у наступній послідовності. Спочатку йдуть документальні видання, за ними спогади, огляд джерел, історіографія і загальні праці до даного розділу. Потім подаються

дослідження з проблем державотворення, соціально-економічної політики, національних відносин, збройних сил, зовнішньої політики і міжнародних відносин, культури, науки та освіти, преси і видавничої діяльності, релігії й церкви. У перший «Загальний розділ» включені праці, в яких досліджується весь період Української революції. Крім названих рубрик, притаманних усім розділам, окремо представлено документи й матеріали політичних партій, література про їх діяльність. В спеціальних підрозділах зібрано підручники та довідкові видання. Наступні три розділи («Українська Центральна рада. Утворення Української Народної Республіки», «Українська держава. Гетьманат», «Директорія. Відродження і розвиток Української Народної Республіки») презентують державотворчий процес за хронологічним принципом. Окремо подано розділи «Західноукраїнська Народна Республіка» та «Українська Соціалістична Радянська Республіка».

Вітчизняними спеціалістами проведено значну роботу щодо підбору та систематизації матеріалу з проблем політичних репресій в країні. Зокрема, Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», Відділ з розробки архівів ВУЧК-ДПУ-НКВС-КДБ підготували бібліографічний посібник «Політичні репресії в Україні (1917–1980-ті рр.)» (2007) [17]. У ґрунтовному бібліографічному покажчику Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого «Репресії в Україні (1917–1990 рр.)» (2007) [20] зібрано матеріали, що висвітлюють репресії радянської влади щодо українців – в часи від більшовицького перевороту 1917 р. до брежнєвського періоду. Тут описано понад 4 тис. офіційних документів, монографій, спогадів, матеріалів конференцій, журнальних публікацій, статей зі збірників, що вийшли друком в Україні у роки незалежності. Матеріал систематизований за розділами «Формування тоталітарної системи», «Сторінки історії масового терору»,

«Україна в умовах десталінізації (1953–1980-ті роки)», «Комуністичний режим і церква», «Реабілітація жертв політичних репресій».

Національна історична бібліотека України почала однією з перших працювати над бібліографуванням літератури за цією темою. В 1992 р. побачив світ покажчик «Репресії 20-30-40-х і початку 50-х років на Україні» [19]. В трьох розділах він відобразив офіційні документи, статистичні матеріали, публікації з періодичних, продовжуваних і серіальних видань, довідкову літературу, опубліковані українською та російською мовами в 1920–1991 рр. В першому розділі зібрані загальні праці, які стосуються висвітлення витоків та уроків сталінізму. Другий – містить матеріали про репресії 1920-х – початку 1950-х рр. У третьому розділі представлена література про відновлення історичної правди після XX з'їзду КПРС, про заходи по забезпеченню прав реабілітованих, їх рідних та увічнення пам'яті жертв сталінських репресій. Логічним продовженням попереднього видання став посібник «Політичні репресії радянської доби в Україні» (2008) [18]. До покажчика включено літературу (понад 5,5 тис. позицій) видану з серпня 1991 р. по 2006 р. українською та російською мовами як на теренах України, так і за кордоном. Хронологічні рамки нової праці охоплюють події 1917–1991 рр. Зібрані бібліографічні записи впорядковано у сім розділів. В першому розділі вміщено матеріали про ідеологічні засади сталінізму і сучасні політологічні та історичні дослідження. Другий розділ акумулює документи про засновників радянського режиму, соціально-політичні та соціопсихологічні витoki сталінізму, ідеологічні міфи й орієнтири радянського тоталітаризму, партійну та державну номенклатуру, каральні та юридичні органи. В третьому розділі подано літературу про масовий терор, переслідування, репресії 1917 – початку 1950-х рр. населення України, політичні процеси, стан культури та наслідки політики сталінізму, в т.ч. демографічні втрати. Четвертий розділ містить літературу, яка висвітлює суспільно-політичні процеси другої половини 1950-х –

1990-х рр.: хрущовську «відлигу», національно-визвольних рух, опозиційний рух 1960-х – 1980-х рр., правозахисний рух другої половини 1980-х – 1990-х рр., ГУЛАГ, становище репатріантів і остарбайтерів, нищення культурного надбання. П'ятий розділ присвячено процесам реабілітації та увічнення пам'яті жертв репресій. В шостому розділі представлено довідкові видання, зокрема інтернет-ресурси з даної теми. Сьомий розділ репрезентує бібліографічні матеріали про політичні репресії радянської доби в Україні. В межах розділів, підрозділів розташування літератури традиційне: джерела, огляди джерел та історіографічні дослідження, загальна література, а у разі необхідності виділено рубрики «Персоналії». В розділах документи подано за алфавітом авторів або назв творів, а в рубриках «Персоналії» – за алфавітом прізвищ осіб, про яких йдеться у дослідженнях. За географічними назвами розміщено матеріал про події в регіонах, містах і селах.

В анотованому покажчику архівних кримінальних справ «Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.)» (2015) [21] представлено матеріал «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ. Подано анотації архівних кримінальних справ 1919–1948 рр. провадження, що зберігаються в архівних підрозділах регіональних органів СБУ. Фігурантами анотованих справ є репресовані учасники антибільшовицького руху в Україні 1917–1925 рр. національно-визвольної, анархо-махновської, проросійської і пропольської орієнтацій, а також опозиційного руху національних меншин.

Спільним міжнародним проектом, що здійснювався на базі Одеської національної наукової бібліотеки, став посібник «Голодомор в Україні 1932–1933 рр.» (4 вип., 2001–2022) [7]. Покажчик включає друковані матеріали про голодомор, видані в багатьох країнах світу впродовж 1931–2000 рр. (Вип. 1), 2001–2006 рр. (Вип. 2), 2007–2011 рр. (Вип. 3), 2012–2016 рр. (Вип. 4), причому

кожний з них охопив понад 6 тис. назв публікацій. Праця складається зі семи розділів: перший охоплює публікації офіційних документів та архівних матеріалів; другий – книги й статті загального характеру, наукові розвідки, спогади і свідчення очевидців; третій присвячено вшануванню в Україні та діаспорі пам'яті жертв голодомору. Такий структурний принцип збережено й у кожному з підрозділів наступного розділу, де зібрано літературу про потерпілі від голодомору області. Окремі розділи вміщують публікації про літературні твори, витвори мистецтв й виставки на цю тему. В останньому розділі зосереджені бібліографічні матеріали. Література у розділах згрупована за прямою хронологією, в межах року – за видами видань (в алфавіті авторів і назв): енциклопедії, книги, альманахи й журнали, газети. Користування посібником значно полегшують іменний, географічний, предметний покажчики та покажчики періодичних видань і видань за цільовим та читацьким призначенням.

Архівний аспект цієї проблематика розкриває зведений каталог архівних документів «Голодомор в Україні 1932–1933 рр.» (2009) [8], що охоплює документи з Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, державних обласних архівів, Києва та Севастополя.

Бібліографія видань, присвячених Українській повстанській армії, наведена у таких працях, як «Покажчик публікацій про діяльність ОУН та УПА, 1945–1998 рр.» (1999) [15] та його продовженні «Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія» (2002) [14], що охопив літературу за 1998-2002 рр. друку. Ґрунтовний покажчик був підготовлений співробітниками державного архіву СБУ «Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах

державного архіву СБУ. Вип. 1. Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань, 1944–1953» (2000) [5].

Події останніх років підштовхнули фахівців до узагальнення документів у здавалось би розроблених темах. У посібнику «Сучасний дискурс Другої світової війни у російській науковій літературі та публіцистиці» (2018) [22] представлено літературу, надруковану з 1991 по 2016 рр. в Російській Федерації. Загальна кількість записів становить 1939 позицій. Вони відображають погляди сучасних російських істориків і публіцистів на події Другої світової війни. У випадках, коли назва не розкривала змісту публікації укладачем подавалися стислі довідкові, уточнюючі анотації. Матеріал згруповано у дев'ять тематичних розділах: 1) Джерела та історіографія; 2) Геополітичні аспекти та дипломатія; 3) Переддень німецько-радянської війни; 4) Друга світова війна; 5) Повсякдення; 6) Окупаційний режим; 7) Каральна політика радянських властей; 8) Статистика, демографія, людські втрати; 9) Персоналії.

Розпочалося створення покажчиків праць про видатних державних, політичних, військових діячів минулого, імена яких раніше згадувалися лише негативно, наприклад, гетьмани Іван Мазепа [96] і Павло Скоропадський [91], історик і політичний діяч М. Грушевський [97].

Окрема серія бібліографічних посібників «Етноси України» присвячена етнічним громадам країни 1917–1941 рр. Першим виданням став БП «Етноси України, 1917–1941» (1997) [30], що характеризував етнічні спільноти України в цілому. Він містить інформацію про видання 1917–1941 рр. (книги, брошури, журнальні та газетні статті, бібліографічні матеріали) різними мовами, що виходили не тільки на теренах України, а й за її межами. Бібліографічний масив (майже 2 тис. позицій) згрупований за 23 розділами. Перших п'ять розділів висвітлюють національні рухи, правові питання, становище етнічних громад на землях, що входять сьогодні до складу України. Великий розділ «Демографічні

проблеми» дає бібліографічну інформацію про етнодемографічну характеристику населення та його переписи, народну та урядову колонізацію на території України, міграційні процеси. У рубриці «Довідкові та статистичні матеріали», крім матеріалів загального змісту, зібрані відомості про окремі області України. В окремих розділах розповідається про пам'ятки історії та культури різних етносів. Розділ «Картографія» через зібрання описів карт та атласів надає відомості про розміщення національних спільнот, а «Топоніміка», «Епіграфіка», «Ономастика» подає джерела про походження і зміст місцевих назв на карті України. На питання про місце розташування тієї чи іншої етнічної спільноти дають відповідь підрозділи «Адміністративно-територіальний поділ» та «Національні ради (сільради)». Особливість розділів «Історіографія» та «Бібліографія бібліографії» полягає в тому, що вони вміщують інформацію про видання 1917–1941 рр., куди складовою частиною входять джерела про національні меншини. Матеріали для вивчення психологічних, фізичних, культурних та побутових особливостей різних національних спільнот зібрані у межах розділів «Антропология» та «Етнографія». Окремо згруповано бібліографічну інформацію про культуру, науку, освіту та мистецтво національних меншин. У межах тематичного блоку «Релігія. Теологія. Атеїзм» подано видання, що містять списки сіл з пам'ятками національних меншин, перелік храмів, синагог, костьолів, а також літературу з питань войовничого атеїзму, антирелігійної пропаганди.

Серію продовжили бібліографічні посібники присвячені болгарам [28], євреям [31], караїмам [32], кримським татарам [33] і татарам [35], німцям [34], туркам [36]. Структура покажчиків подібна до попереднього випуску, зокрема виокремлено тематичні розділи з історії, демографічних проблем, стосунків з українцями, міграційних рухів, історичного краєзнавства, історіографії, етнографії, мовознавства, культури, освіти, художньої літератури, мистецтва та

релігії етнічних спільнот. Окремим розділом подаються відомості про бібліографічні посібники, довідкові та періодичні видання. Водночас кожний випуск має особливості в залежності від об'єкта висвітлення. У змісті покажчика «Євреї в Україні» (2 ч., 1999, понад 8 тис. позицій) [31] згруповано також матеріали з генеалогії, антропології, епіграфіки, політичного життя, промислової та сільськогосподарської діяльності етносу. На відміну від інших видань тут можна ознайомитися з такими значущими галузями господарювання як транспорт, медицина та фінанси, в яких представники етносу досягли чималих висот. Посібник «Німці в Україні» (1998) [34] охоплює понад 2 тис. позицій, що, зокрема структуровано за такими розділами «німецькі колонії», антропологія, археологія, топоніміка, а також природознавство, математика, фізика, астрономія, хімія, сільське господарство, техніка, медицина, тобто там, де німці досягли чималих успіхів.

Історико-регіональні дослідження здобули останнім часом неабияку популярність у науковому колі. Посібник «Іншомовні джерела до історії міст і сіл України» (1995) [40] містить понад 2 тис. бібліографічних записів про праці англійською, італійською, латинською, німецькою, польською, румунською, угорською, французькою, чеською і шведською мовами. Матеріал розміщений у чотирьох розділах, побудованих за хронологічним принципом: «Територія України ранньої (дослов'янської та слов'янської доби)», «Територія України княжої доби (IX – перша половина XIV ст.)», «Територія України литовсько-польської доби (друга половина XIV ст. – 1772 р.)», «Публікації з історії міст і сіл України від 1772 р. до наших днів». Кожний розділ ділиться на два підрозділи: основних і допоміжних публікацій. Основні публікації подаються відповідно до адміністративного поділу у межах розділу. Допоміжні матеріали включають енциклопедії, біографічні словники, подорожні нотатки, відомості про архіви, атласи, карти, фотографії, рисунки історичних пам'яток тощо. У студіюванні

регіональної історії можуть допомогти також ретроспективні тематичні покажчики, присвячені окремим регіонам, населеним пунктам, які готуються обласними універсальними науковими бібліотеками (див. §2.1.3. Краєзнавчі бібліографічні ресурси).

Розвиток різних галузей історичної науки відображено в низці фундаментальних БП. Перевіреним часом науково-допоміжний посібник «Бібліографія дисертацій з питань історії, економіки і культури України» (1965) [2] вже давно потребує продовження. Хоча поточний БП «Історія України» акумулює таку інформацію, але розкидана вона по всіх його випусках. Частково проблему вирішив «Каталог кандидатських та докторських дисертацій з історії України, захищених за період від 1945 по 2004 рік» (2007) [4]. Залишаються корисними бібліографічні посібники значної глибини ретроспекції з окремих проблем – наприклад, історії промислових та сільськогосподарських підприємств [9; 10], історії робітничого класу, селянства, інтелігенції України, хоча готувалися вони ще за радянський період, але їхній науковий потенціал досі високий.

Покажчик «Історія робітничого класу Української РСР» (1984) [12] містить наукову та науково-популярну літературу (понад 3 тис. позицій), яка видана на території колишнього СРСР упродовж 1917–1984 рр., а також автореферати докторських і кандидатських дисертацій. Література згрупована за окремими розділами. Починається покажчик з розділу, який висвітлює історію робітничого класу України загалом, наступні розділи подає літературу за хронологією розвитку робітничого класу, починаючи з дореволюційного часу. На початку кожного розділу відповідно до хронологічних рамок дається перелік джерел, праць загального характеру, джерелознавчих та історіографічних досліджень.

Фахівцям з аграрної історії допомагає бібліографічний посібник «Історія селянства Української РСР, 1917–1989 рр.» (1990) [13]. До його складу ввійшли офіційні та статистичні матеріали, збірники документів і статей, монографії,

публікації з періодичних і продовжуваних видань, довідкова література з історії селянства, опублікована в 1917–1989 рр. Починається праця із «Загального розділу», що містить основні теоретичні та методологічні публікації з історії радянського селянства. В наступних розділах, побудованих за хронологією, виділено рубрики «Джерела», «Огляд джерел», «Історіографія», «Література» та тематичні підрозділи. Всього представлено понад 5 тис. бібліографічних записів.

Останнім з низки подібних праць з'явився покажчик «Історія інтелігенції Української РСР, 1917–1990 рр.» (1991) [11], структура якого вже відбивала зміни в історичній науці. Він мав чотири розділи: «Загальний розділ», «Формування нової радянської інтелігенції», «Діяльність інтелігенції в соціально-економічній і духовній сфері», «Політичні кампанії, репресії на Україні і інтелігенція». У першому розділі традиційно подається інформація про загальні праці, джерела та історіографію проблеми, формування поняття «інтелігенція», а також висвітлюється ставлення радянських державних діячів до інтелігенції. У другому розділі розкрито основні шляхи формування нової радянської інтелігенції: залучення старої, висування та підготовка спеціалістів в навчальних закладах. У третьому розділі матеріал був згрупований за сферами діяльності інтелігенції (технічна, сільськогосподарська, наукова, педагогічна, медична, художня, культурно-освітня, адміністративна, військова та духовенство), а в середині кожного підрозділу – за хронологією. В останньому розділі за хронологічним принципом охарактеризовано участь інтелігенції у політичній боротьбі та основні політичні процеси проти неї. Покажчик містить майже 4 тис. позицій – це бібліографічні описи книг та статей з наукових збірників, періодичних і серіальних видань, авторефератів дисертацій, опублікованих на території колишнього СРСР у 1917–1990 рр.

Серед покажчиків з окремих галузей історичних знань особливе місце за обсягом матеріалу посідає «Археологія України» (2 вип., 1989, 1999) [26; 27],

складений професором І. Шовкоплясом. Всього представлено понад 18 тис. бібліографічних джерел. Перший випуск охоплює літературу з археології України, опубліковану на території колишнього СРСР у 1918-1980 рр., другий – 1981–1990 рр. До останнього включені також роботи за 1918-1980 рр., з різних причин не враховані в попередній книзі. Зокрема, ті, які у радянський час заборонялися владними структурами з ідеологічних і політичних причин, зберігалися у спецсховищах й були недоступними для фахівців. Показчик містить також роботи з деяких розділів давньої та середньовічної історії, історії мистецтв і архітектури, етнографії та лінгвістики, палеоантропології та палеонтології, фізики та хімії, історії природознавства і техніки та інших наук, при підготовці яких широко використовувалися результати вивчення археологічних пам'яток.

Тематична структура показчика відповідає схемі історико-культурної періодизації ранніх періодів розвитку людського суспільства, що існувала в СРСР до його розпаду. Праця складається з одинадцяти розділів. Перші три розділи – «Історія та діяльність наукових установ і товариств, музеїв і вузів. Охорона пам'ятників», «Персоналії», «Загальні роботи», – мають узагальнюючий характер, решта – презентують археологічні матеріали за хронологією. Довідково-бібліографічний апарат охоплює іменний, тематичний, предметний, географічний показчики, список основних джерел і індивідуальні назви продовжуваних і серіальних видань, поданих за випусками, номерами і томами.

«Українськості» як феномену світової культури присвячений фундаментальний бібліографічний посібник «Українознавство» (2 т., 4 кн., з 2002 р.) [38]. Відкриває перший том «Загальна українознавча бібліографія» розділ: «Київ – столиця України, центр формування українського народу і його держави». Другий розділ складає бібліографія видань найбільш загального плану «Універсалії, довідники, показчики», як загальнотематичні, так і персональні. До третього розділу включено «Документи і матеріали» з проблем українознавства,

надруковані у збірниках та окремими виданнями. У четвертому розділі вміщено бібліографію видань матеріалів конгресів, симпозіумів, науково-практичних конференцій і круглих столів з проблем українознавства. У п'ятому розділі подано анотований бібліографічний опис часописів, у яких систематично друкувались профільні матеріали. У шостому розділі вміщено бібліографію захищених кандидатських і докторських дисертацій з проблем українознавства. До сьомого розділу включено бібліографію видань, які охоплюють: концепції, програми та методологію українознавства як навчальної дисципліни; відомості про підручники, посібники, хрестоматії та допоміжні матеріали з питань викладання українознавства в школі; інформацію про публікації, присвячені методиці, досвіду та сценаріям навчального процесу. Структура другого тому довідника передбачає групування за історичним зрізом джерел (6 основних історичних періодів): передісторія українського етносу, нації, держави; княжа доба (IX – середина XIV ст.); середина XIV – перша половина XVI ст.; козацько-гетьманської доби (друга половина XVI – XVIII ст.); українознавчі джерела XIX ст.; джерела українознавства XX – початку XXI ст.

«Довідкова книга з культурної спадщини України» (2009) [29] трактує культурне минуле України як історію окремої цивілізації, починаючи з часів Гетьманщини до сьогодення. Видання розкриває фактографічний зміст важливіших бібліографічних покажчиків, біографічних словників та інших довідкових видань щодо культурної спадщини України. Воно має підзаголовок «робочий зошит», і передбачає створення у майбутньому повновісного бібліографічного покажчика.

Склався чималий корпус бібліографічних оглядів видань зі спеціальних історичних дисциплін. Інститутом історії України започаткований випуск багатотомного покажчика «Спеціальні історичні дисципліни» (3 ч., 1997–1998) [47], який вже охопив атрибутику, емблематику, медальєрику, символіку,

фалеристику, нумізматику, сфрагістику, геральдику. Узагальнюючий характер мають бібліографічні посібники із сходознавства [37], пам'яткоохоронної [45] та музейної справи [44].

Низка БП [42; 43; 46; 48], наприклад, «Картографування території України від найдавніших часів до 1941 р.» (2007), «Політико-адміністративні й адміністративні карти України (1918-2008 рр.)» (2009), висвітлює історію картографування українських земель від найдавніших часів до сьогодення.

Теоретичні питання розвитку краєзнавства висвітлено в покажчику «Історичне краєзнавство в Україні. Питання теорії і практики» (1992) [41].

Співробітниками Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського готуються БП в серії «Джерела української біографістики» [94; 95]. Покажчики «Книжкові джерела української біографістики у фондах» (2 вип., 2004, 2006) охоплюють близько 1,5 тис. видань, надрукованих упродовж другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. Це енциклопедії й енциклопедичні словники; біографічні словники та довідники; біографічні покажчики; монографії; підручники, що містять біографічні відомості; збірники наукових праць, що включають біографічні матеріали; краєзнавчі дослідження; ювілейні та презентаційні видання. У праці «Українські персональні бібліографічні покажчики (1856–2013)» (2015) вперше в Україні систематизовано за хронологією інформацію про видання, що присвячені історичним діячам, науковцям, винахідникам, письменникам, митцям, політичним діячам та ін. особам, які своїм життям або діяльністю були пов'язані з Україною, й окремо видані на її території за вказаний період. Анотації до бібліографічних описів містять відомості про діяча (прізвище, ім'я, по батькові; дефініцію; науковий ступінь; вчене звання), особливості структури видання, наявність допоміжного апарату. До видання увійшло 3604 позиції, серед яких не лише друковані видання, а й електронні персональні бібліографічні покажчики.

Значну допомогу історикам надають покажчики джерел. Вони можуть відображати історичні джерела в цілому та окремі види джерел: рукописні та стародруковані фонди, часописи, мемуарні матеріали, історичні карти тощо.

Вже створено чималий комплекс бібліографічних посібників з історичних джерел. В «Українському історичному журналі» вперше опубліковано бібліографічний список «Історія України в збірниках документів і матеріалів» (1967), що став основою ґрунтовного ретроспективного покажчика «Радянські видання документальних матеріалів з історії України (1917–1968)» [70]. БП має 7 розділів, перший з яких містить інформацію про публікації документів з історії України дореволюційного періоду, а решта – радянського періоду за хронологією. Упорядники охопили видання документів та матеріалів, а також окремі публікації їх, здійснені у збірниках, «Трудах», «Записках», «Известиях» та в науково-історичних журналах усіх наукових установ республіки, що виходили протягом 1917–1969 рр. в Україні і які вдалося виявити у наукових книгосховищах м. Києва. В межах кожного розділу публікації подаються в хронологічному порядку.

Дослідникам середньовічної та ранньомодерної історії України мають сприяти, наприклад, каталоги слов'янських рукописів XI–XVI ст. Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [74–77], пергаменних документів Центрального державного історичного архіву України у Львові 1233–1799 рр. [63], стародруків, що побачили світ на теренах України [67]. Дослідникам історії України XIV–XIX ст. сприятиме видання каталогу колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899 рр. [62]. Окрема робота була присвячена джерелознавству і археографії історії України XVI – першої половини XVII ст. [59].

Самостійне праця «Архівна україніка за кордоном» [49] висвітлює окремі архіви та документи з історії України, що зберігаються за кордоном, подає перелік публікацій з цієї тематики.

Показчик «Статистика народного господарства і культури Української РСР» (1968) [80] було укладено на допомогу авторам видання «Історія міст і сіл Української УРСР». Він інформує про матеріали дореволюційної та радянської статистики по Україні, окремих її територій з питань демографії, народного господарства, освіти, культури. Фондозберігачі видань зазначені в бібліографічних записах, що значно зменшує час на розшук.

У студіюванні новітньої історії України чимале значення має знання не тільки друкованих, рукописних, а й фото- та кіно- джерел. На допомогу дослідникам створюються спеціальні довідники, каталоги. Наприклад, за матеріалами вітчизняних архівів складений анотований каталог «Україна і Друга світова війна» (2005), що містить інформацію про кіножурнали, документальні фільми, кіносюжети та спецвипуски 1939 – 1945 рр. [81].

Неабияке значення для істориків має ретроспективна бібліографічна інформація про книги та періодичні видання, що друкувалися в Україні. Тривале перебування українських земель у складі кількох держав, ігнорування в радянській Україні здобутків зарубіжної бібліографії негативно позначилися на стані української бібліографії, яка «розчинялася» в російських, польських, австрійських бібліографіях. Поточна реєстрація українських книг, що видавалися у зарубіжних країнах представниками української діаспори, теж відсутня. Повний репертуар національної книги та періодичних видань України досі не складено. Тільки в незалежній Україні спільними зусиллями провідних бібліотек Києва, Львова, Одеси, Харкова почалася робота над створенням українського національного бібліографічного репертуару [60; 64–66; 71; 72; 82–84]. Відсутність повного репертуару української книги впливає на те, що вичерпної української історичної бібліографії за XIX – XX ст. досі немає.

Цінним джерелом до вивчення історії України XIX – початку XX ст. є «Каталог дореволюційних газет, що видавалися на Україні (1822–1916)» (1971)

[61]. Логічним продовженням цієї праці стали фундаментальні покажчики, що відобразили газети Радянської України 1917–1920 рр. [53], 1921–1925 рр. [50], 1926–1929 рр. [51], 1930–1934 рр. [52], 1941–1945 рр. [54], 1946–1950 рр. [55], 1951–1955 рр. [56], 1956–1960 рр. [58]. Укладачі використали матеріали газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Доповненням до серії цих видань стали покажчики «Періодичні видання УРСР. 1917–1980» (1956–1988) [68], що відбиває фонди Книжкової палати України імені Івана Федорова, та «Преса України: газети 1917–1920 рр.» (1997) [69]. Чимало цікавої інформації зібрано у покажчику «Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.)» (1998) [88]. Наукова та видавнича діяльність Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника спеціально спрямована на вивчення та популяризацію репертуару періодичних видань України і відповідних фондів бібліотек.

До розкриття україномовних і російськомовних фондів періодичних і продовжуваних видань долучилися інші провідні бібліотеки України, зокрема Харкова [86; 87; 89] і Одеси [73; 85].

Окремий покажчик «Джерела альтернативного українознавства (Європа, 1940–1945 рр.)» (2002) [58] розкриває періодичні видання української діаспори в Європі, Радянської влади та німецької окупаційної адміністрації в Україні, проводу ОУН-УПА. В ньому подано відомості щодо понад 500 назв україно- та іншомовної періодики воєнної доби в Європі. Вони видавалися радянською (1940–1945 рр.) та німецькою окупаційною (1941–1944 рр.) владою на території України, а також громадськими, політичними, військовими та релігійними організаціями української діаспори в Австрії, Німеччині, Польщі, Румунії, Словаччині, Фінляндії, Франції, Чехії та представниками ОУН-УПА. Вміщено

аналітичний розпис українознавчих матеріалів стосовно природи, етносу, державотворення, історії, краєзнавства, культури, літератури та мистецтва.

Не менш важливими є біобібліографічні словники істориків певного профілю або персональні покажчики.

Якщо дослідник знає коло провідних фахівців, які досліджують проблеми, що цікавлять його, то можливий швидкий пошук потрібної інформації за допомогою персональних покажчиків. Ще за радянський час було видано посібники про українських вчених-істориків Д. Яворницького, К. Гуслистого, І. Гуржія, І. Крип'якевича тощо. Структура цих видань була однаковою: короткий біографічний нарис про вченого, основні дати його життя і діяльності, література про життя і діяльність, хронологічний покажчик праць, допоміжний алфавітний покажчик праць, а також іменний покажчик та список скорочень.

Інші методичні принципи було застосовано під час укладання персонального покажчика про А. Кримського. У зв'язку з різнобічністю наукових інтересів вченого (історик, сходознавець, філолог, перекладач) упорядники представили праці вченого в хронологічному порядку, але в межах року виділили наукові і публіцистичні праці, художні твори, переклади, статті в енциклопедіях. Науково-допоміжний апарат складався з алфавітного, предметно-тематичного та іменного покажчиків.

До П'ятої міжвузівської конференції славистів харківські вчені опублікували біобібліографічний словник «Историки-слависты СССР» (1969) [92], що пізніше був доповнений і перевиданий у Москві 1981 р. [93].

Сучасні бібліографи продовжують плідно працювати над біобібліографічними виданнями, присвяченими як вітчизняним історикам минулого, так і сучасності. Етапною роботою став біобібліографічний довідник «Українські історики ХХ століття». Перший його випуск вийшов з друку в 1998 р. під назвою «Вчені Інституту історії України» [90]. У систематизованому вигляді

було подано матеріали про 418 вчених – наукових співробітників Інституту історії України НАН України, які працювали в установі з моменту створення (1936 р.) і до 1998 р., коли був виданий збірник. Впродовж 2003–2010 рр. видано другий випуск [100] у трьох частинах, що подавали біобібліографічні статті про українських та зарубіжних істориків, які працювали або працюють у наукових установах, вищих навчальних закладах, державних установах, громадських організаціях в Україні та за її межами, зробили помітний внесок у розвиток української історіографії. Третій випуск 2010 р. був присвячений вченим попереднього XIX ст. [99]. Електронний варіант довідника доступний на веб-порталі Інституту історії України.

З архівістами України, починаючи з XIX ст., знайомить біобібліографічний довідник «Українські архівісти» (1999) [98].

За допомогою покажчиків, що відображають публікації співробітників наукових установ, вищих навчальних закладів, можна ознайомитися з творчим доробком вчених. Сьогодні подібні списки можна швидко знайти за допомогою інтернет-технологій на сайтах відповідних установ. У такому випадку додаткову зручність для дослідників складає постійне оновлення переліків. Ретроспективні БП можуть відображати діяльність галузевих наукових інституцій.

Комплекс покажчиків, що інформують про архівні фонди вітчизняних архівів, архівні довідники та публікації українських архівних установ, проблеми переміщення та реституції архівів і музеїв, архівну україніку за кордоном, представлений на веб-порталі Державного комітету архівів України (за адресою: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Pointers/>) [102].

Про основні видання співробітників Інституту історії України НАН України за 1936–2001 рр. можна довідатися зі спеціального покажчика [101]. Оскільки його науковців часто запрошують консультантами для створення галузевих покажчиків, то перелік бібліографічних праць також відображено у цій праці.

Чимало уваги приділяється розкриттю змісту галузевих періодичних та продовжуваних видань, що значно полегшує тематичний пошук матеріалів у часописах. Сьогодні ми користуємося окремими БП до журналів «Основа» [106а], «Киевская старина» [107], «Український історичний журнал» [111], «Український історик» [110], «Архіви України» [103; 104; 109], «Пам'ятки України» [108], «Гарвардські українознавчі студії» [106], продовжуваних видань «Записок Наукового товариства імені Шевченка» [105], «Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца» [112]). Як правило, такі покажчики побудовані за хронологічним принципом, містять іменний, географічний та предметний покажчики.

Бібліографія бібліографії. Наведені відомості про БП історичної літератури не вичерпують всього їхнього розмаїття. Для орієнтації у цьому потоці створюються бібліографічні посібники другого ступеня (або бібліографія бібліографії), які фіксують наявність бібліографічних видань з тієї чи іншої теми.

Вперше бібліографування історичної бібліографії в Україні було проведено Державною історичною бібліотекою УРСР, яка 1960 р. уклала «Бібліографію української і російської бібліографії з історії Української РСР» [116]. У покажчику було описано бібліографічні посібники та історіографічні огляди, опубліковані українською і російською мовами до 1959 р. Матеріали розміщено в трьох розділах. До першого, загального, увійшли покажчики книг, в тому числі нелегальних, змісту періодичних видань та праць наукових установ, комісій і товариств, у другому описано покажчики з історії України в цілому, її окремих регіонів та територій, тематичні та персональні посібники, а також покажчики джерел і літератури з спеціальних історичних дисциплін. Бібліографічні праці з суміжних з історією галузей знань – історії економіки, права, освіти, церкви – становлять зміст третього розділу. До науково-допоміжного апарату включено алфавітний покажчик авторів, упорядників, рецензентів і редакторів. Згодом

показчик хронологічно було продовжено, наступний його випуск репрезентував видання 1956–1965, 1966–1977 рр. [115; 120]. Істотним недоліком цих показників було те, що вони не охоплювали багатьох бібліографічних праць, що здійснювалися вченими української діаспори або перебували в той час у спецхрані. Частково цю ситуацію виправляв ретроспективний показчик «Бібліографії зарубіжних видань з історії Української РСР» (1971) [113], але він був призначений для службового користування і мав малий наклад 150 прим., тому вже давно став бібліографічною рідкістю.

Через тридцять років ситуацію з бібліографуванням посібників з історії України частково спробували виправити працівники Національної історичної бібліотеки України. Вони підготували БП другого ступеня «Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники» (2011) [114], що відображав науково-допоміжні бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники, видані друком в 1991–2010 рр. Бібліографічні описи згрупували у 4 основні розділи. Перший розділ «Загальні питання вітчизняної історії» відображав посібники загальноісторичного змісту, видань наукових установ і навчальних закладів, змісту періодичних видань, з історіографії, джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін, а також бібліографію історичної бібліографії. Другий розділ «Посібники з окремих тем і періодів вітчизняної історії» представляв праці з історії регіонів, міст і сіл, також установ, підприємств, організацій. Третій розділ укладачі присвятили вітчизняним історикам, четвертий – архівним довідникам. Усього видання охопило 576 позицій.

Поточне інформування про галузеві бібліографічні посібники здійснює бібліографічний щорічник «Історія України», де існує окрема рубрика, яка, наприклад, в 2006 р. містила описи майже 200 посібників.

З персональною бібліографією можуть ознайомити показчики О. Яся [118; 119], що подають інформацію про бібліографічні посібники, присвячені історикам

України та діаспори. Продовження цієї теми можна знайти у загальній праці «Українські персональні бібліографічні покажчики» (1856–2013) (2015) [121], що репрезентує посібники 1856–2013 рр. не лише про істориків, а й фахівців з суміжних наук.

Було зроблено спробу створити цілісну джерелознавчу базу вітчизняного українознавства за допомогою двох випусків покажчика «Джерела українознавства» (1990, 1998) [117]. У першому випуску зосереджена бібліографія українського друку (окремі видання, опублікована в періодичній пресі, прикнижкова й пристатейна), яка відображає репертуар друкованої продукції України гражданським друком українською та іншими мовами. Усього 1 385 назв. Структурно покажчик мав 5 розділів, бібліографічні записи яких подані в алфавітному порядку: розділ 1-й – Загальний, 2-й – Персональні бібліографічні покажчики, 3-й – Покажчики періодичних видань, надрукованих на території України, 4-й – Каталоги державних і громадських бібліотек та книжкових видавництв, 5-й – Каталоги книжкових магазинів, приватних бібліотек. Другий випуск висвітлював вітчизняні бібліографічні посібники українських періодичних видань (541 назва). Матеріал згруповано у два розділи: «Бібліографічні посібники періодичних видань у цілому» та «Бібліографічні посібники періодичних видань галузевого характеру». Видання для зручності користування оснащено іменним, географічним і предметним покажчиками.

Таким чином, однією з нагальних проблем вітчизняної історичної бібліографії є створення сучасного покажчика другого ступеню, який має відобразити бібліографічний доробок фахівців, принаймні, незалежної України.

* * *

В умовах Радянського Союзу поширеною практикою було створення узагальнюючих ретроспективних БП літератури у межах СРСР. Певне місце в

таких показниках відводилося кожній союзній республіці, зокрема Українській РСР. Фундаментальним показником є «История СССР» (3 т., 1956–1981) [125], перші два томи якого охоплювали дореволюційний період, а третій том – радянський. Історія України розглядалася як у загальних розділах, так й у спеціальних підрозділах. Вітчизняній науці було присвячено 454 позицій в показнику «История исторической науки в СССР. Советский период (1917–1967)» (1980) [126].

Вже класичною стала праця «Справочники по истории дореволюционной России», що перевидавалася двічі у 1971 р. та 1978 р. [138]. Вона представляє собою систематичний анотований показник найважливіших довідкових видань зі всіх аспектів історії Росії з XV ст. до 1917 р. Враховувалися книги та статті з періодичних і продовжуваних видань, опубліковані в XVIII ст. – 1977 р. російською мовою. Вони містять відомості про енциклопедичні, лінгвістичні, біографічні, історико-географічні словники; хронологічні таблиці; путівники по архівам; про довідкові видання відомчого характеру; загальноросійські та відомчі адрес-календарі, списки чинів і посадових осіб різних установ, навчальних закладів, а також списки торгівельно-промислових підприємств, статистико-економічні довідники. За допомогою даного показника можна швидко підібрати необхідні довідкові видання за темою дослідження.

У дослідженнях історії дореволюційної України корисними можуть бути також показники, що готувалися у російських бібліотеках і наукових центрах: «История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях» (5 т., 1976–1985) [123], «Русские официальные и ведомственные издания XIX – начала XX в.» (7 т., 1995–2000) [136], «Источники по истории населенных пунктов дореволюционной России» (1996) [128], «Государственные деятели Российской Империи, 1802–1917 гг.» (2001) [122], «Члены Государственного совета Российской империи. 1801–1906» (2007) [140], «Общие печатные списки

должностных лиц губерний и областей Российской империи (1841–1908)» (2003) [132], «Справочные издания епархий Русской православной церкви, 1861–1915» (2002) [139], «Историко-статистические описания епархий Русской православной церкви, 1848–1916» (2007) [123], «Памятные книжки губерний и областей Российской империи, 1833–1917» (2008) [133], «Обзоры губерний, областей и градоначальств Российской империи (приложения к всеподданнейшим отчетам губернаторов, начальников областей и градоначальников). 1870 – 1916» (2011) [131]. У російських виданнях «Незабытые могилы: Русское зарубежье: некрологи, 1917–2001» (6 т., 1999–2007) [130], «Россия и российская эмиграция в воспоминаниях и дневниках» (4 т., 2004–2006) [135] знайшли відображення долі багатьох українських емігрантів. У студюванні історії радянської України можуть допомогти бібліографічні праці «Источниковедение истории советского общества» (2 вып., 1987–1989) [129], «История советского общества в воспоминаниях современников» (2 ч., 1958–1967) [127], «Советское общество в воспоминаниях и дневниках» (8 т., 1987–2018) [137].

Вітчизняна історія знайшла відображення на сторінках бібліографічних праць білоруських [147], польських [141–145] та чеських [148] фахівців. Ґрунтовні праці, присвячені англomовній літературі про Україну, готувалися науковцями української діаспори [146; 149]. Виключне значення для дослідників має посібник І. Патрила «Джерела і бібліографія історії Української церкви» (1975–1995) [134], оскільки репрезентує численні видання, що є малодоступними для вітчизняних дослідників, які вимушені їх цитувати лише з третіх рук. Через це автор докладно описує структуру зміст публікації, подаючи докладно ім'я автора, заголовок твору, число томів, сторінок, наявність покажчиків, рецензій, пов'язаних з їх появою причинків і доповнень та даючи коротеньку анотацію чи радше опис змісту. Уся праця охопила 3,5 тис. позицій.

Історична бібліографія зарубіжних країн. Як вже вказувалося, бібліографія всесвітньої історії є слабкою ланкою української історичної бібліографії. Поточний покажчик «Питання всесвітньої історії в сучасній українській науковій літературі» готувався тільки у 1988–1990 рр., а ретроспективних тематичних покажчиків існує небагато. виправити таку ситуацію може звернення до національних бібліографічних видань або каталогів національних бібліотек відповідних країн⁴.

Значний досвід бібліографування всесвітньої історії був нагромаджений ще у Радянському Союзі. Детальну інформацію за окремими періодами і країнами дають тематичні покажчики. Наприклад, література з історії античного світу, що друкувалася на території Російської імперії та Радянського Союзу за період з 1895 р. по 1959 р., зосереджена в покажчику «Древняя Греция и Древний Рим» (1961) [150]. Медієвісти можуть скористатися вичерпним покажчиком літератури «История средних веков» (2 т., 1968–1984) [151], що охоплює російськомовну радянську літературу 1917–1967 рр. друку. Радянські видання з нової історії знайшли відображення в самостійній бібліографічній праці [154]. Відібраний матеріал представляє соціально-економічну, політичну історію та історію культури, історичні джерела, історіографічні праці, довідкові та бібліографічні видання, переклади творів зарубіжних авторів і рецензії на них. Історії окремих країн, видатних історичних подій також репрезентувалися бібліографічними ресурсами. В них, як правило, відбитий і науковий доробок українських вчених.

Певну увагу українській бібліографії приділено в покажчику з історії Росії, Радянського Союзу [152], що витримав три перевидання. Він вміщує відомості про бібліографічні праці, надруковані російською мовою з початку ХІХ ст. до 1982 р. Тематично його доповнює покажчик зарубіжної бібліографії [153], який частково

⁴ Зручну навігацію в електронних ресурсах національних бібліотек світу див.: Національні бібліотеки та науково-інформаційні центри країн світу [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : веб-портал. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/libweb.html> (дата доступу: 21.08.23)

охоплює і бібліографію історії України. Зокрема, в ньому наводяться покажчики праць М. Грушевського, М. Драгоманова, Д. Дорошенка, О. Оглобліна, а також посібники про зміст зарубіжних українських журналів.

В ретроспективному пошуку літератури з історії може бути корисним історичний бібліографічний щорічник «International bibliography of historical sciences» (з 1930 р.) [155]. Тільки потрібно враховувати, що він виходить із запізненням на три-чотири роки, бібліографічні описи не містять анотацій, предметний покажчик відсутній.

Методика ознайомлення з посібниками. Знати про існування потрібного покажчика недостатньо, треба вміти ще витягувати з нього потрібну інформацію, розшукувати потрібні джерела і літературу, не пропускаючи важливого.

Перш за все потрібно оцінити, наскільки співпадають або різняться теми посібника і дослідницька. Потім уточнити хронологічні межі історичного періоду, якому присвячений покажчик. Неможливо оминати ще й такий аспект, як хронологічні межі виявленої літератури.

Важливим для раціоналізації роботи дослідника є вивчення передмови та вступної статті. У передмові укладачі вказують, за якими принципами вони відбирали літературу: територіальними, хронологічними, мовними. Важливо з'ясувати, які бібліотечні фонди вони обстежували, які оглядали журнали, продовжувані видання і бібліографічні джерела. Якщо, скажемо, відсутня інформація про дисертації або автореферати дисертацій, то потрібно розшукувати її за іншими джерелами. У передмові формулюються основні принципи структури покажчика, обґрунтовується склад науково-допоміжного апарату, характер анотацій, якщо вони є. Повідомляється про співробітництво з іншими установами та про спеціалістів, які надавали консультативну допомогу.

Вступна стаття до науково-допоміжних покажчиків складається, як правило, вченими з певної галузі знань. У ній подається загальна характеристика обраної

теми, розкриваються особливості розвитку бібліографії з даного питання, висвітлюється специфіка матеріалу, що увійшов до покажчика, аналізуються найважливіші книги та інші документи.

Під час роботи з покажчиком потрібно продивитися не тільки той розділ, який безпосередньо відповідає темі, а й розглянути загальні або дотичні відділи. Науково-допоміжні посібники можуть містити низку допоміжних покажчиків – алфавітний, географічний, іменний, іноді предметний, що допомагає досліднику зорієнтуватися у змісті видання, але не знімає завдання уважного перегляду твору.

1.3.3. Краєзнавчі бібліографічні ресурси

Краєзнавчі бібліографічні ресурси – це впорядкована сукупність краєзнавчої бібліографічної інформації, що існує в традиційних і електронних формах. Краєзнавчі БП покликані допомагати орієнтуватися у масиві літератури про край. Більшість з них має рекомендаційний характер, науково-допоміжні й досі готуються не часто.

Краєзнавчі бібліографічні ресурси в традиційних формах розвивалися впродовж тривалого часу і займають сьогодні домінуючу позицію. Вони представлені краєзнавчими каталогами і картотеками, каталогами місцевих видань, системою бібліографічних посібників. В Україні в межах своєї адміністративно-територіальної одиниці їхнім формуванням опікується кожна обласна універсальна наукова бібліотека.

Найважливішим компонентом краєзнавчих бібліографічних ресурсів є зведений систематичний краєзнавчий каталог, що відрізняється від звичайного систематичного каталогу характером відтворюваних даних. У ньому містяться описи книг, брошур, статей зі збірників, періодичних і продовжуваних видань,

образотворчих, картографічних і нотних видань, кінофотодокументів, електронних документів; невеликих за обсягом матеріалів (листівки, плакати, буклети тощо); неопублікованих документів, а також рукописних праць, репринтних і ксерокопійних матеріалів краєзнавчого змісту. Проте переважна більшість описів (до 90%) – це аналітичні бібліографічні описи частин книг, періодичних і продовжуваних видань, що дає змогу зібрати виявлену за різними джерелами інформацію про край.

У краєзнавчому каталозі застосовується зворотно-хронологічний порядок розташування бібліографічних записів всередині найдрібнішої рубрики, що забезпечує ознайомлення читачів у першу чергу з новими краєзнавчими документами.

Каталог містить відомості про документи, що зберігаються у фондах декількох бібліотек, а також виявлені з різних бібліографічних джерел. Тобто, він є своєрідним ретроспективним комплексним БП, тільки у картковому вигляді. Структурно складається з таких частин: систематична (загальна), топографічна (населені пункти регіону), біобібліографічна (персоналії краю). Систематична частина висвітлює життя певного краю, його історичний, економічний і культурний розвиток, природні умови та ресурси загалом. У топографічній частині каталогу матеріал розміщується в алфавітному порядку найменувань адміністративних та інших об'єктів, а в середині кожного з них – у тематичній послідовності. У біографічній частині матеріали групуються за такими узагальнюючими назвами: місцеві діячі, які багато зробили для розвитку краю; видатні діячі, тимчасово чи постійно пов'язані з краєм (увага звертається на висвітлення цього зв'язку); уродженці краю.

Для оперативності пошуку використовується довідковий апарат: іменний, географічний і предметний «ключі» до систематичного краєзнавчого каталогу.

Для якісного обслуговування користувачів створюються ще допоміжні картотеки. Серед них особливе значення мають:

- «Знаменні та пам'ятні дати» – фактографічний банк даних, який є основою для підготовки видань типу «Календар знаменних і пам'ятних дат ... області на... рік». Каталогні картки містять фактографічні дані про ті чи інші події, факти з життя області із зазначенням джерел, звідки їх узято;

- «Видатні уродженці краю» – картотека біобібліографічних матеріалів. Це не тільки біографічна інформація про видатних людей, а й про джерела, що містять відомості про цих людей;

- «Зведений каталог місцевих документів» містить відомості про матеріали, опубліковані на території певного краю незалежно від їх змісту, способу видання або виготовлення. Зважаючи на те, що на обласні універсальні наукові бібліотеки покладаються функції депозитаріїв місцевих колекцій творів друку, особлива увага приділяється обліку місцевих видань. Поточне поповнення каталогу здійснюється завдяки системі місцевого обов'язкового примірника документів.

Допомогу науковцям можуть також надати картотеки «Архів виконаних довідок», «Зведена картотека “Бібліографія краєзнавчої бібліографії”», а також тематичні картотеки.

Система краєзнавчих БП представлена універсальними, галузевими і тематичними поточними та ретроспективними науково-допоміжними, рекомендаційними та біобібліографічними покажчиками. Комплексні, галузеві і тематичні бібліографічні посібники становлять переважну більшість серед краєзнавчої бібліографічної продукції – ~ 70-80% назв.

З 1960-х рр. поширилася практика підготовки кожною обласною універсальною науковою бібліотекою покажчиків «Література про ... область за ... рік», «Календар знаменних і пам'ятних дат на ... рік».

Універсальний поточний покажчик «Література про ... область за ... рік»

відображає документи з різних галузей знань, призначений на допомогу науково-дослідній діяльності. Його випуски регулярно інформують про нову краєзнавчу літературу, що опублікована впродовж певного періоду.

«Календар знаменних і пам'ятних дат на ... рік» – це методико-бібліографічний посібник, що друкується щороку і пов'язаний з місцевими ювілейними датами. Він містить хронологічний перелік знаменних і пам'ятних дат, що мають святкуватися в наступному році. До визначних дат подаються додаткові матеріали: стислі фактографічні довідки, списки рекомендованої літератури та ілюстрацій, цитати, факти тощо. Знаменними вважаються круглі (10-річчя, 25-річчя, 50-річчя, 75-річчя, 100-річчя тощо) дати, найбільш значущі події історії краю.

1975 р. завершена робота над багатотомною історією міст і сіл Української РСР. Певний внесок в цю справу зробили й бібліотеки України, яким доручалось підготувати бібліографічну картотеку з історії міст і сіл республіки, укласти покажчики літератури з історії областей УРСР. У 1960-х – 1970-х рр. майже всі обласні бібліотеки випустили тематичні ретроспективні покажчики «Історія міст і сіл ... області». Високої оцінки заслужила праця Ф. Максименка «Збірки історичних відомостей про населені пункти Української РСР» (1963–1964), що друкувалася на сторінках журналу «Архіви України». Вона інформувала про історичні джерела українською, російською, польською та іншими мовами, історико-географічні словники, статистичні довідники, списки поселень, путівники, літописи IX-XIV ст., географічні матеріали, ілюстрації XV-XVII ст., описи, метрики, атласи та інші матеріали. Логічним її продовженням став посібник «Іншомовні матеріали до історії міст і сіл України» (1967), роботу над яким продовжили згодом і видали «Іншомовні джерела до історії міст і сіл України» (1995). Одним з найкращих сучасних видань вважається тритомний

ретроспективний показник з історії Києва «Історія міста Києва з найдавніших часів до 2000 року» (в 3 т., 14 кн., 2006–2010).

Матеріали з історії областей України, їхніх населених пунктів містяться також у поточній краєзнавчій бібліографії, переважно в щорічниках «Література про ... область за ... рік», що видаються майже всіма обласними бібліотеками. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника з 1977 р. видає краєзнавчий регіональний бібліографічний посібник «Українські Карпати: Природа. Економіка. Історія. Народознавство» (до 1988 р. – «Радянські Карпати»).

Останні десятиріччя в краєзнавчій бібліографії спостерігається прагнення до узагальнюючих праць, присвячених окремим регіонам (наприклад, Л. Баженов «Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.: історіографія, біобібліографія, матеріали» (1993), бібліографічне видання «Історія Слобідської України» (1993).

Варто відзначити, що історико-краєзнавчі бібліографічні посібники є найпоширенішими в краєзнавчій бібліографії.

Краєзнавчі електронні бібліографічні ресурси є результатом аналітико-синтетичного опрацювання друкованих та електронних документів з краєзнавства. Вони являють собою впорядковану сукупність бібліографічних описів друкованих або електронних документів, що організовані за правилами та принципами бібліографічного списку. Вони створюються бібліотеками і є одночасно ресурсами локального доступу (надаються через локальну мережу бібліотеки) і віддаленими ресурсами (надаються віддаленим користувачам через Інтернет). За допомогою комп'ютерних технологій розширюються територіальні межі краєзнавчих бібліографічних ресурсів, створюється корпоративна бібліографічна продукція. Це особливо актуально для регіонів, що складали у минулому єдині адміністративно-територіальні одиниці.

Із запровадженням нових технологій спостерігаються зміни у змістових і цільових межах краєзнавчих бібліографічних ресурсів. В краєзнавчій базі даних можуть одночасно бути бібліографічна, повнотекстова, фактографічна інформація.

Основним засобом доступу до краєзнавчих документів бібліотеки є електронний краєзнавчий каталог. Його створення у більшості бібліотек України розпочалося у середині 1990-х рр. Іншими видами електронних бібліографічних ресурсів є тематичні бази даних, віртуальні книжкові виставки, електронні БП (повні тексти самостійно створених продуктів, електронні версії друкованих посібників або інформація про них); календарі знаменних і пам'ятних дат краю, які містять пошук за ювілейними датами, історичними персонами, подіями тощо; переліки друкованих та електронних видань краєзнавчої тематики; бюлетені нових надходжень краєзнавчої літератури; списки отриманих бібліотеками періодичних місцевих видань; бібліографічні огляди краєзнавчих матеріалів; бібліографічні списки статей з краєзнавства.

Для орієнтації у масиві краєзнавчих посібників України з 1983 р. Національна історична бібліотека України один раз на п'ять років видає спеціальний БП «Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України». Матеріал у покажчиках, як правило, розміщений за такими розділами: «Універсальні та комплексні покажчики», «Галузеві та тематичні посібники», «Бібліографія краєзнавчої бібліографії (покажчики другого і вищих ступенів)», «Покажчики місцевого друку». У 2007 р. була здійснена перша спроба створення електронної бази даних «Краєзнавчі бібліографічні ресурси бібліотек України» (доступної за адресою: <http://www.dibu.kiev.ua/html/nauktzentr.htm>), де пошук можна здійснювати за автором, назвою, географічною рубрикою, ключовими словами тощо.

1.3.4. Історична довідкова література

Під час роботи над темою, вивчаючи джерела і літературу, дослідник постійно звертається до різного роду енциклопедій, словників і довідників для уточнення даних, термінів, отримання додаткових загальних відомостей. Це так звані фактографічні відомості, на відміну від відомостей про літературу (бібліографічних). Крім того, в цих виданнях завжди присутній бібліографічний апарат, що містить, як правило, найважливіші, фундаментальні праці з того чи іншого питання, що дає інформацію про фахівців, інші праці яких варто шукати.

Репертуар довідкових видань широкий і різноманітний.

Найчастіше використовуються галузеві енциклопедії та енциклопедичні словники⁵. Історичні енциклопедії і словники – науково-довідкові видання, що містять систематизований збір відомостей з історії та суміжних з нею областей знань. Існують енциклопедії з всесвітньої історії в цілому, окремих історичних періодів, історії окремих країн, регіонів та народів, різних галузей історії (історія культури, історія релігії тощо), або навіть присвячені окремим подіям. Вони традиційно містять термінологічний матеріал, біографічні довідки про історичних діячів, істориків. Матеріал суміжних галузей знань (особливо з географії, літератури, філософії, релігієзнавства тощо) традиційно включається до фахових енциклопедій. Історичні відомості можуть містити також універсальні, військові, біографічні довідкові видання.

Кожна країна прагне скласти галузеву енциклопедію з власної історії. Основою для довідкової роботи вітчизняних істориків є 10-томна «Енциклопедія історії України» (2003–2013), до більшості великих статей якої додано вибрану бібліографічну інформацію. Ідеологічно застарілими, але з фактографічної точки

⁵ Список деяких галузевих енциклопедій зарубіжних країн. *див. Додаток 2.*

зору залишаються корисними «Радянська енциклопедія з історії України» (4 т., 1969–1972), енциклопедичний довідник «Великий Жовтень і громадянська війна на Україні» (1987). На допомогу дослідникам регіональної історії, краєзнавцям приходить багатотомне видання «Історія міст і сіл Української РСР» (1967–1974).

У подоланні термінологічних бар'єрів сприятиме термінологічний словник «Історична наука: термінологічний і понятійний довідник» (2002), в якому наведено близько 600 термінів, визначень, понять, концепцій. Численні загальноісторичні («Довідник з історії України» (2-е вид., 2002) та хронологічні довідники здебільшого розраховані на масову читацьку аудиторію і можуть бути корисними під час пошуку.

Чимало видається тематичних довідників з історії України, наприклад, широку відомість отримали 2-томний словник «Українське козацтво» (2006), 3-томний довідник «Українська козацька старшина» (2008). Постійно зростає випуск довідників зі спеціальних історичних дисциплін та джерел. Статті біографічних довідників, як правило, містять бібліографічну інформацію, що допомагає у вивченні раніш замовчуваних тем (наприклад, періоду Української революції: В. Верстюк «Діячі Української Центральної Ради» (1998), Я. Тинченко «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)» (2007).

Значний інтерес для науковців представляють статистичні щорічники з торгівлі, промисловості, календарі, переписи населення, статистика про верстви населення. Для вивчення аграрних проблем особливе значення мають поземельні переписи й обстеження. Довідники з банківсько-фінансової, промислової сфери допомагають ширше розкрити економічний розвиток країни. Багато видань, присвячених політичному ладу, подають інформацію про осіб верховної влади, переліки чиновників, військових. Існують довідники з історії громадсько-політичного, культурно-освітнього руху в країні.

Зручним навігатором у фактографічному змісті важливіших галузевих біографічних словників та інших довідкових видань є вже згадувана «Довідкова книга з культурної спадщини України» (2009).

Важливе значення мають путівники по архівах, за якими можна вивчити, де зберігаються потрібні неопубліковані джерела за темою наукового дослідження. Більшість центральних і місцевих (обласних) архівів України вже мають або закінчують роботу по підготовці подібних видань.

Корисними і досі залишаються прикнижкові списки літератури, розміщені у капітальному виданні «Всемирная история» (10 т., 1955–1965), де наводиться опис декількох тисяч книг і статей наукового, науково-популярного, бібліографічного та довідкового характеру. Пристатейні списки літератури в «Советской исторической энциклопедии» (16 т., 1961–1976) також мають вибіркового характеру. Але тематика статей, яких в енциклопедії нараховується понад 25 тис., широка і багатоаспектна висвітлює всі періоди всесвітньої історії та історії всіх країн світу.

Сучасні галузеві енциклопедії зарубіжних країн, особливо тих, з якими переплелася історія українських етнічних земель, можуть стати корисними вітчизняним науковцям. Зорієнтуватися в іноземній галузевій довідковій літературі допомогти посібник «Иностранные справочники по истории зарубежных стран» (1976). В ньому зібрано відомості про історичні енциклопедії та біографічні словники, хронологічні таблиці, довідники з геральдики, генеалогії, топоніміки, нумізматики. У другому розділі матеріал згрупований по країнам.

Історики звертаються не тільки до галузевої довідкової літератури. Доволі часто пошук починається з універсальних енциклопедій та словників. Найбільш знайома нам «Українська радянська енциклопедія», що виходила друком двічі. Друге видання мало 12 томів, і друкувалося впродовж 1974–1985 рр. Досі актуальною залишається «Енциклопедія українознавства», підготовлена українською діаспорою. Вона складається з 3-х томів загальної частини (1949–

1952) та 10-ти томів словникової частини (1955–1984). У 1990-х рр. її перевидано в Україні. За потреби доводиться користуватися вітчизняними енциклопедіями різних галузей.

Значний масив профільної інформації містять дореволюційні «Энциклопедический словарь» фірми Ф.А. Брокгауза і І.А. Єфрона (82 полутоми і 4 додаткових томи, 1890–1907), «Русский биографический словарь» (25 т., 1896–1918, незакінчене видання), «Энциклопедический словарь Гранат» (58 т., 1910–1948), «Большая советская энциклопедия» (1-ше вид., 65 т., 1926–1947; 2-ге вид., 51 т., 1950–1958, 3-тє вид., 30 т., 1969–1978), її щорічники, що друкувалися з 1957 р., а також універсальні енциклопедії інших країн. У довідково-бібліографічних відділах провідних бібліотек зосереджуються фонди відповідних енциклопедій. Певну допомогу можуть надати вітчизняні поточні покажчики, що подають відомості про іноземні універсальні та галузеві енциклопедії, довідники, словники і бібліографічні посібники незалежно від року їх видання, що зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (наприклад, каталог «Франкомовні довідкові та бібліографічні видання XVIII – початку XX ст. у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського» (2008) або надійшли за певний хронологічний період у вітчизняні бібліотеки).

Крім універсальних біографічних та біобібліографічних, корисними можуть бути галузеві та відомчі словники. Для істориків важливо орієнтуватися у довідниках чинів вищих органів управління, академіків, професорів, викладачів, випускників вищих та середніх навчальних закладів, членів товариств та співробітників періодичних видань і наукових установ, фахівців різних галузей (військових, письменників, лікарів, фінансових і промислово-торговельних, церковних діячів тощо). Чимале значення мають періодичні та ретроспективні списки службовців, членів товариств і партій, виборців.

Неабиякі можливості перед дослідниками відкриває Інтернет-простір. Хоча готова бібліографічна інформація сьогодні представлена недостатньо, але можливість працювати з електронними каталогами провідних бібліотек світу, базами даних, які створюють профільні інституції, ознайомитися з матеріалами, розміщеними на історичних порталах і сайтах, відкриває нові горизонти у наукових пошуках, дозволяє й швидко зорієнтуватися в цьому документному потоці. Відправною точкою для орієнтації в історичному Інтернет-просторі може стати «Каталог історичних ресурсів»⁶, розміщений на сайті Інституту історії України НАН України. Він подає інформацію не тільки про галузеві наукові установи, фахові видання, інформаційні можливості провідних бібліотек світу, а й про галузеві віртуальні проекти. Подібні корисні посилання надає більшість вітчизняних і зарубіжних історичних сайтів.

Запитання для самоконтролю:

1. Як здійснювати поточний пошук інформації?
2. Як здійснювати ретроспективний пошук інформації?
3. Як опрацьовувати джерела інформації?
4. Які вітчизняні історико-бібліографічні покажчики вам відомі (за типами):
 - поточний покажчик;
 - тематичні покажчики;
 - покажчики з окремих галузей науки;
 - покажчики історичних джерел;
 - покажчики до спеціальних історичних дисциплін;
 - персональні бібліографічні покажчики;
 - покажчики змісту періодичних і продовжуваних видань;
 - покажчики праць наукових установ і вищої школи;
 - покажчики бібліографічних посібників.
5. У яких бібліографічних посібниках інших країн відображена історія України?

⁶ Каталог історичних ресурсів [Електронний ресурс] // Інститут історії України НАН України : веб-портал. 2008 – . Режим доступу: <http://history.org.ua/index.php?urlcrnt=links/link.php>. (дата доступу: 24.08.23).

6. Якою є вітчизняна система краєзнавчих бібліографічних ресурсів?
7. Які краєзнавчі посібники присвячені історії вашого краю?
8. Які енциклопедичні та довідкові видання можуть бути корисними для істориків? Як шукати інформацію про них?
9. Які історико-краєзнавчі довідники вам відомі?
10. Як раціонально працювати з бібліографічними посібниками?

Розділ II.

Галузеві бази даних та методика роботи з ними.

Методика пошуку. Процес пошуку інформації, як правило, має емпіричний характер. Зазвичай дослідник не має вичерпних знань про інформаційний зміст БД, в якій проводить пошук, тому оцінити адекватність виразу запиту, як і повноту отриманого результату, він може, відшукавши додаткові відомості, або організувавши процес так, щоб частина результатів пошуку могла використовуватися для підтвердження або заперечення адекватності іншої частини.

Принципи пошуку документів:

- принцип актуальності – інформація має реально відображати стан об'єкта дослідження з врахуванням історичного контексту;
- принцип інформаційної єдності, тобто подання інформації у такій системі показників, за якої виключалась би ймовірність суперечностей у висновках і неузгодженість первинних і одержаних даних;
- принцип релевантності даних, тобто одержання інформації за запитом дослідника, виключаючи роботу з даними, які не стосуються дослідження.

Основні методи пошуку в БД:

- документальний пошук, тобто пошук документів, відповідних запиту користувача. Найчастіше знаходження відомостей про документи, представлених у вигляді бібліографічних записів. Цей метод є формалізованим і реалізується через пошук за автором, назвою, місцем або датою друку;
- семантичний пошук, тобто процес пошуку документів за їх змістом (ключовими словами);

– фактографічний пошук, тобто пошук фактів, що відповідають інформаційним запитам (пошук за цитатами з тексту).

Пошук у вітчизняних БД здійснюється українською мовою. Можуть бути виключення, якщо є документи іноземними мовами.

Пошук інформації починається з чіткого визначення предмету пошуку. Треба визначити кілька ключових слів або фраз, що найкраще відображують суть предмету; подумати про можливі синоніми, різні варіанти написання слова. Як правило, пошук реалізується з врахуванням морфології слів.

Для оптимізації пошуку інформації, максимального збільшення ступеню ймовірності знаходження потрібного матеріалу необхідно коректно формулювати запит та використовувати можливості розширеного пошуку.

Простий пошук доступний з головної сторінки. Проводиться, як правило, по одному полю (автор, заголовок, тема тощо). У відповідне поле пошуку потрібно ввести ключові слова, автора, назву документа або інші ідентифікатори пошуку. Доволі часто простий пошук закінчується надто великою кількістю результатів. Релевантність відповіді можна підвищити за рахунок розширеного пошуку.

Розширений пошук реалізується за довільним сполученням елементів записів, який дає дослідникові можливість побудувати власну довільну структуру запиту. Він дозволяє шукати за назвою, автором, ключовими словами, словами в тексті, місцем та мовою друку, роками одночасно. Можна обирати відповідні поля пошуку, або задіювати усі поля одночасно. Є можливість обмежувати пошук за певними параметрами (роком, морфологією слова)

Для посилення релевантності пошуку застосовують логічні оператори. Основними логічними пошуковими операторами є I/TA (AND), АБО (OR) і НЕ (NOT). Вони з'єднують терміни і знаходять записи, що містять відповідні терміни.

I/TA (AND) – оператор використовується для об'єднання двох або більше понять і звужує пошук.

АБО (OR) – оператор використовується, щоб містити ті чи інші терміни, і розширює пошук.

НЕ (NOT) – оператор використовується для виключення тих чи інших термінів і звужує пошук.

Для зручності пошуку застосовують також спеціальні підставні символи:

* – може замінити будь-яку кількість символів. Результати пошуку під час використання «репрес*» міститимуть слова репресії, репресивний.

? – може замінити лише один символ. Результати пошуку під час використання «toxi?» будуть містити слово toxin, але не будуть містити слова toxicity, toxicology.

« » – забезпечує дослівний пошук виразу або словосполучення.

Треба звернути увагу на наявність опції – пошук у знайденому, що також дозволяє за допомогою додаткових слів підвищити релевантність результатів.

Оцінка отриманих результатів. Питання оцінювання якості отриманих результатів з точки зору професійного використання інформації є надзвичайно складним. Навіть порівняно досвідчений дослідник звичайно інтуїтивно відрізняє ресурси задовільної якості від неякісних, а от студенту-новачку інколи буває важко дати оцінку.

Як правило, оцінка починається на основі попередніх знань про тематику пошуку. Перед тим, як шукати інформацію, варто звернутись до авторитетних видань, передусім енциклопедій. Так отримується загальна орієнтація у проблематиці дослідження та колі авторитетних авторів або спеціалізованих інституцій. Надалі отримані результати пошуку аналізуються на основі вивчення змісту та зовнішніх ознак. Тут варто звернути увагу на наступні моменти:

– Хто є автором змісту документу? Чи належить автор до авторитетного університету чи організації? Яким є авторське освітнє підґрунтя чи досвід? Якою є

його (їхня) область знань? Чи публікувався автор в академічних рецензованих виданнях?

– Чи надана інформація ґрунтується на доведених фактах? Чи публікується вона в академічному рецензованому виданні? Чи є редактор чи хтось, хто перевіряє / верифікує інформацію?

– Наскільки об'єктивною є інформація? Що ви знаєте про те, хто публікує інформацію? Наскільки збалансованим є виклад протилежних думок?

– Чи відповідає охоплена інформація вашим інформаційним потребам? Розкриття питань є базовим чи всебічним? Чи є на ресурсі посилання (наприклад, «Про нас»), де можна дізнатись детальніше хто і чому висвітлює тему? Чи відповідає інформація вашій темі? Чи є в цьому матеріалі інформація, яку не можна знайти в іншому місці?

– Коли була опублікована інформація? Якою є статистика перегляду / скачування?

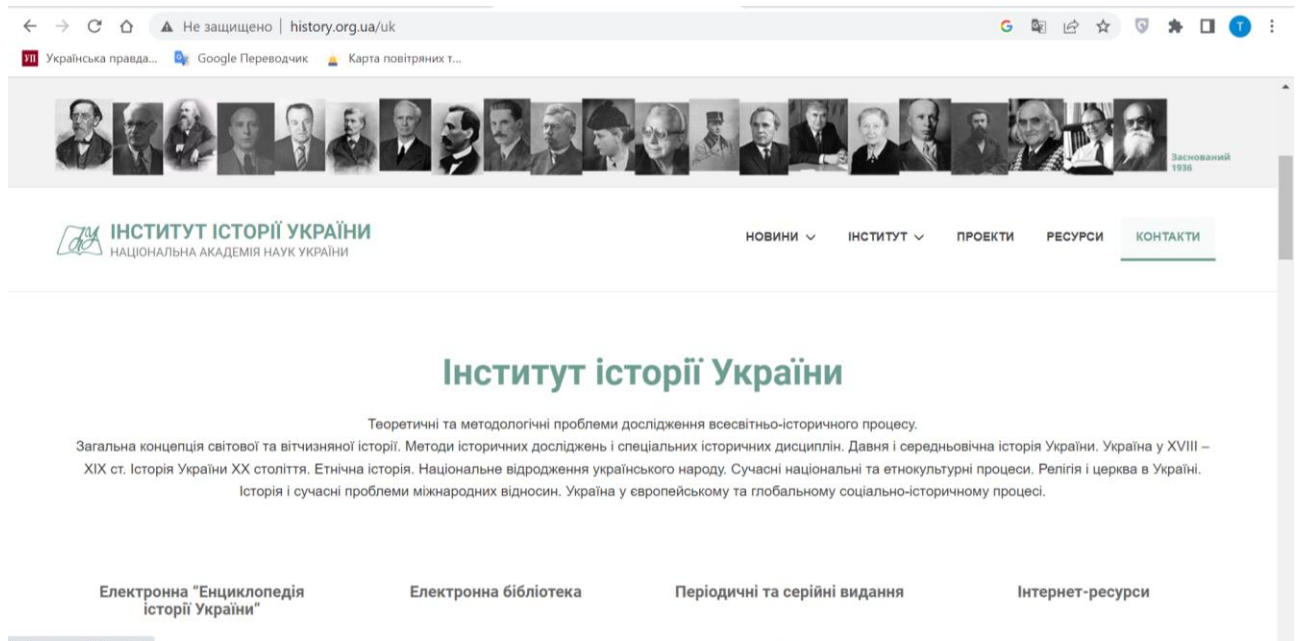
Пропоновані для використання вітчизняні БД з історії України створені представниками наукового середовища, тобто матеріали вже пройшли попередню верифікацію. Отже, перед дослідником скоріше буде стояти питання відповідності результатів пошуку конкретній проблематиці, а не довіри до змісту знайдених документів.

Повнотекстові БД.

Сайт **Інституту історії України НАН України** (URL: <http://www.history.org.ua>) почав діяти у 2008 р. Його структура передбачала функціонування електронної бібліотеки, яка пропонує як поточну літературу, так і літературу попередніх років та навіть століть. Серед авторів є як науковці самого інституту, так й інших організацій, вчені попередніх епох, іноземні дослідники України. Нині БД дозволяє ознайомитися з понад 6,5 тис. повнотекстовими

публікаціями. До них можна додати також статті із 40 періодичних та серіальних видань самого інституту.

Головна сторінка сайту Інституту історії України НАН України



Електронна бібліотека охоплює такі рубрики:

Публікації інституту. Представлено науковий та науково-популярний доробок вчених Інституту історії України, їхні виступи в ЗМІ, а також видання, що друкувалися під грифом установи.

Історичні студії в Україні та світі. Представлено науковий доробок вчених України та світу, матеріали наукових конференцій, симпозіумів, семінарів тощо.

Корпус публікацій документів і пам'яток (з підрубриками: Давня історія; Середні віки; Ранній новий час; Новий час; Новітня історія; Історіографічні пам'ятки; Картографічні джерела).

Довідкові видання (з підрубриками: Архівні довідники; Довідники адміністративно-територіального поділу; Інші довідкові видання). Представлено, як правило, видання попередніх епох.

Рецензії, огляди.

Документальні фільми.

Мультимедіа.

Архівні документальні виставки.

Есеїстика та публіцистика.

Артефакт.

Публікації у ЗМІ.

Оцифрування матеріалів відбувається переважно у форматі PDF.

Розширений пошук в електронній бібліотеці Інституту історії України НАНУ

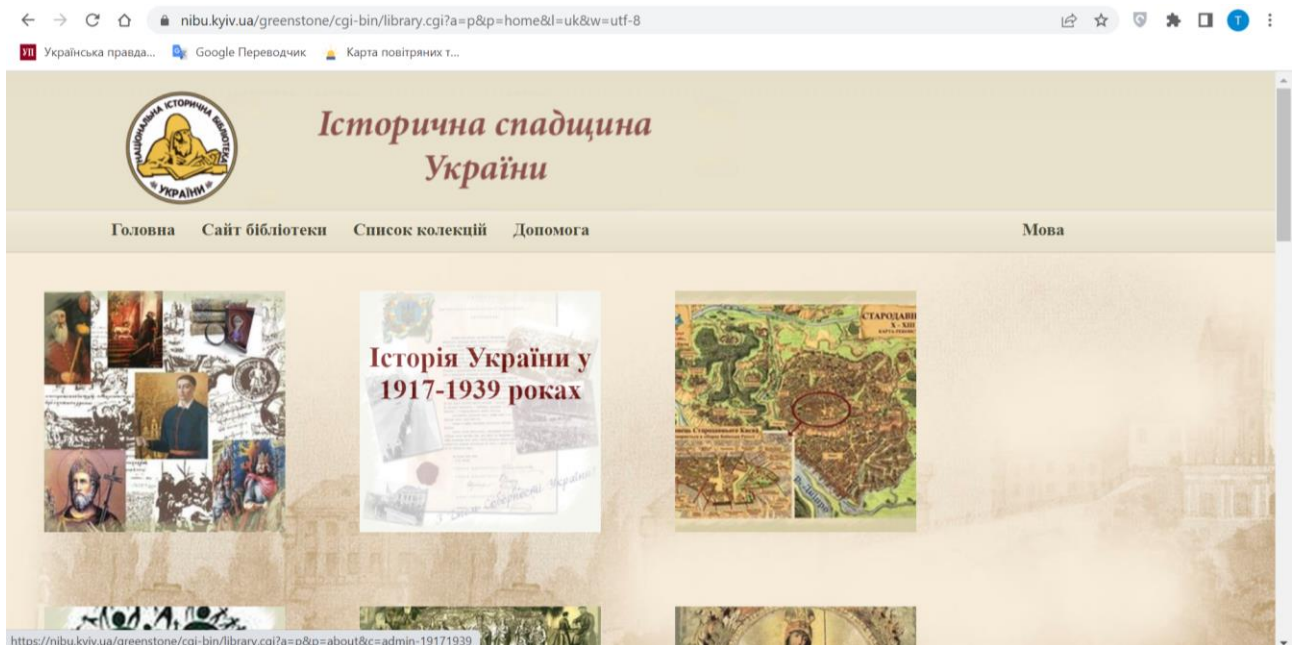
The screenshot shows the website interface for the 'ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОТЕКА'. At the top, there is a navigation menu with links: 'Енциклопедія', 'Електронна бібліотека', 'Періодичні та серійні видання', 'e-Каталог бібліотеки', 'Інтернет - ресурси', 'Проекти', and 'Історики України'. Below the menu, there is a search bar with a magnifying glass icon and a dropdown menu for language selection ('Оберіть мову'). The main content area features a search form titled 'РОЗШИРЕНИЙ ПОШУК РЕСУРСІВ' and 'Простий пошук'. The form has two radio buttons: 'Бібліографія' (selected) and 'Повні тексти'. Below these are input fields for 'Ключові слова:', 'Автор:', 'Рік видання:' (with 'з' and 'до' sub-fields), 'логіка:' (with a dropdown set to 'АБО'), and 'Назва:'. There is also a 'Вид документа:' dropdown menu. At the bottom of the form are 'Пошук' and 'Очистити' buttons. Below the form, there is a 'Покажчики:' section with links for 'Ключові слова', 'Автор', 'Назва', and 'Рік видання'.

Ознайомитися зі всім списком документів БД можна, вибудувавши його за назвою, роком друку, датою надходження. Є можливість простого та розширеного пошуків. Розширений пошук здійснюється за ключовими словами (є логічні оператори АБО / ТА), автором, назвою, роком видання, видом документа (17 варіантів, зокрема монографії, автореферати, дисертації, статті, матеріали конференцій, збірники наукових праць).

Електронна бібліотека «Історична спадщина України» (<https://nibu.kyiv.ua/greenstone/cgi-bin/library.cgi>) започаткована Національною історичною бібліотекою України у 2011 р. Вона формується за принципом профільних тематичних колекцій і містить електронні документи – рідкісні та цінні видання з фонду бібліотеки у форматах PDF, FLASH-публікацій та DJVU.

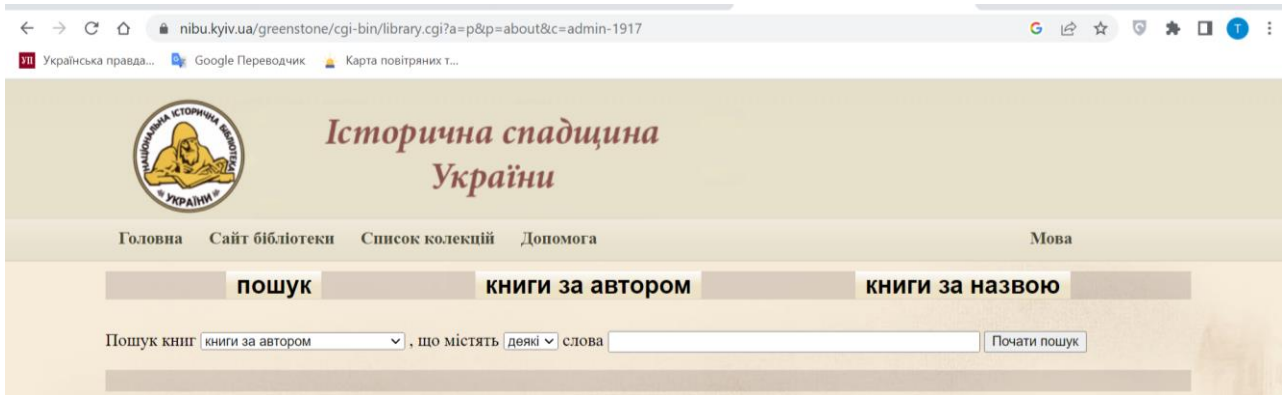
Нині вона охоплює понад 1,2 тис. публікацій, об'єднаних у колекції: Історія України до 1917 р.; Історія України у 1917–1939 рр.; Історія Києва; Генеалогія; Історія науки та освіти в Україні; Історія церкви в Україні; Пам'ятні, адресні, довідкові книги губерній території України; Статистичні джерела України; Видання церковнослов'янською мовою; Періодичні видання; Бібліографічні покажчики; Видатні особистості; Етнологія. Етнографія. Народнознавство; Видання ВУАН, 1919–1931 рр.

Головна сторінка БД «Історична спадщина України»



Пошук здійснюється в кожній колекції окремо.

Простий пошук в БД «Історична спадщина України»



Є декілька способів шукати інформацію в колекції:

- шукати певні слова, які містяться в тексті, натискаючи на кнопку «Пошук»;
- переглядати документи за автором, натискаючи кнопку «книги за автором»;
- переглядайте документи за назвою натискаючи кнопку «книги за назвою».

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського електронну бібліотеку **“УКРАЇНКА”**» (<http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=NAV&P21DBN=UKRLIB>) – зведений бібліографічний та електронний ресурс усієї документальної спадщини України з організацією доступу до науково-довідкових, бібліографічних і текстових ресурсів, репрезентації оригіналів документів у цифровому форматі з представленням також на сайтах бібліотек, архівів, наукових установ. Це ресурс архівних, рукописних і друкованих джерел, створених в Україні або інших державах – про Україну, її історію, економіку, культуру. БД започаткована у 2017 р.

Мета проекту – акумулювати у цифровому форматі твори усіма мовами, незалежно від місця видання, про український народ, територію України та про всі народи, які жили або живуть на цій території. Це дозволить надати користувачам електронної бібліотеки знання про Україну, її народ, його історію, традиції та культуру, розбудовану політичну націю, сформовану нею державу; матеріали про природне, географічне середовище, демографічний, економічний, соціальний,

освітній, науковий потенціал України, здобутки української нації, її місце у світовому цивілізаційному розвитку.

Основними джерелами поповнення БД є електронні ресурси Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, вільнодоступні мережеві електронні ресурси, українознавчі сайти та веб-ресурси наукових установ і закладів культури.

Серед 35 тематичних рубрик є профільна рубрика «Історія», що охоплює понад 7,6 тис. повнотекстових публікацій. Вони розподілені у підрубрики: Історики; Історичні події (А–Я); Державні утворення на землях України (А–Я); Державні та політичні діячі (А–Я); Історіографія; Підручники з історії; Археологія; Давня історія (до VI ст.); Середньовічна історія (VI–XVI ст.); Ранній новий час (XVI–XVIII ст.); Новий час (кінець XVIII–XIX ст.); Новітня історія (1900–1991); Сучасна історія (1991–).

Більшість цих підрубрик мають також підпідрубрики, що пропонують відповідні списки літератури. У дужках до підрубрик і підпідрубрик зазначено кількість наявних документів.

Підрубрики розділу «Історія» у БД «УКРАЇНІКА»

Історія [191]

- Історики [198]
 - Історики (А - Я) [1595]
 - Історичні наукові товариства (А - Я) [14]
- Історичні події (А - Я) [141]
 - Війни (А - Я) [42]
 - Революції (А - Я) [7]
- Державні утворення на землях України (А - Я) [59]
- Державні та політичні діячі (А - Я) [687]
 - Князі (А - Я) [25]
 - Гетьмани (А - Я) [24]
 - Президенти (А - Я) [6]
- Історіографія [126]
- Підручники з історії [69]
- Археологія [84]
 - Археологи [20]
 - Археологи (А - Я) [300]
- Давня історія (до VI ст.) [71]
 - Археологічні культури [116]
 - Археологічні культури (А - Я) [24]
 - Північне Причорномор'я і Приазов'я (середина I тис. до н.е. — V ст. н.е.) [120]
- Середньовічна історія (VI ст.–XVI ст.) [79]
 - Київська Русь (IX–XIII ст.) [204]
 - Галицько-Волинська держава (XII–XIII ст.) [52]
 - Українські землі під татарським пануванням (XIII–XV ст.) [22]
 - Литовсько-польська доба (XV ст. – перша половина XVI ст.) [131]
- Ранній новий час (XVI ст. – XVIII ст.) [82]
 - Українсько-козацька держава (XVI ст. – XVIII ст.) [295]
 - Запорозька Січ (XVI ст. – XVII ст.) [125]
 - Гетьманська Україна (1648–1782) [128]
 - Українська національна революція (1648–1676) [69]

Вигляд списку літератури в підрубриці

До 100-річчя Національної академії наук України та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОТЕКА "УКРАЇНІКА"
electronic library "Ukrainica"

ПРОСТИЙ ПОШУК НОВІ НАДХОДЖЕННЯ ДЕТАЛІЗОВАНИЙ ПОШУК РУБРИКАТОР ПРО ПРОЕКТ

Сортувати знайдені документи за: назвою ↓ ДАТОЮ

Історія

1. Паладій Я. **АБЕТКА З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ** (1993)

2. Зашильняк Л. С. **ВСТУП ДО МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ** (1996)

3. Бунячкін К. П. **ДАВНЄ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ** : навч. посіб. для студ. іст. ф-тів вищ. навч. закл. освіти (1999)

Вигляд електронного документа в БД.

Церква. Релігія Психологія Етнографія Красназнавство Соціологія Демографія Джерелознавство Історія Державні та політичні діячі Політологія Держава і право Пам'яткознавство Залюбки культури та історичної пам'яті Культура. Мистецтвознавство Друк. Книгознавство Соціальні комунікації Мовознавство Українська мова Літературознавство

Параметри документа

Згідно із ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-XII Інформаційні ресурси електронної бібліотеки «Ukrainica» розміщуються на умовах використання з навчальною та науковою некомерційною метою за умов обов'язкового зазначення авторства твору, без права подальшого повторного відтворення повних текстів документів. Якщо ви вважаєте, що розміщення цього ресурсу порушує ваші авторські права просимо звернутись за адресою rosal@nbuv.gov.ua

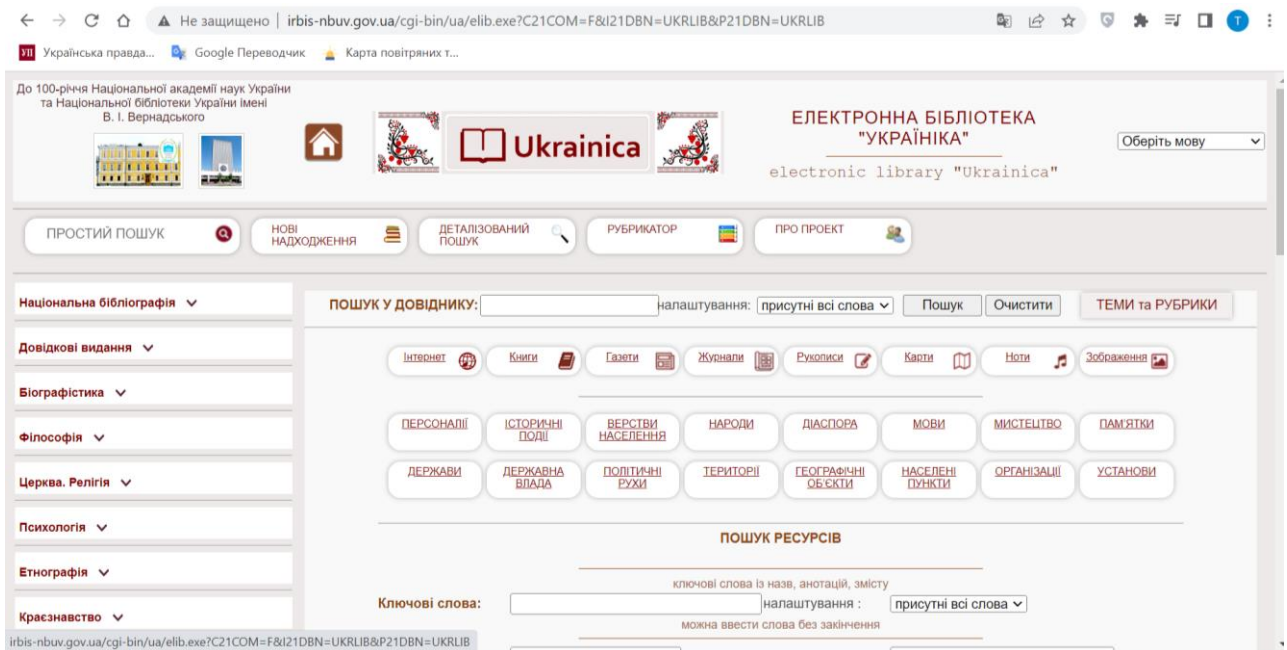
ВСТУП ДО МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ

Л. С. ЗАШИЛЬНЯК

Є можливість простого та розширеного пошуків. Розширений (тут – деталізований) пошук можна здійснювати за ключовими словами, автором, назвою, роком видання, типом ресурсу (матеріальним виглядом оригіналу: книга,

стаття, карта, рукопис, зображення тощо), а також за темами та рубриками. Окреме налаштування пропонує пошук за опціями «присутні всі слова» та «будь-яке із слів»)

Розширений пошук в БД «Україніка».



Електронна бібліотека «Культура України» (<https://elib.nlu.org.ua/>) створена за наказом Міністерства культури України у 2011 р. Нині вона охоплює близько 14 тис. документів. Цей інтегрований інформаційний ресурс містить документи 118 учасників: 30 бібліотек, 66 авторів і 22 наукових установ, видавництв і музеїв. Документи цієї БД – електронні аналоги друкованих видань та творів образотворчого мистецтва.

Головна сторінка БД «Культура України»



Функціонування електронної бібліотеки спрямоване на інтеграцію культури народів України у європейський і світовий інформаційний простір, зміцнення культурних зв'язків і формування позитивного іміджу України у світі; забезпечення рівної можливості безкоштовного доступу користувачів до надбань української культури і мистецтва за допомогою Інтернет мережі.

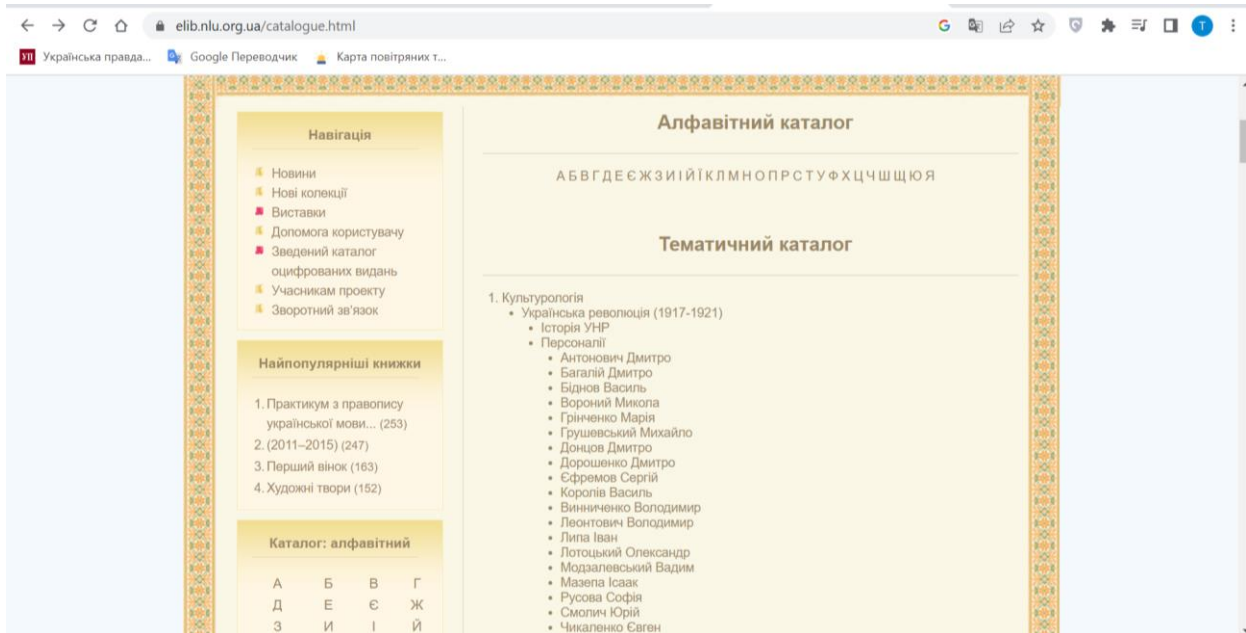
Фонд БД складається з чотирьох колекцій: 1) Історія культури. Теорія культури. Культурологія; 2) Мистецтво; 3) Етнографія; 4) Заклади культури.

Для представлення повних текстів в БД використовується формат PDF та JPEG.

На головній сторінці БД представлені варіанти пошуку: по всьому сайту (пошукове вікно вгорі справа); за каталогами (горизонтальне меню – Каталог: Алфавітний, Тематичний); за допомогою абетки (вертикальне меню).

Пошук також можна здійснити за розділами, натиснувши відповідну картинку на головній сторінці сайту.

Алфавітний та тематичний каталоги БД

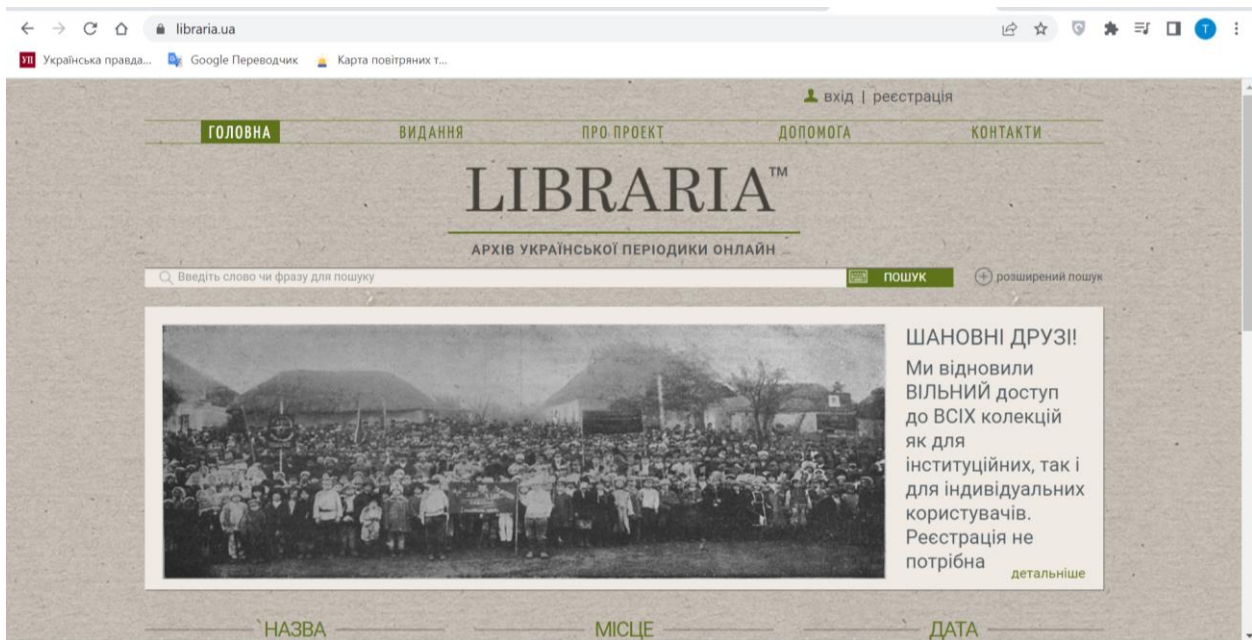


Поради щодо складання пошукового запиту у цій БД:

- пошукова система не розрізняє великі чи малі літери;
- для пошуку словосполучення необхідно слова взяти в лапки. Система знайде документи, що містять слова у зазначеному порядку;
- для розширення результатів пошуку необхідно відсікати закінчення використовуючи символ зірочка (*). У відповідь на запит літерат* система знайде документи зі словами літератор, література, літератури, літературний, літераторський тощо;
- розділові знаки (дефіс, тире, крапка, кома, крапка з комою та ін.) ігноруються системою і не впливають на результати пошуку;
- при пошуку інформації за прізвищем у поле «Автор» вводиться прізвище, або прізвище і повністю ім'я чи ім'я та по батькові. Ініціали не пишуться разом із прізвищем;
- пошук слів, що містять менше 4 символів, здійснюється лише у вікні «Автор».

LIBRARIA – проєкт компанії Архівні інформаційні системи (AIC), що здійснюється у співпраці з бібліотеками, архівами та науковими інституціями в Україні та за її межами. Мета проєкту – оцифрувати та надати доступ онлайн до чим більшого масиву української історичної періодики.

Головна сторінка БД «LIBRARIA»



Робота над створенням ресурсу почалася 2012 р. Наразі оцифровано понад 400 видань українською, польською, німецькою, румунською, їдиш, кримсько-татарською та російською мовами, що видавалися у різних регіонах України та поза її межами від початку до 1950-х рр. Періодичні видання систематизовані в колекції:

Пропагандистська преса окупованих українських територій 1941–1944 рр.

Колекція газет, які виходили на українських теренах, окупованих Німеччиною під час Другої світової війни з публікаціями пронімецького, антирадянського, антисемітського й націоналістичного змісту. Колекція налічує 269 назв видань українською та російською мовами.

Щоденні регіональні газети XIX – початку XX ст. Дві найвпливовіших газети громадсько-політичного та літературного напрямку: київська – «Киевлянин» (1864–1915) та харківська – «Утро» (1906–1915).

Радянські газети 1920-х рр. Колекцію складають газети (147 назв), видані у містах Радянської України у 1920-х рр. міськими та районними партійними, громадськими організаціями, професійними об'єднаннями.

Міжвоєнна преса Галичини та Волині. Україно- та польськомовні газети (18 назв) зі Львова, Луцька та Ярослава, що видавалися від 1919 до 1939 рр.

Періодика таборів для переміщених осіб та преса української еміграції. Колекція з видань (36 назв), які виходили друком у таборах для біженців у Німеччині й Австрії після Другої світової війни від 1946 до 1966 рр. Колекцію доповнюють видання української еміграції в Європі національної, літературної, ветеранської, студентської, релігійної, спортивної, пластової тематики.

Єврейська міжвоєнна періодика Галичини, Волині та Буковини. Колекція з найбільш популярних у міжвоєнний період видань політичних партій та єврейських культурно-просвітницьких організацій. Доступно 27 назв газет, виданих протягом 1919–1939 рр.,

Українська академічна періодика. Спроба об'єднати наукові гуманітарні періодичні видання не обмежуючись хронологією та тематикою. Нині до колекції включено 217 випусків «Записок наукового товариства імені Шевченка» від 1893 року, серію фахових історико-архівознавчих часописів, передусім «Архіви України», а також окремі числа академічних історичних журналів.

Українська преса часів революції. Щоденні газети «Рада», ліберального напрямку (1906–1919), та «Нова Рада» (1917–1919), які виходили у Києві. На сторінках видань публікувалися важливі законодавчі акти, висвітлювалась діяльність Центральної та Малої рад, Генерального Секретаріату, подавалася хроніка подій у столиці, вміщувалися аналітичні матеріали та полемічні статті.

Міжвоєнна преса Буковини. Колекція охоплює чотири найбільші видання регіону – Czernowitzer Allgemeine Zeitung (Чернівецька загальна газета), Czernowitzer Morgenblatt (Чернівецький ранковий листок), Glasul Bucovinei (Голос Буковини) та Vorwärts (Вперед) – орієнтовані переважно на німецькомовне та румунськомовне населення, які видавалися в період між двома світовими війнами в Чернівцях.

Радянські єврейські газети. Колекція з 29 назв газет з українських міст, які виходили від 1926 до 1940 рр. Колекція представлена переважно офіційними друкованими органами партійних, політичних, громадських, фабрично-заводських організацій. Тексти публікацій мовою їдиш, частково українською та російською.

Радянські єврейські журнали. Представлено 25 назв журналів, які побачили світ в Києві, Харкові та Одесі протягом 1920–1930-х рр. Видавалися заводами та фабриками, професійними об'єднаннями й громадськими організаціями.

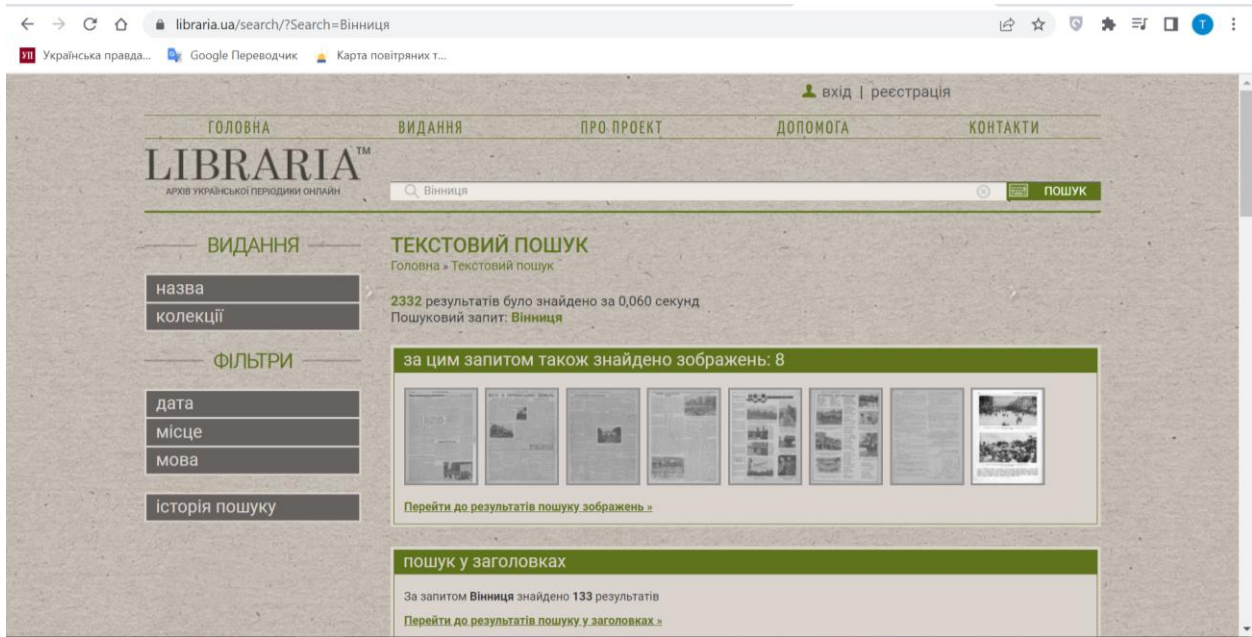
Літературно-мистецькі журнали. Унікальна колекція 36 журналів 1920–1930-х рр. з Києва, Харкова, Одеси, Дніпра, Донецька: «Всесвіт», «Нова генерація», «Радянський театр», «Кіно», «Літературний ярмарок» та ін. з публікаціями творів українських письменників та поетів різних мистецьких напрямків та груп, оглядами подій і явищ літературного та мистецького середовищ як в Україні, так й поза її межами.

Окрім морфологічного повнотекстового пошуку, доступний також пошук за назвами видань, географією (регіони та місця) та хронологією видань (конкретні дати або періоди); окремо може бути застосований пошук за заголовками статей, а також пошук ілюстрацій за підписами до них.

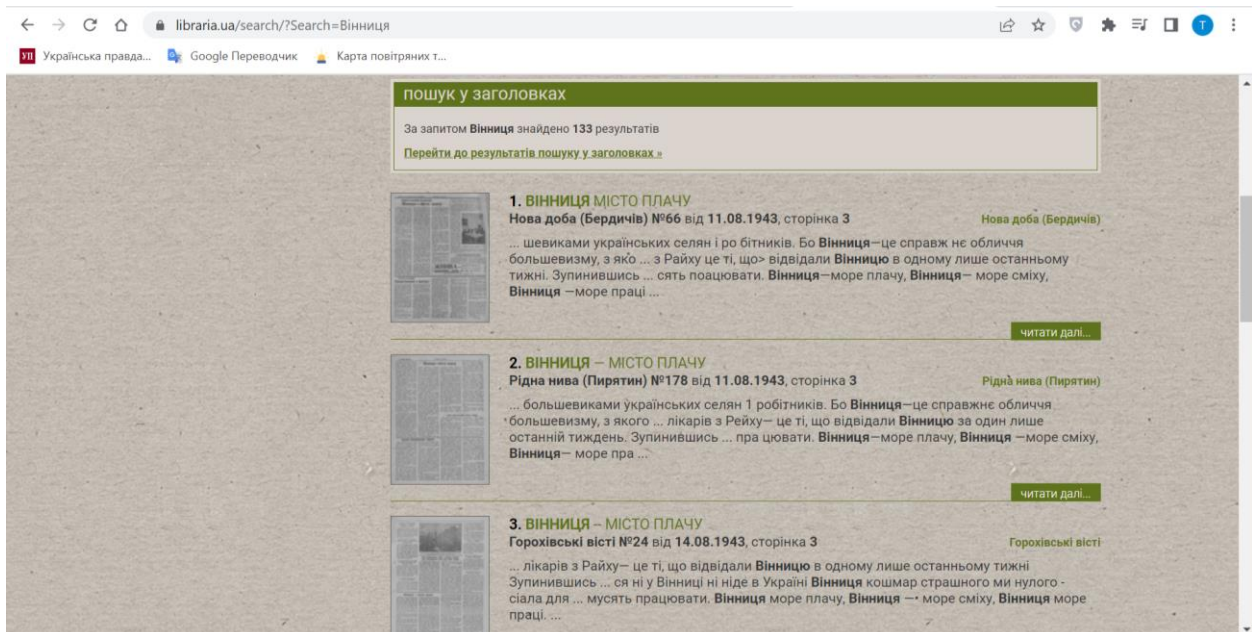
Ресурс пропонує для перегляду не лише цифрові зображення, а й розпізнані тексти видань з інтерактивними змістами кожного з чисел, що надає користувачам широкі пошукові можливості.

Цю повнотекстову БД можна вважати також архівною (джерельною).

Простий пошук в БД «LIBRARIA»



Результат пошуку за ключовим словом «Вінниця» у БД «LIBRARIA»



Електронна бібліотека «Diasporiana» (<https://diasporiana.org.ua/>) – це проєкт із збереження інтелектуальної спадщини української еміграції (еміграційних

документів та видань різних років). Цей ресурс надає доступ до наукової літератури в галузі суспільно-гуманітарних дисциплін.

Ініціатором створення бібліотеки став Інститут журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету (Запоріжжя) у 2011 р. Проект має просвітницьке (поширення знань про українську еміграцію та її досягнення) та наукове (сприяння глибокому вивченню теми (предмету) науковцями і фахівцями в галузі суспільних і гуманітарних дисциплін) завдання.

Результат простого пошуку за ключовим словом «Вінниця» у БД «Diasporiana»

The screenshot shows a web browser window with the URL diasporiana.org.ua/?s=Вінниця. The search bar contains the text 'Вінниця' and a 'ШУКАТИ' button. Below the search bar, it indicates '1 - 21 з 22339 результатів'. On the left, there is a list of categories with their respective counts:

КАТЕГОРІЇ	Count
Ukrainica	2 815
Дитяча література	642
Драма	360
Ідеологія	1 397
Історія	656
Літературознавство	430
Мемуари	777
Мистецтво	326
Мовознавство	258
Періодика	10 088
Поезія	977
Політологія	328

Two search results are displayed:

- Селешко М. Вінниця. спомини перекладача комісії до...** (Image of a book cover with the title 'ВІННИЦЯ')
- Юнацький Світ. - 1975. - ч. 1-2(5-6)** (Image of a magazine cover with the title 'ЮНАЦЬКИЙ СВІТ')

Оцифрування матеріалів відбувається у форматах PDF та DJVU.

Нині сайт містить 17 категорій, у яких розміщено понад 23 тис. примірників різнопланової літератури, яка стосується історії та культури України. Серед них релевантними для історичних пошуків є *Ukrainica*, *Ідеологія*, *Історія*, *Мемуари*, *Періодика*, *Політологія*, *Miscellaneous*.

Вільна електронна бібліотека україномовної літератури «**Чтиво**» (<http://chtyvo.org.ua/>) заснована у 2005 р. Вона охоплює понад 65 тис. публікацій більш ніж 20 тис. авторів. Увесь літературний масив впорядкований за категоріями: «Химерна», «Художня», «Історична», «Народна», «Дитяча», «Наукова», «Навчальна», «Детективи», «Пригоди», «Релігія», «Публіцистика», «Гумор», «Любовна», «Часописи». Рубрика «Історична» містить понад 28 тис. документів. Це не лише поточні монографії, дисертації, збірники наукових статей, випуски фахових журналів, а й публікації минулих років, починаючи з ХІХ ст. Профільні видання можна знайти й в інших рубриках.

Список історичної літератури за абеткою у БД «Чтиво»

The screenshot shows the website interface for 'Чтиво' (Chyvo.org.ua). The main content area is titled 'Історична література' (Historical Literature) and displays a list of books. The list includes titles such as '... I ostatnia chaszь dorohy. Іван Франко в 1908-1916 роках (Мельник Ярослава)', '...Да не судимы будете (рос.) (Шелест Петро)', and '...Нехай тільки настане у Війську Запорозькому ширість та зичливість до короля: з історії політичних відносин між Польщею та Україною (1660-ті – перша половина 1670-х рр.) (Чухліб Тарас)'. The interface also features a search bar, navigation menus, and social media links.

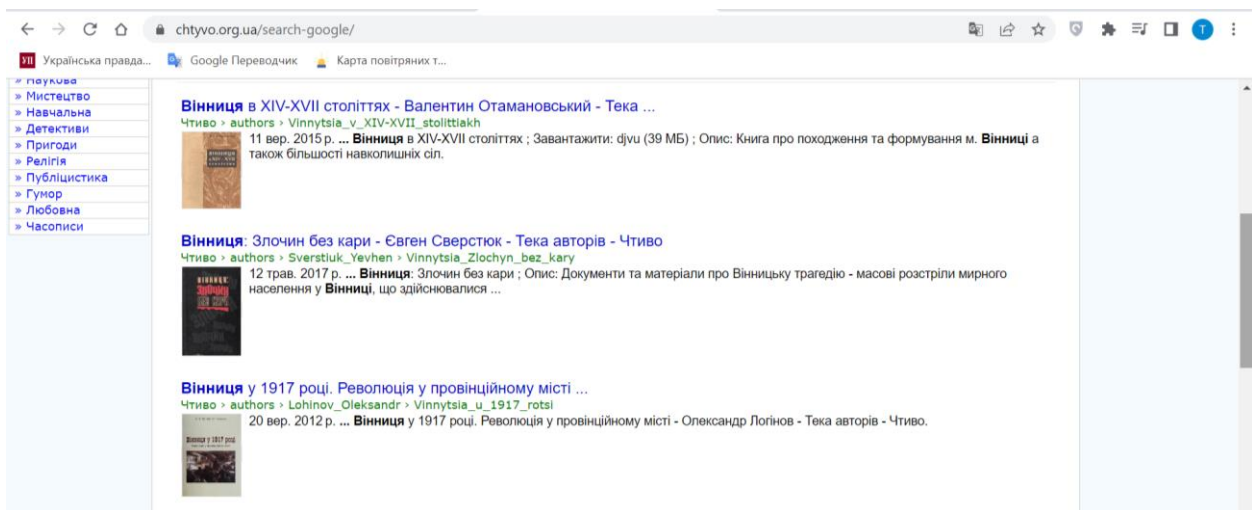
Можливий пошук в іменах авторів, назвах творів, описах творів та текстах сторінок довідки;

Для кожного автора можуть відобразитися три «види» творів – власні твори, написані автором; твори, які автор переклав українською; твори, пов'язані з

автором (твори про нього). Для кожного автора можуть бути доступними такі дані: справжнє ім'я, псевдонім(и), ім'я / псевдонім рідною мовою автора, національність, країни проживання, дати народження й смерті, сайт автора, а також біографія. Для кожного твору можуть відображатися стислі відомості про твір, ім'я автора(-ів) твору, ім'я автора(-ів) перекладу твору, рік написання, обкладинка книги, стислий опис (анотація).

Тексти зберігаються у різних форматах (FB2, EPUB, TXT, HTM, RTF, DOC, PDF TA DJVU).

Результат простого пошуку за ключовим словом «Вінниця» у БД «Чтиво».



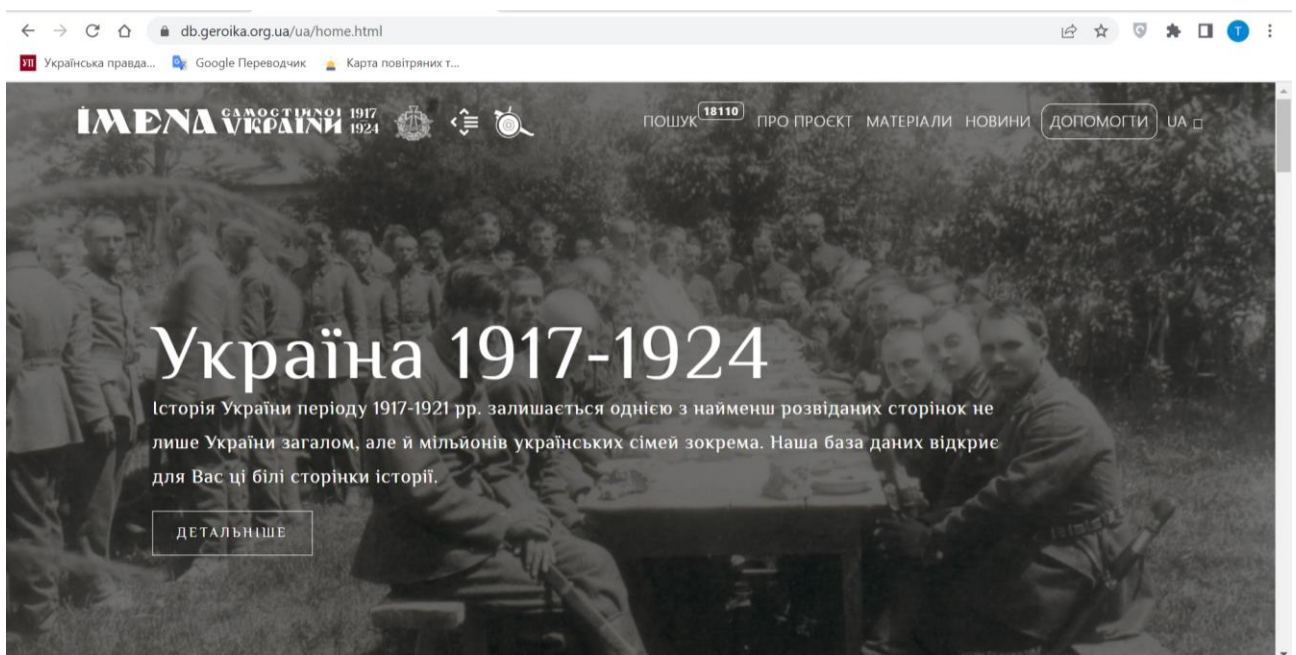
Завдання сайту розробники сформулювали цілком конкретно: «Метою діяльності даної е-бібліотеки є поширення і популяризація україномовних творів серед читачів».

Фактографічні БД.

База даних «Імена самостійної України. 1917-1921» (<http://www.db.geroika.org.ua/ua/home.html>) дозволяє отримати інформацію про військових української армії. Упродовж 1917–1924 рр. через українські війська (Війська Центральної Ради, Армію Української Народної Республіки, Армію

Української Держави) пройшло понад 200 тис. осіб. За різними оцінками, в українських та закордонних архівах зберігаються документи про приблизно 30-40 тис. імен українських вояків. Тобто, теоретично, можна встановити імена 15-20% особового складу. БД започаткована у 2008 р., в електронному вигляді існує з 2020 р. Ініціатором створення електронної БД є благодійний фонд «Героїка», який виник як громадська ініціатива зі спорудження пам'ятників і пам'ятних знаків борцям за волю України. Нині в БД є понад 18 тис. осіб. Одиницею обліку є не документ, а особа. Отже, за одним ім'ям може міститись інформація зібрана з одного або кількох джерел.

Головна сторінка БД «Імена самостійної України. 1917-1921»



Пошук можливий лише за прізвищем та ім'ям. Отриманий результат про конкретну постать містить біографічну довідку та джерела інформації, за можливості фотографію особу, фотографію місця поховання, інший дотичний фотоматеріал, документи про особу.

Результати пошуку за прізвищем Гальчевський

db.geroika.org.ua/ua/search.html

Українська правда... Google Переводчик Карта повітряних т...

ІМЕНА УКРАЇНИ САМОСТІЙНОЇ 1917 1924

ПОШУК ¹⁸¹¹⁰ ПРО ПРОЄКТ МАТЕРІАЛИ НОВИНИ ДОПОМОГТИ UA

Пошук

Прізвище*

Ім'я

Кількість записів в базі даних:11

Прізвище	Ім'я	По-батькові	Дата народження
Гальчевський-Орел (Войнаровський)	Яків	Васильович	22.10.1894
Гальчевська	Марія	Оксентіївна	06.10.1897
Гульчевський	Пилип		
Ольчевський	Дмитро		
Кельчевський	Євген	Анатолійович	14.08.1883
Хільчевський			
Гальчинський	Іполит		


Результат пошуку конкретної постаті Якова Гальчевського

db.geroika.org.ua/ua/person_card.html?code=b2b4d18aa907f077ce8a52cea963b360

Українська правда... Google Переводчик Карта повітряних т...

ІМЕНА УКРАЇНИ САМОСТІЙНОЇ 1917 1924

ПОШУК ¹⁸¹¹⁰ ПРО ПРОЄКТ МАТЕРІАЛИ НОВИНИ ДОПОМОГТИ UA



Гальчевський-Орел (Войнаровський)Яків Васильович

- Армія** - Армія УНР
- Ранг/посада** - сотник 5-ї Херсонської дивізії
- Народження** - 22.10.1894 - Подільська губ., Літинський пов., с. Літа-Гутинська
- Смерть** - 22.03.1943 Польща, Пересоловичі (пол. Peresolowice), Люблинське воев., пов. Грубешів 22.03.1943
- Поховання** - Холмщина, м. Грубешів

Ця БД дозволяє не лише оприлюднити збережену інформацію, а також пропонує опцію зворотного зв'язку – залучення людей із семейними історіями. Є можливість після перевірки інформації **внести** матеріали про свого родича.

Відомості про репресованих можна знайти у базі даних «Національний банк даних жертв політичних репресій радянської доби в Україні», або коротко **«Національний банк репресованих в Україні»** (<http://www.reabit.org.ua/nbr/>).

«Національний банк репресованих» започаткований спільними зусиллями Головної редакційної колегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» та Українського інституту національної пам'яті у 2009 р. Він розміщений на сайті Головної редакційної колегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією».

За архівно-кримінальними справами, які зберігаються у Національному архівному фонді України, працівниками обласних науково-редакційних груп виявлено й складено картки на понад 700 тисяч репресованих громадян. Нині через БД оприлюднено інформацію про понад 372 тис. імен жертв тоталітарної системи.

Головна сторінка БД «Національний банк репресованих»

Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг
«Реабілітовані історією»

Інститут історії України НАН України | Служба безпеки України | Український інститут національної пам'яті | Українське культурно-просвітницьке товариство «Меморіал» ім. В. Стуса | Національна спілка краєзнавців України

WWW.REABIT.ORG.UA | Національний банк репресованих

Національний банк репресованих

Всього записів в базі даних: 371663

Пошук

Вибірка за алфавітом | Вибірка за місцем народження | Вибірка за місцем проживання | Повнотекстовий пошук | Розширений пошук

А Б В Г Г' Д Е Є Ж З И Т У Й К Л
М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ю Я

Новини | Про нас | «Реабілітовані історією» | Журнал «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ» | Національний банк репресованих

Розширений пошук у БД «Національний банк репресованих»

Пошук можна здійснювати за прізвищем, ім'ям, по-батькові, роком народження, місцем народження та останнім місцем проживання. Існує такі види пошуку: за алфавітом, за місцем народження, за місцем проживання, повнотекстовий та розширений.

БД систематизує відомості про осіб та обставини, пов'язані з репресивними заходами проти них за такими інформаційними полями: 1) прізвище; 2) ім'я; 3) по батькові; 4) дата народження (рік); 5) фото; 6) місце народження (регіон); 7) національність; 8) соціальне походження; 9) приналежність (в різний час) до політичних партій, рухів, молодіжних організацій; 10) освіта (навчальний заклад); 11) короткі відомості про трудову, наукову, політичну, державну, громадську діяльність до арешту; 12) останнє місце проживання (регіон); 13) останнє місце роботи, посада; 14) склад сім'ї (імена, роки народження членів сім'ї); 15) коли, де, за яких обставин був заарештований; 16) яким органом був засуджений, термін покарання, зміст вироку (відзначити, якщо неодноразово); 17) які репресивні заходи застосовувались до родини (арешт, вислання, конфіскація майна, інше); 18)

як складалась подальша доля (в яких таборах відбував термін покарання, ким працював після звільнення, де проживав); 19) яким органом і коли реабілітований; 20) якщо загинув (помер) – з якої причини, коли місце поховання; 21) номер і місце зберігання архівно-слідчої справи, інших документів, на підставі яких складена картка; 22) примітки (наявність у справі документів історико-культурного значення, найбільш яскраві епізоди біографії, виписки з архівно-слідчої справи тощо); 23) дата створення запису.

Результат пошуку у БД «Національний банк репресованих»

The screenshot shows a web browser displaying the National Bank of Repressed (НБР) website. The page title is "Національний банк репресованих" and the record number is "Запис №17424". The record details are as follows:

Прізвище	Мельник
Ім'я	Антон
По-батькові	Васильович
Дата народження (рік)	1895
Фото	нема...
Місце народження (регіон)	Вінницька обл. с. Жабокрич Тульчинського р-ну
Національність	українець
Соціальне походження	нема даних...
Приналежність (в різний час) до політичних партій, рухів, молодіжних організацій	безпартійний

The left sidebar contains navigation links: "Новини", "Про нас", "«Реабілітовані історією»", "Журнал «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ»", "Національний банк репресованих", "Інші видання", "Демонстраційний зал", and "Контактна інформація". The right sidebar features a vertical strip of small portraits of various individuals.

У сукупності така рубрикація БД дає можливість реконструювати й оприлюднити дуже важливу для історії і для рідних інформацію про репресованих осіб.

База даних «Український мартиролог ХХ століття» (<https://archives.gov.ua/um.php>) розміщено на головній сторінці офіційного веб-порталу Державної архівної служби України. У відкритий доступ вона потрапила у 2020 р. Нині містить матеріали про понад 110 тис. осіб.

БД акумулює інформацію про жертв політичних репресій 1920–1950-х років: фотопортрет або кілька фотографій (за наявності), ім'я жертви та коротка характеристика роду її занять, дати життя, відомості щодо реабілітації, посилання на архів, де зберігаються архівно-слідчі справи та інші дотичні матеріали. Це насамперед центральні державні архіви та державні архіви областей, а також галузеві державні архіви Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України.

Певною мірою дублює матеріали попередньої БД.

Головна сторінка БД «Український мартиролог XX століття»

The screenshot shows the main page of the 'Український мартиролог XX ст.' database. The page title is 'Український мартиролог XX ст.' and it displays 'Доступна інформація про 108 364 жертви політичних репресій в Україні'. Below the title, there are several search filters:

- Архівна установа:** По всіх архівах (dropdown menu)
- Прізвище:** (text input field)
- Ім'я:** (text input field)
- По батькові:** (text input field)
- Національність:** По всіх національностях (dropdown menu)
- Дата:** Не обрано (dropdown menu)
- Ключові слова (детальніше):** (text input field)
- Стаття звинувачення:** По всіх (dropdown menu)
- Тільки з фото:** OFF (toggle switch)
- Знайти:** (magnifying glass icon)

Пошук можна здійснювати за прізвищем, ім'ям, по-батькові, національності, даті (народження, арешту, вироку, смерті), ключовим словами, статтям звинувачення, архівною установою, де зберігаються документи. Поле «Ключові слова» надає можливість шукати за такими відомостями: про рід занять або за характеристикою; про місце проживання на момент арешту; про орган, який виніс

вирок; про вирок; про місце страти/загибелі; щодо реабілітації. Передбачено також можливість окремого пошуку документів з фотографіями.

Результат пошуку у БД «Український мартиролог ХХ століття»

The screenshot shows a web browser window displaying the search results for Pavlovskiy Serhii Polikarpovich in the 'Ukrainian Martyrology' database. The page includes a navigation bar, social media links, a profile picture, and detailed biographical and archival information.

Національність:	українець
Рід занять або коротка характеристика:	завуч школи
Дати життя:	12.11.1898 – 11.04.1938
Арешт	Місце проживання на момент арешту: м. Вінниця Дата арешту: 29.01.1938 Стаття звинувачення: 54-11 УК УССР Орган, який виніс вирок: Трійка УНКВС по Вінницькій області Вирок: розстріл Дата вироку: 07.04.1938 Місце страти/загибелі: м. Вінниця

Місце зберігання відповідних документів

- ЦДАМЛМ України – 59 док.
- ЦДАВО України – 1 933 док.
- ЦДАГОУ – 12 721 док.
- ДА АР Крим – 2 508 док.
- ДА Вінницької області – 373 док.
- ДА Волинської області – 5 439 док.
- ДА Дніпропетровської області – 9 480 док.
- ДА Донецької області – 842 док.
- ДА Житомирської області – 687 док.
- ДА Закарпатської області – 1 148 док.
- ДА Запорізької області – 2 257 док.

База даних «Україна (1939-1945). Мартиролог» (<https://martyrology.org.ua/>) створена на базі Документального фонду Національного музею історії України у Другій світовій війні. Вона акумулює відомості про радянських військовослужбовців з України, які загинули і зникли безвісти, а також поховані на її території. Нині містить понад 540 тис. записів та понад 654 тис. документів (Київська, Житомирська, Вінницька, Волинська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Львівська, Хмельницька області). Згодом буде інформація і про мешканців інших областей України.

Мартиролог виконує також функції повнотекстової БД, пропонуючи документний масив.

З 2006 р. до Національного музею історії України у Другій світовій війні на довічне державне зберігання передано документи з обліку втрат військовослужбовців, уродженців України, призваних до лав Червоної армії в

1939–1945 рр., які зберігалися в обласних, міських та районних військових комісаріатах України. У музеї зібрано інформацію про більше ніж 3 млн полеглих або зниклих безвісти воїнів.

Цей Документальний фонд з обліку людських військових втрат України у Другій світовій війні містить:

- повідомлення (сповіщення) про загибель (або «похоронки»), складені відповідальними особами у військових частинах і медичних закладах. Цей документ надсилали на адресу військкомату за місцем довоєнної реєстрації військовослужбовця;

- на підставі сповіщення, яке надходило до місцевого РВК, військком складав копію, яку під підпис видавали родичам полеглого. Це фіксували в Алфавітних книгах військкоматів з обліку загиблих воїнів та отриманих похоронок;

- документи, що уточнюють втрати – донесення післявоєнного часу, що їх складали районні військкомати на запит родичів загиблих, доля яких не була встановлена. З 1946 р. працівники РВК проводили опитування родин і збирали письмові докази участі розшукуваних бійців у війні. На підставі отриманих свідчень і документів складалися Іменні списки безповоротних втрат Радянської армії з прізвищами воїнів, які були призвані до армії і не повернулися з фронту.

- листування військкоматів стосовно пошуку зниклих воїнів і зарахування їх до категорії військових втрат. Містить листи зі зверненнями родичів про встановлення долі учасників Другої світової війни, відповіді на зазначені запити, пояснення працівників військкоматів щодо проведеного пошуку тощо.

- окремими військкоматами були передані Поіменні списки похованих або Облікові картки військових поховань зі списками загиблих воїнів, у яких

зазначено інформацію про розміщення могили, прізвище, ім'я, по батькові та дату загибелі воїна.

Розширений пошук у БД «Україна (1939-1945). Мартиролог»

Пошук особи ведеться за полями: прізвище, ім'я, по-батькові, прізвище мовою оригіналу, рік народження, регіон (область), район народження, звання, військова частина, рік вибуття, причина вибуття, країна поховання, область поховання, район поховання, місто поховання, село поховання, місце поховання.

Завдання для самоконтролю:

Робота з повнотекстовими БД.

За матеріалами кожної з рекомендованих БД скласти список публікацій з 5 позицій за темою (мають бути книги, окремі статті, автореферати дисертацій). Список скласти за абеткою авторів та назв публікацій.

Вказати 5-6 ключових слів, за якими здійснювали пошук.

Пропоновані теми:

1. Промисловий переворот на українських теренах.
2. Радянська суспільна життя на українських теренах 1920-х рр.

3. Православні братства в українській культурі.
4. Український фронтир: сутність явища.
5. Українські адвокати – учасники державотворчих процесів 1917–1921 рр.
6. Мануфактурне виробництво як передумова індустріального розвитку промисловості.
7. Методи реалізації колективізації у радянському селі 1920-х рр.
8. Козацький міф: зародження та функціонування.
9. Радянська номенклатура за доби перебудови.
10. Українська радянська візуальна культура.

Робота з фактографічними БД.

База даних «Імена самостійної України. 1917-1921»:

<http://www.db.geroika.org.ua/ua/home.html>

Завдання: знайти 1 учасника-воєнка українських збройних сил доби Української революції.

(скріншот)

Національний банк репресованих в Україні: <http://www.reabit.org.ua/nbr/>

Завдання: знайти 1 свого репресованого родича (або родича знайомих).

Знайти 1 репресованого однофамільця.

Знайти 1 репресованого зі свого населеного пункту або району.

(скріншоти)

База даних «Український мартиролог ХХ ст.». <https://archives.gov.ua/um.php>

Завдання: знайти відомості про 1 родича/земляка

(скріншоти)

База даних «Україна (1939–1945). Мартиролог». <https://martyrology.org.ua/>

Завдання: знайти відомості про 1 родича/земляка

(скріншоти)

Розділ III.

Оформлення бібліографічного апарата у науковій праці

Специфіка дослідницької діяльності історика диктує певні вимоги до оформлення її результатів: «написав» + «вказав, звідки знаю». Науковцю потрібно подавати посилання на джерела, матеріали, окремі ідеї або результати, що використовувалися ним. Такі посилання підтверджують професійність автора, дають змогу відшукати потрібні документи і підказують перспективні напрямки нових досліджень. Врешті-решт є свідченням дотримання наукового етикету та вимог інтелектуальної власності.

Бібліографічний апарат у науковій праці – це сукупність внутрішньотекстових і позатекстових (підрядкових і затекстових) бібліографічних відомостей про документи, цитовані, згадувані, рекомендовані у роботі або використані будь-яким іншим способом при її підготовці. Оформлення бібліографічного апарата передбачає ознайомлення з вимогами до:

- бібліографічного опису документів;
- бібліографічних посилань і виносок;
- списків джерел і використаної літератури.

3.1. Бібліографічний опис документів

Історична бібліографія має справу з опублікованими (книгами, статтями, рецензіями) та неопублікованими документами. Їх пошук і систематизація можливі тільки в тому випадку, якщо вони будуть мати уніфікований бібліографічний опис. Знання правил бібліографічного опису допомагає читати

бібліографічні записи, замовляти книги в бібліотеках, самостійно описувати друковану продукцію, здійснювати самостійний бібліографічний пошук.

Бібліографічний опис – це сукупність бібліографічних відомостей про документ, його складову частину чи групу документів, які наведені за певними правилами, необхідні та достатні для його ідентифікації та загальної характеристики.

Об'єктом бібліографічного опису є книга, брошура, однотомне чи багатотомне видання, а також окремий том (випуск) багатотомного чи серіального видання, нормативно-технічний і технічний документ (стандарт, технічні умови, техніко-економічні нормативи і норми, патентні документи, промислові каталоги), депонована наукова робота, неопублікований документ (звіт про НДР, неопублікований переклад, дисертація, архівний матеріал або музейний предмет), електронний ресурс тощо.

В Україні діє кілька державних стандартів щодо бібліографічного опису документів: ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 «Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що розроблялися на основі рекомендацій Міжнародної бібліотечної організації ІФЛА «Міжнародний стандартний бібліографічний опис» (ISBD). При бібліографічному описі можна застосовувати скорочення слів і словосполучень, які мають відповідати вимогам ДСТУ 3582:2013 «Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила», ДСТУ 7093:2009 «Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами», ГОСТ 7.12-93 «Библиографическая запись. Сокращения слов на русском языке. Общие требования и правила» (чинний в Україні як міждержавний).

Бібліографічний опис складається з бібліографічних елементів, що відокремлюються розділовими знаками за загальними правилами синтаксису, а також умовними розділовими (приписними) знаками, що допомагають орієнтуватися в описах. Їх нескладно опанувати, придивившись до способу вживання розділових знаків, дужок і лапок та зрозумівши їхню послідовність використання.

У бібліографічному описі зустрічаються такі умовні розділові знаки:

- . – крапка і тире, що відокремлюють області бібліографічного опису;
- . крапка
- , кома ставиться перед датою видання, накладом, ISSN в області серії
- : двокрапка ставиться перед кожною групою підназви, перед назвою видавництва, ціною і відомостями про ілюстрації
- ; крапка з комою ставиться перед зазначенням розміру документа, номером випуску серії та в межах одного бібліографічного елемента для відокремлення однорідних понять
- / навіскісна риска ставиться перед відомостями про відповідальність
- // дві навіскісні риски ставляться в аналітичному бібліографічному описі для позначення джерела складової документа
- () круглі дужки окреслюють область серії
- [] квадратні дужки вказують, що відомості, отримані для опису, сформульовано самостійно

Пробіли в один друкований знак до і після приписаного знаку використовують для розрізнення приписаної і граматичної пунктуації. Виключення складають крапку і кома — пробіли залишають тільки після них.

Треба зауважити, що згідно з вимогами стандарту у заголовку бібліографічного запису між прізвищем особи та її ім'ям, як правило, ставиться кома, але при складанні бібліографічних списків до курсових, дипломних, магістерських, дисертаційних робіт практикується **кому не ставити**, адже в таких списках найчастіше вказуються тільки ініціали автора.

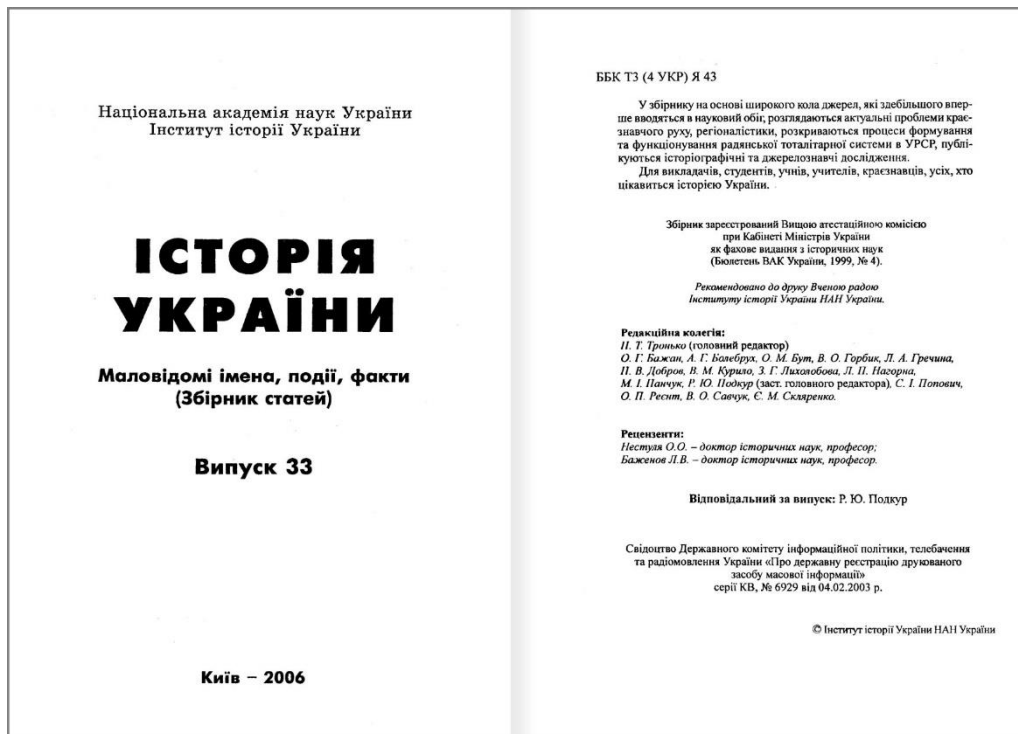


Рис.1. Одинарний титульний аркуш та його зворотний бік

Головним джерелом інформації про документ є титульний аркуш, титульний екран, етикетка, наклейка тощо.

Титульний аркуш може бути одинарним (рис. 1), тобто складатися з власне титульного аркуша та його зворотного боку, та розгорнутим (рис. 2), де до титульного аркуша додається авантитул, його зворотний бік – контртитул, що розміщується ліворуч від основного титульного аркуша. Авантитул може бути незаповненим. Основний титульний аркуш та контртитул можуть містити інформацію про перекладні та багатотомні видання. Іноді на контртитулі можна знайти оригінальні вихідні відомості про видання.

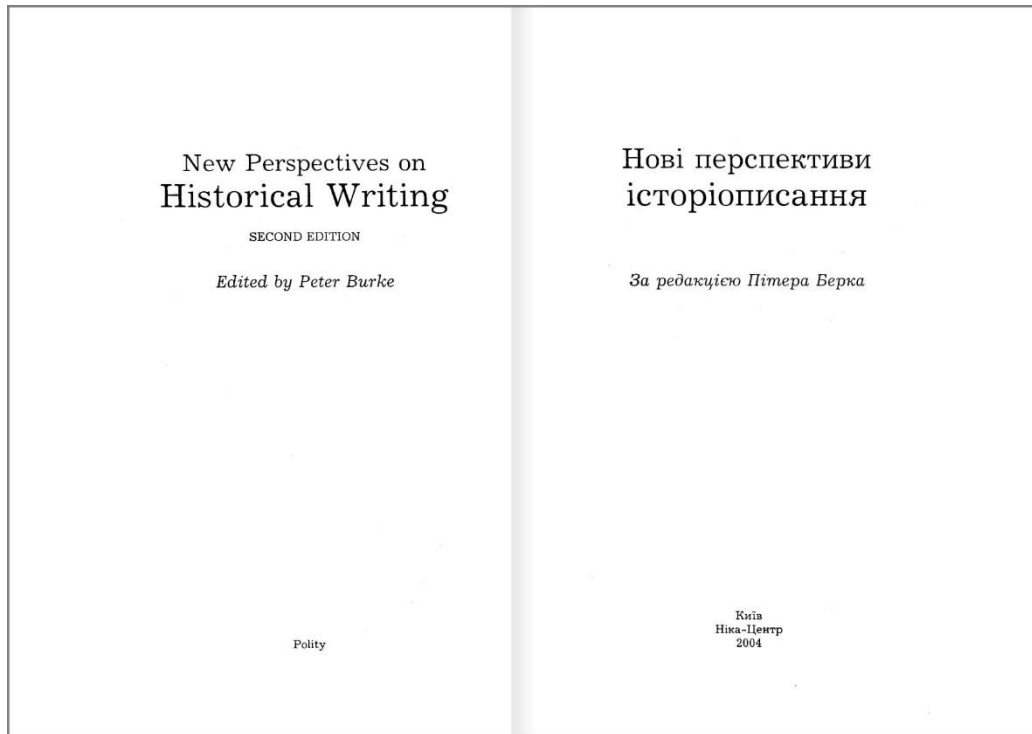


Рис. 2. Розгорнутий титульний аркуш (авантитул, контртитул, основний титульний аркуш та його зворотний бік

З титульного аркуша можна отримати наступні відомості про елементи та області бібліографічного опису:

- Прізвище, ім'я, по-батькові автора(ів);
- Назва твору;
- Місце видання;
- Рік видання;
- Назва видавництва;
- Назва серії/підсерії, якщо є порядковий номер серії/підсерії;
- Кількість перевидань книг.

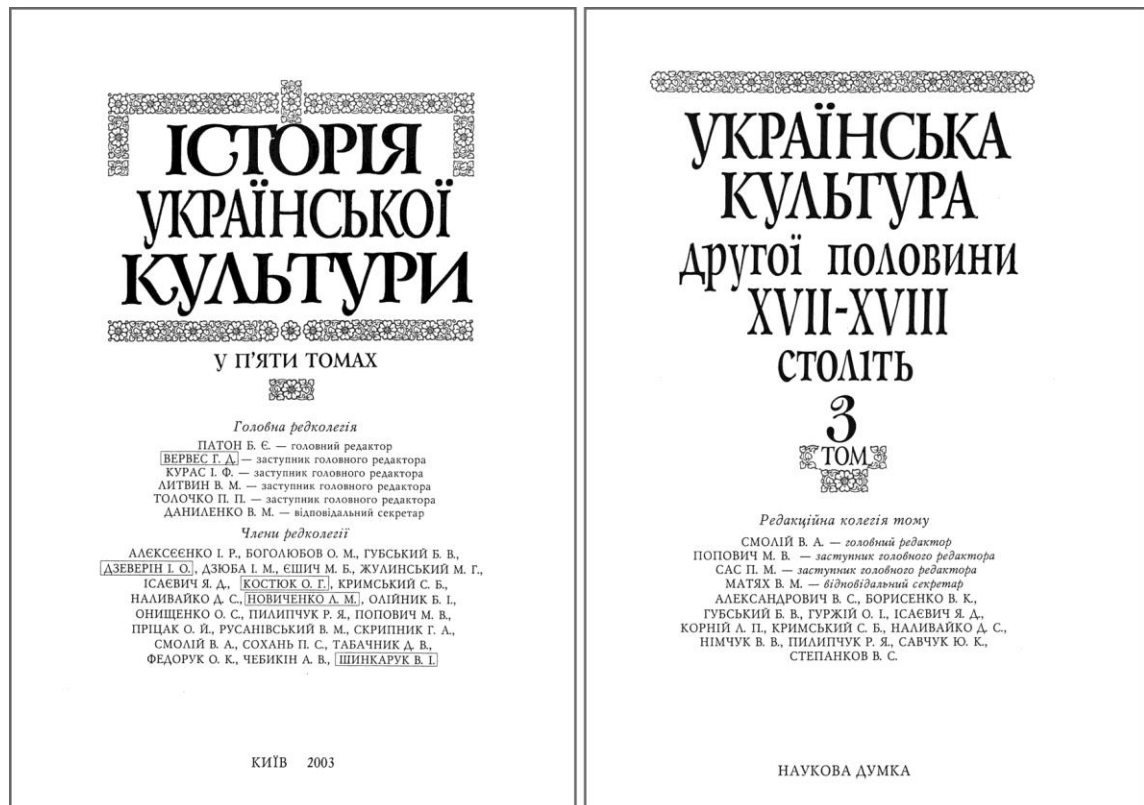


Рис. 3. Розгорнутий титульний аркуш багатотомного видання (фрагмент)

Існує чіткий порядок використання інформації з титульного аркуша. Спочатку використовується інформація з титульного аркушу, потім з його зворотного боку. Якщо книга має розгорнутий титульний аркуш, то спочатку фіксуються дані з титульного аркушу, потім контртітулу, авантітулу і нарешті зворотного боку титульного аркуша. Найчастіше на контртітулі подається інформація про видання в цілому, якщо розглядається окремий том, або про оригінал перекладного видання. Авантітул може містити назву серії та видавництва. На зворотному боці титульного аркуша сучасних видань може подаватися макет каталожної карточки з анотацією книги.

Мова бібліографічного опису, як правило, відповідає мові вихідних відомостей видання. Для мов з особливою графікою прийнятними є транскрипція, транслітерація на графіку іншої мови або переклад на іншу мову, але в такому

випадку обов'язковою є вказівка на оригінальну мову в області приміток. При складанні опису дотримуються норм сучасної орфографії (виключенням є стародруки або стилізовані під старовину документи). З великої літери пишуть тільки перше слово області опису, а в елементах малі та великі літери вживають відповідно з нормами мови, якою складають опис.

Скорочення слів застосовують у всіх областях бібліографічного опису, крім основної назви. Основною умовою скорочення слів є однозначність їх сприйняття. Скороченню підлягають різні частини мови. Одне й те саме скорочення застосовується для всіх граматичних форм одного й того самого слова, незалежно від року, числа, відмінка й часу. Неприпустиме одне скорочення для двох різних за значенням слів. Допускається використовувати загальноприйняті скорочення. Наприклад: до нашої ери – до н. е.; сантиметр – см

Іменники та інші частини мови, крім прикметників і дієприкметників, скорочують лише за наявності їх у списку особливих випадків скорочень слів (*див. ДСТУ 3582:2013 «Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила»*). Наприклад:

бібліотека – б-ка,

видавництво – вид-во,

включно – включ.

Прикметники і дієприкметники, що закінчуються на:

-авський	-ельний	-иський	-ічний
-адський	-ельський	-ицький	-кий
-ажний	-ений	-ичий	-ний
-азький	-енний	-ичний	-ній
-айський	-енський	-іальний	-ований
-альний	-ентальний	-івний	-овий
-альський	-енький	-івський	-овський
-аний	-ерський	-ійний	-одський
-анський	-еський	-ійський	-ольський
-арський	-ецький	-ільний	-орський

-ативний	-евий	-ільський	-ський
-атський	-ивний	-інський	-уальний
-ацький	-инський	-ірський	-чий
-евий	-ирський	-істий	-яний
-ейський	-истий	-ічий	-янський

скорочують відсіканням цієї частини слова.

Прикметники, що закінчуються на -графічний, -логічний, -номічний, -навчий, скорочують відсіканням частини слова -афічний, -огічний, -омічний, -авчий.

Приклад:

археографічний – археогр.,
 етнологічний – етнол.,
 астрономічний – астрон.,
 краєзнавчий – краєзн.

Прикметники, утворені від власних імен, скорочують відсіканням частини -ський.

Приклад:

слабченківський – слабченків.,
 шевченківський – шевченків.

Якщо слово є єдиним членом речення (у відомостях, що відносяться до назви), його не відсікають.

Приклад:

Історія України : підручник – а не Історія України : підруч.,
 НумізMATика : словник-довідник – а не НумізMATика : слов.-довід.

Скорочення слів застосовують у всіх областях бібліографічного опису, крім основної та паралельної назв. В аналітичному бібліографічному описі

застосовують скорочення назв періодичних і продовжуваних видань, які подаються в області (зоні) відомостей про видання. Скорочення слів не допускається, якщо можливе різне розуміння тексту бібліографічного опису.

Опис складається з елементів, які поділяються на обов'язкові та факультативні. Обов'язкові елементи містять бібліографічні відомості, які забезпечують ідентифікацію документа. Їх наводять у будь-якому описі.

Бібліографічний опис опублікованого документа

Бібліографічний опис документа здійснюється за такою схемою (жирним виділено обов'язкові бібліографічні елементи):

Заголовок бібліографічного запису. Основна назва [Загальне позначення матеріалу] : **відомості, що відносяться до назви / Відомості про відповідальність.** – **Відомості про видання.** – Позначення типу та розміру ресурсу. – **Місце видання : видавництво, видавець, дата видання** (Місце виготовлення : виробник, дата виготовлення). – **Фізична характеристика документа (кількість сторінок** : ілюстрації ; розмір + супровідний матеріал). – (Основна назва серії або підсерії : відомості, що відносяться до назви серії або підсерії / відомості про відповідальність, що відносяться до серії або підсерії, ISSN ; нумерація усередині серії або підсерії). – Примітки. – Стандартний номер і умови доступності.

Кожну область бібліографічного опису розділяють знаком «крапка і тире» (.–). Проміжки між знаками та елементами опису є обов'язковими і використовуються для розрізнення знаків граматичної і приписаної стандартом пунктуації.

Заголовок бібліографічного запису визначається як його елемент, розташований перед бібліографічним описом і призначений для впорядкування і пошуку бібліографічних записів. Заголовок може містити ім'я особи,

найменування організації, уніфіковану назву, позначення документа, географічну назву тощо. В заголовку наводиться прізвище першого автора з ініціалами. За наявності двох і трьох авторів указують, як правило, ім'я першого автора. Якщо документ має чотирьох і більше авторів, то його слід описувати під назвою. Прізвище наводиться на початку заголовка і виокремлюється від імені, ініціалів комою.

Приклад:

Грушевський, М.С.

Блок, Марк

Область назви і відомостей про відповідальність

Основна назва. Основну назву наводять у тому вигляді, як вона зазначена на титульному аркуші документа, в тій самій послідовності, з тими самими знаками і без скорочень. Якщо основна назва складається із декількох речень, між якими у джерелі інформації відсутні розділові знаки, в описі ці речення відділяють одне від одного крапкою.

Загальне позначення матеріалу. Цей елемент використовують в тих випадках, коли з наявного бібліографічного опису не зрозуміла характеристика фізичного носія документа. Його вказують у квадратних дужках відразу після назви без будь-яких знаків.

Приклад: [Текст], [Електронний ресурс], [Відеозапис].

Якщо бібліографічний список уміщує здебільшого описи книг, то загальне позначення матеріалу можна не зазначати, а описах інших видів документів (електронні ресурси, картографічні, образотворчі видання тощо) цей елемент вартий фіксації.

Відомості, що відносяться до назви. Наводяться після двокрапки і уособлюють собою відомості, що доповнюють і пояснюють назву, містять

інформацію про вид, жанр, призначення твору. Як правило, вони знаходяться на титульному аркуші документа.

Приклад:

«підручник», «зб. наук. праць», «зб. статей», «словник», «довідник», «в 3 т.» тощо.

Ці відомості не скорочуються, якщо складаються з одного слова. В тих випадках, коли бібліограф уточнення формулює самостійно, за контекстом, то їх розміщують у квадратних дужках.

Відомості про відповідальність. Даний елемент опису за новим стандартом став обов'язковим. Він наводиться після навскісної риски і містить прізвища авторів, починаючи з першого і до третього, якщо чотири і більше – перші три і слова «та ін.» (можна подати тільки першого і слова «та ін.» в квадратних дужках); відомості про редакторів, художників, перекладачів і т.п. із зазначенням їхньої ролі. Тут також подається інформація про колективних авторів (організації). Між прізвищами осіб, які виконують різну роль, ставиться знак «крапка з комою» між двома пробілами (;). Імена та прізвища авторів, редакторів, художників, перекладачів наводяться у тому вигляді, як вони зазначені на титульному аркуші документа. Якщо у виданні зазначено три і більше організацій, то у відомостях про відповідальність зазначають назву першої зі словами «та ін.» у квадратних дужках. Скорочення використовуються у назві колективів, професійній ролі особи.

Приклади:

Вулф, Л. Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / Ларі Вулф ; пер. з англ. С. Біленького

Дещинський, Л.Є. Історія України та її державності : курс лекцій : навч. посіб. для студ. і викладачів вищих навч. закл. / Л.Є. Дещинський (наук. ред.), С.В. Терський, І.Я. Хома та ін. ; Нац. ун-т «Львів. політехніка»

Воєнна історія Поділля та Буковини : наук. зб. за матеріалами Всеукр. наук. військ.-іст. конф., 25–26 листоп. 2009 р., м. Кам'янець-Поділ. / М-во оборони України [та ін.]

Область видання:

Відомості про видання. Ці дані подаються у тому випадку, коли існує перевидання. Відомості про видання наводяться у формулюваннях і в послідовності, наявних у джерелі інформації.

Приклад: 3-тє вид., доповн. і переробл.

Область специфічних відомостей:

Подібні дані подаються про особливий тип публікацій або розміщених на спеціальних носіях. Це картографічні, нотні, серіальні документи; стандарти та технічні умови; патентні документи; мікроформи та електронні ресурси. Як правило, історикам доводиться описувати карти та схеми, де важливим може бути масштаб.

Область вихідних даних:

Ця область завжди присутня, коли описується документ в цілому. Вказуються місце видання, видавництво та дата видання. Якщо зазначено декілька місць видання, наводять назву, виділену поліграфічним способом чи вказану першою в джерелі інформації. Випущені відомості відзначають скороченням [та ін.]. Можуть бути наведені назви другого та наступного місць видання, що відокремлюються одна від іншої крапкою з комою:

Приклад: Київ [та ін.] або Київ ; Полтава.

Відомості про видавця наводять так, як вони зазначені у джерелі інформації. Відомості про видавничі функції організації, виражені словами «видавництво»,

«видавничий дім», «видавнича організація», «видавець» тощо, випускають за наявності тематичної назви. Так само випускають відомості про форму власності видавця, розповсюджувача (ВАТ, ТОВ, ЗАТ, LTD).

Приклад: Видавництво «Дніпро» – Дніпро; ТОВ «Літопис» – Літопис.

Ім'я видавця допускається до скорочення, яке забезпечує його розуміння та ідентифікацію. Якщо видавець – фізична особа, в описі наводять його прізвище та ініціали у формі й відмінку, зазначених у джерелі інформації.

Зазначивши місце видання, ставлять двокрапку. Далі подають назву видавництва, ставлять кому (,) і зазначають рік видання. Слово «рік», а також місяць і число не наводять.

Приклад: Львів : Каменяр, 2000.

Якщо якісь дані відсутні, на їхньому місці наводять стандартне скорочення у квадратних дужках: [б.м.] – без місця; [б.в.] – без видавництва.

Область фізичної характеристики:

Кількісні характеристики. Цей елемент містить для опису документа на паперовому носії інформацію про кількість сторінок у виданні. Можлива вказівка на наявність ілюстрацій, карт і т.п. Для електронного ресурсу характерний опис самого матеріального носія – кількість фізичних одиниць, відомості про тип та обсяг ресурсу.

Приклад: . – 329 с.

. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

Область серії:

Якщо в джерелі інформації зазначено назву серії, це обов'язково зазначається в описі. Усі відомості про серію беруться у круглі дужки. Як основна назва серії може наводитися загальна назва видання, якщо об'єктом опису є один з його випусків, томів.

Приклад: . – (Зміна парадигми ; вип. 2).

. – (Історія ; вип. 23 / відп. ред. О. А. Мельничук).

Область приміток:

Найчастіше у примітках вказується джерело, звідки взятий бібліографічний опис того документа, який не переглянуто *de visu* (наочно).

За поширеною в історичних дослідженнях практикою, загальна схема бібліографічного опису опублікованого документа з обов'язковими та деякими факультативними елементами може виглядати таким чином:

Заголовок бібліографічного запису. Основна назва : відомості, що відносяться до назви / Відомості про відповідальність. – Відомості про видання. – Місце видання : видавництво або видавець, дата видання. – Фізична характеристика документа (кількість сторінок : ілюстрації). – (Основна назва серії або підсерії : відомості, що відносяться до назви серії або підсерії / відомості про відповідальність, що відносяться до серії або підсерії).

Тобто у бібліографічному записі:

Шуст, Р. М. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навч. посіб. / Р. М. Шуст ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – 2-ге вид., доопрац. – Київ : Знання, 2007. – 371 с. : іл. – (Вища освіта ХХІ ст.).

Шуст, Р. М. – заголовок бібліографічного запису;

Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні – основна назва;

навч. посіб. – відомості, що відносяться до назви;

Р. М. Шуст ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – відомості про відповідальність;
 2-ге вид., доопрац. – відомості про видання;
 Київ : Знання, 2007 – місце видання : видавництво або видавець, дата
 видання;
 371 с. : іл. – фізична характеристика документа;
 (Вища освіта ХХІ ст.). – назва серії.

Приклади бібліографічного опису опублікованого документа:
монографія (один, два або три автори)

Малина, В. В. Кам'яні хрести в Україні. ХVІІІ - ХХ ст.: онтологія, типологія, символіка, функція : монографія / В. В. Малина. – Миколаїв : Худож. крам, 2009. – 864 с.

Прядко, В. В. Історія грошей і кредиту : підручник / В. В. Прядко, М. М Сайко ; Буковин. держ. фін. акад. – Київ : Кондор, 2009. – 508 с.

Вечерський, В. В. Історико-містобудівні дослідження Чернівців : [монографія] / В. В. Вечерський, Т. В. Скібіцька, О. М. Сердюк ; Держ. служба з питань нац. культ. спадщини, НДІ пам'яткоохорон. дослідж. – Київ : Фенікс, 2008. – 106 с.

монографія (чотири, п'ять і більше авторів)

Історико-містобудівні дослідження Одеси : монографія / В. І. Тимофієнко, В. В. Вечерський, О. М. Сердюк, Т. А. Бобровський ; Держ. служба з питань нац. культ. спадщини, НДІ пам'яткоохорон. дослідж. – Київ : Фенікс, 2008. – 156 с.

Історія Норвегії / Кнут Гелле [та ін.] ; пер. з норв. Н. Іваничук, І. Сабор, М. Красавіна. – Львів : Літопис, 2001. – 351 с.

Нариси історії Росії / Б. В. Ананьїч [та ін.] ; заг. ред. О. О. Чубар'ян ; пер. з рос. А. В. Блануца ; Рос. АН, Ін-т всесвіт. історії. – Київ : Ніка-Центр, 2007. – 800 с. : іл.

багатотомне видання

Радянська енциклопедія історії України : в 4 т. / відп. ред. А. Д. Скаба ; АН УРСР, Ін-т історії УРСР. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1969–1972.

Енциклопедія історії України : в 10 т. Т. 5 : Кон - Кю / редкол.: В. А. Смолій (голова) ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : Наук. думка, 2008. – 568 с.

Кримський, А. Ю. Вибрані сходознавчі праці : в 5 т. Т. 4 : Іраністика / А. Ю. Кримський ; НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. – Київ : Стилос, 2008. – 388 с.

Українська культура другої половини XVII – XVIII століть / редкол.: Смолій В. А. (голов. ред.) [та ін.] ; НАН України. – Київ : Наук. думка, 2003. – 1 246 с. : іл. – (Історія української культури : у 5 т. Т. 3).

або

Історія української культури : у 5 т. Т. 3 : Українська культура другої половини XVII – XVIII століть / редкол.: Смолій В. А. (голов. ред.) [та ін.] ; НАН України. – Київ : Наук. думка, 2003. – 1 246 с. : іл.

або

Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б.Є. (голов. ред.) [та ін.] ; НАН України. – Київ : Наук. думка, 2001–2013.

Т. 3 : Українська культура другої половини XVII – XVIII століть / редкол.: Смолій В. А. (гол. ред.) [та ін.]. – 2003. – 1246 с. : іл.

збірка наукових праць

Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха : зб. наук. пр. / ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т історії України, Держ. ком. архівів України. – Київ, 2008. – 398 с.

Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. Вип. 38 / ред. О. Я. Пилипчук ; Дніпропетр. нац. ун-т, Держ. наук. с.-г. б-ка УААН. – Київ, 2009. – 252 с.

довідкове видання

Українські архівісти : біобібліогр. довідник : у 3 вип. / відп. ред. В. С. Шандра ; упоряд. О. М. Коваль ; НАН України, Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 1999–2003.

Зварич, В. Нумізматика : довідник / В. Зварич, Р. Шуст. – Тернопіль ; Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1998. – 464 с. : іл.

Шамрай, М. А. Альдини в бібліотеках України : каталог / М. А. Шамрай ; редкол.: О. С. Онищенко, Г. І. Ковальчук (заг. ред.) [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2008. – 138 с.

серіальне видання

Мак-Ніл, В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства / В. Мак-Ніл ; пер. з англ. А. С. Волинський. – Київ : Ніка-Центр, 2002. – 1112 с. : іл. – (Зміна парадигми ; вип. 2).

автореферат дисертації

Луговий, Б. В. Військові поселення на Правобережній Україні (1836–1866) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Богдан Васильович Луговий ; НАН

України, Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича, Ін-т народознавства. – Львів, 2009. – 20 с.

періодичні та продовжувані видання

Галичина : всеукр. наук. і культ.-просвіт. краєзн. часоп. Чис. 14 / ред. М. Кугутяк ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, Ін-т історії і політології. – Івано-Франківськ, 2008. – 580 с.

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. 22 / відп. ред. О. А. Мельничук. – Вінниця, 2014. – 292 с. – (Історія).

або

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2014. – 292 с. – (Історія ; вип. 22 / відп. ред. О. А. Мельничук).

або

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Сер. : Історія. Вип. 22 / відп. ред. О. А. Мельничук. – Вінниця, 2007. – 292 с.

Аналітичний бібліографічний опис опублікованого документа

Статті у вітчизняному галузевому документальному потоці останнього десятиріччя складають частку від 70 до 80%. А саме в них оприлюднюються найновіші результати досліджень, тому важливо вірно скласти їх бібліографічний опис. У такому випадку складається аналітичний бібліографічний опис, що містить дві частини:

опис складової документа (глава, розділ з книги, стаття з журналу, окремий твір зі збірника, сторінка сайту або частина документа, що не має назви, але виділена для бібліографічної ідентифікації);

опис джерела, в якому розміщена складова. Тут після двох навісних (//) наводяться: назва джерела, відомості про відповідальність, що відносяться до нього в цілому, вихідні дані та сторінки, на яких розміщено документ.

В описі фрагмента документа, який не має назви, основна назва цього фрагмента може бути сформована на основі аналізу документа й наведена у квадратних дужках. Це особливо важливо для електронних ресурсів.

Аналітичний бібліографічний опис здійснюється за такою схемою:

Відомості про складову документа // Відомості про документ, в якому вміщено складову. – Відомості про місцезнаходження складової у документі. – Примітки.

Відомості про складову містять інформацію про автора та назву складової. Прізвище одного автора може не повторюватися у відомостях про відповідальність (за навісною рисою), якщо воно не несе нової інформації.

При складанні аналітичного бібліографічного опису у відомостях ідентифікуючих документ подають обов'язкові елементи опису. В описі книг випускають назву видавництва, а журналів і газет – місце видання (за виключенням тих випадків, коли назви джерел можуть збігтися).

Приклад: Більшовиц. правда (Вінниця)

В описі статті з щоденної газети обов'язково вказується рік, число і місяць виходу у світ видання. Сторінка газети вказується лише у тих випадках, коли у номері понад 6 сторінок. Назву газети, в якій одне зі слів прикметник, можна скорочувати.

Приклад: Веч. Київ, Уряд. кур'єр, Рабочая газ.

Прийнято скорочувати назви місяця: січень (січ.), лютий (лют.), березень (берез.), квітень (квіт.), травень (трав.), червень (черв.), липень (лип.), серпень (серп.), вересень (верес.), жовтень (жовт.), листопад (листоп.), грудень (груд.).

У бібліографічному описі складових подають сторінки їхнього розміщення.

Приклад: С. 34–63.

Допустимим є наведення назв періодичних видань (журналів, вісників, бюлетенів, збірників), продовжуваних та серіальних видань у вигляді загальноприйнятих скорочень чи аббревіатур, які є достатніми для ідентифікації видань.

Приклад: УРЕ – Українська радянська енциклопедія; ЕІУ – Енциклопедія історії України.

Приклади аналітичного бібліографічного опису опублікованого документа:

з книги

Крикун, М. Доля гродських і земських книг Брацлавського воєводства // Брацлавське воєводство у XVI-XVIII століттях : статті і матеріали / Крикун М. – Львів, 2008. – С. 44–59.

Вульф, Л. «Це пограниччя Європи» // Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / Л. Вульф. – Київ, 2009. – Розд. 3 : Уявляючи Східну Європу: вигадки, фантазії та подорожі в уяві. – С. 143–149.

Наулко, В. І. Етнічний склад населення України / В. І. Наулко // Культура і побут населення України : навч. посіб. – 2-ге вид., доповн., переробл. – Київ, 1993. – С. 32–44.

зі збірника

Гриневич, Л. Від заперечування до вимушеного визнання: про механізми входження теми голоду 1932–1933 рр. в офіційний публічний простір у СРСР та УРСР наприкінці 1980-х рр. / Л. Гриневич // Пробл. історії України: факти, судження, пошук : міжвід. зб. наук. пр. – Київ, 2008. – Вип. 18. – С. 232–244.

Кондратюк, О. В. Значення спорідненості при звичаєво-правових поділах майна для українського селянина у ХІХ ст. / О. В. Кондратюк // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2007. – Вип. 12. – С. 70–73. – (Історія).

або

Кондратюк, О. В. Значення спорідненості при звичаєво-правових поділах майна для українського селянина у ХІХ ст. / О. . Кондратюк // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. : Історія. – Вінниця, 2007. – Вип. 12. – С. 70–73.

з журналу

Станіцина, Г. О. Архівні документи про повернення церковних цінностей музейного значення в 1923 р. / Г. О. Станіцина // Археологія. – 2008. – № 1. – С. 60–70.

Іщенко, Я. О. Геральдична мова й термінологія, основні приписи та наукові поняття / Я. О. Іщенко // Укр. іст. журн. – 2008. – № 3. – С. 162–176.

з довідкового видання

Цюцюра, Б. Литовський статут / Б.Цюцюра // ЕУ. – Л., 1994. – Т. 4. – С. 1303.

Шульга Ілля Гаврилович // Учені вузів Української РСР : довідник. – К., 1968. – С. 484.

з газети

Грушевський, М. С. Чи Україна тільки для українців / М. С. Грушевський // Нова рада (Київ). – 1917. – Ч. 15; Те саме. – Шляхи (Львів). – 1917. – Ч. 5–8. – С. 384–385.

Бібліографічний опис неопублікованого документа

У дослідницькій практиці істориків найчастіше бібліографічний опис складається на такі неопубліковані документи: дисертації, архівні джерела та музейні предмети. В цілому опис дисертацій здійснюється за загальними вимогами до опублікованих документів. Оформлення посилань на архівні документи або музейні предмети у прикнижкових, прикінцевих, пристатейних списках джерел (у монографії, навчальному посібнику, статті тощо) студентам рекомендується здійснювати за такою схемою:

Назва архіву (повністю), номер і назва фонду (повністю і з крайніми датами), номер опису, номер і назва справи (повністю і з крайніми датами), загальна кількість аркушів (номера аркушів, на яких розміщений документ),

або

Назва музею, шифр та інвентарний номер предмета, його назва, час і місце створення.

Усі складові посилання розділяють крапками.

При використанні інформації документів, що знаходяться в архівних установах міністерств, відомств, вищих навчальних закладів, бібліотек, музеїв, громадських організацій, недержавних архівах, посилання оформлюються згідно з системою обліку документів даної установи.

Приклади бібліографічного опису неопублікованих документів:

дисертація

Киян, О. І. Володимир Антонович як історик й основоположник київської історичної школи в українській історіографії другої половини XIX - поч. XX ст.: дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / О. І. Киян ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2008. – 473 арк.

архівний документ

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 1235 Грушевські – історики та філологи. 1830–1958 рр.

оп. 1

спр. 1055. Протоколи засідання комісії по утворенню Української національної бібліотеки. Чернетки, 1918 р., 4 арк.

або

Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 1055. 4 арк.

Державний архів Вінницької області. Ф. Д-262. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 37–39.

музейний предмет

Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського. Інв. № И-484. Пояс чоловічий, кінець XVIII ст., Польща.

Бібліографічний опис електронних ресурсів

Нові комп'ютерні технології дозволяють сучасному досліднику працювати з набагато більшим обсягом інформації. У глобальній мережі Інтернет сьогодні можна знайти оцифровані праці вітчизняних і зарубіжних істориків, електронні

копії архівних документів, відскановані історичні джерела, зокрема унікальні античні та середньовічні тексти, матеріали археологічних і етнографічних експедицій, колекції карт, схем тощо.

Збільшення потоку інформаційної продукції на нових носіях викликало необхідність її бібліографічного обліку та каталогізації. У 2001 р. країни СНД запровадили ГОСТ 7.82-2001 «Библиографическая запись. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления» (чинний в Україні як міждержавний).

Електронні ресурси можуть бути локальними, що мають фізичну основу (CD-ROM, DVD, дискети тощо), та віддаленими, тобто доступними на відстані (сайти, бази даних за передплатою і т.п.).

Схема бібліографічного опису електронних ресурсів складається за загальними правилами і виглядає таким чином (виділено бібліографічні елементи опису, специфічні для електронних ресурсів):

Заголовок бібліографічного запису. Основна назва [Загальне позначення матеріалу] : відомості, що відносяться до назви / Відомості про відповідальність. – Відомості про видання. – Позначення типу та розміру ресурсу. – Місце видання : Назва видавництва, ім'я видавця, розповсюджувача тощо, дата видання (Місце виготовлення : Ім'я виробника, дата виготовлення). – Специфічне позначення матеріалу та кількість фізичних одиниць. – (Основна назва серії або підсерії : відомості, що відносяться до назви серії або підсерії / відомості про відповідальність, що відносяться до серії або підсерії, ISSN ; нумерація усередині серії або підсерії). – Примітки.

В бібліографічному описі електронних ресурсів є декілька особливостей, на які слід звернути увагу.

Загальне позначення матеріалу обов'язково вказують у квадратних дужках відразу після назви без будь-яких знаків.

Приклад: [Електронний ресурс]

Для електронного ресурсу відомості про видання можуть містити інформацію про випуск його версії.

Приклад: . – версія 3.61

або . – укр. версія 2007 р.

Область приміток. Для електронного ресурсу ця область важлива, тому що містить основні відомості про технічні параметри документа, які подаються у такій послідовності: системні вимоги, відомості про режим доступу, дата поновлення документа, електронна адреса, дата звернення до документа. Відомості про системні вимоги наводять для локальних ресурсів і, як правило, в тих випадках, коли потрібні особливі умови.

Приклад: Систем. вимоги: Pentium DuoCore 2800 МГц ; Windows 10 ; ОЗУ 2 Gb .

Відомості про режим доступу вказуються для віддалених електронних ресурсів. З адресного рядка браузера копіюється повна інтернет-адреса документа і подається після слів «Режим доступу» або URL (для англomовних джерел).

Приклад: . – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/>

або . – URL: <http://nbuv.gov.ua/>.

При описі віддалених ресурсів після адреси сайту рекомендується подавати дату звернення до документа, оскільки Інтернет характеризується мінливістю. Таким чином, дослідник убезпечує своє наукове ім'я, якщо ресурс зникне.

За наявності друкованої та електронної версії матеріалу рекомендується в області приміток до опису паперового носія указати дані про електронну версію.

Приклад: . – Електрон. версія. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>

Аналітичний бібліографічний опис електронних ресурсів

У практичній науковій діяльності часто виникає потреба описати частину електронного ресурсу (статті з інформаційного порталу, бази даних, електронного журналу, сторінки сайта). Схема аналітичного бібліографічного опису така:

Заголовок бібліографічного запису. Основна назва [Загальне позначення матеріалу] : відомості, що відносяться до назви // Відомості про документ, що ідентифікує при бібліографічному описі складову частину документа (професійний або персональний web-сайт, періодичне електронне видання тощо). – Дата публікації в мережі (якщо можна її встановити). – Електронна адреса документа (URL). – Дата звернення до документа.

Поширеними помилками є оформлення бібліографічного опису частини електронного ресурсу як опису цілісного електронного ресурсу, а також наведення замість адреси частини електронного ресурсу (сторінки сайта), яка є об'єктом опису, адреси ідентифікувального документа (самого сайта), в якому цю частину розміщено.

Приклади бібліографічного опису електронних ресурсів:

локальні ресурси

Литвин, В. Україна 2004: Події. Документи. Факти [Електронний ресурс] / Володимир Литвин. – Київ : 3 Медіа, 2005. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

Київ. З найдавніших часів до 1917 р. [Електронний ресурс] : іст. енцикл. / упоряд. О. Немировський. – 2-ге вид. – Київ : 3 Media, 2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

Жарких, М. Бібліографія старої України, 1240–1800 рр. [Електронний ресурс] / Микола Жарких. – Київ, 2002. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

віддалені ресурси

Музейний простір України [Електронний ресурс] : музей. портал / Міжнар. фонд «Україна 3000». – 2004–2018. – Режим доступу: <http://prostir.museum>. (дата доступу: 28.08.23).

Бібліографія основних видань з 1936 р. [Ин-ту історії України НАН України] [Електронний ресурс] // Інститут історії України НАН України : веб-сайт. – 2008– . – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/index.php?urlcrnt=LiberUA/Bibliograf.php&rik=2009>. (дата доступу: 18.08.2023).

Ричка, В. Церемоніали та обряди княжого двору середньовічного Києва [Електронний ресурс] / В. Ричка // Соціум : альманах соц. історії / НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2008. – Вип. 8. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/index.php?litera&id=2185>. (дата доступу: 10.08.2023).

електронний ресурс, що має паперову версію

Георгізов, Г. М. Українське селянство доби непу: динаміка політичних настроїв та свідомості : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Г. М. Георгізов ; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». – Київ, 2008. – 20 с. – Те ж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2008/08ggmpns.zip> (дата доступу: 20.08.23).

Анотація. Ключові слова

Анотація до документа розглядається як елемент бібліографічного запису. Вона містить характеристику основної проблеми, об'єкта, цілі роботи та її результати, що пояснюють новизну цієї публікації порівняно з іншими, дотичними за темою або цільовим призначенням.

Анотація виконує наступні функції: а) дає можливість встановити основний зміст документа, визначити його релевантність і вирішити чи варто звертатися до повного тексту; б) надає інформацію про документ і усуває необхідність читання повного тексту документа, якщо він має другорядне значення для читача; в) використовується в інформаційних системах для пошуку документів та інформації.

Анотація повинна в узагальненому вигляді представляти зміст статті. У тексті анотації не варто використовувати загальні фрази, а також вказувати несуттєві деталі й загальновідомі положення. Слід уникати прямих повторів будь-яких фрагментів роботи. Назва публікації не повинна дублюватися в тексті анотації. Виклад матеріалу має бути чітким, логічним і зв'язним.

В анотації мають бути представлені: а) предмет, тема, мета роботи (вказуються в тому випадку, якщо вони не ясні з заголовка статті); б) метод або методологія (їх доцільно описувати в тому випадку, якщо вони відрізняються новизною або представляють інтерес з точки зору цієї роботи); в) результати роботи (перевага віддається новим результатам, важливим відкриттям, висновкам, які спростовують існуючі теорії, а також даним, які, на думку автора, мають практичне значення); висновки (вони можуть супроводжуватися рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описаними в публікації).

Як правило, в анотацію не включають таблиці, малюнки, схеми, діаграми і формули; не наводять посилань на список використаних джерел і літератури; не використовують скорочень та умовних позначень, крім загальноживаних.

Анотація супроводжується ключовими словами, які служать ключем під час пошуку інформації в автоматизованих інформаційних системах, зокрема Інтернеті.

Основним критерієм для формулювання ключових слів є їхня потенційна цінність для відображення змісту документа або його пошуку. Ключові слова мають бути приведені до канонічної форми: поодинокі слова (іменники,

прикметники, дієслова, прислівники); іменні словосполучення; лексично значущі компоненти складних слів; скорочення слів і словосполучень, аббревіатури.

Допускається включати словосполучення в словник, якщо в якості опорного слова вони містять іменник і якщо виконано одну з наступних умов: а) значення словосполучення не виводиться із значень його компонентів; б) хоча б один з компонентів словосполучення не використовується у складі інших сполучень або використовується завжди в іншому значенні; в) окремі слова словосполучення мають надто широке значення; г) відмінкові форми одиночних іменників замінено формою називного відмінка. Відмінкові форми опорних іменників у словосполученнях також замінюють формою називного відмінка з одночасною зміною відмінкової форми узгоджених визначень; д) форми прикметників і дієприкметників приведено до називному відмінку. Прикметники і причастя в однині призводять до форми чоловічого роду; ж) дієслова замінено віддієслівним іменниками.

Приклади правильного підбору ключових словосполучень	Приклади неправильного підбору ключових словосполучень
Робітники, службовці	Робітники та службовці
Податкова система, єдиний сільськогосподарський податок, УСРР	Податки, податкова система, українська система єдиного сільськогосподарського податку
Південно-Західний край, Російська імперія	Південно-Західний край Російської імперії
Релігійна організація	Нова релігійна організація
Право на освіту	Освіта, гарантування, право на освіту
Сталінізм, репресії	Репресивна політика сталінізму

3.2. Бібліографічні посилання та виноски

Бібліографічні посилання використовують під час цитування, запозичення положень, статистичних даних, таблиць або ілюстрацій. За необхідності вказують інше видання, де питання викладено повніше.

Цитати, як правило, наводяться для підтвердження власних аргументів або критичного аналізу того чи іншого друкованого твору. Науковий етикет вимагає точно відтворювати цитований текст, бо найменше скорочення наведеного витягу може спотворити зміст, закладений автором. Загальні вимоги до цитування такі:

- текст цитати треба починати і закінчувати лапками і наводити в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, зберігаючи авторське написання;
- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців під час цитування допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками. Їх ставлять у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, наприкінці);
- кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;
- цитата подається тільки українською мовою, а бібліографічний опис використаного джерела – мовою його письма.

Неприпустимим є використання чужих думок, висновків і наведених іншими фактів без посилання на автора. Це розглядається як привласнення чужої інтелектуальної власності (плагіат).

Забороняється цитувати з цитати, тобто з твору іншого автора, який вже процитував текст, що хотілось використати. Джерелом цитати має бути твір, який цитують. Але існує декілька виключень з цього правила: першоджерело недоступне чи його важко розшукати; цитують архівний документ, який публікувався, і відтворення тексту з архівного першоджерела може надати цитуванню характер архівного розшуку; текст, що цитують, став відомий із запису слів автора у спогадах іншої особи.

Треба звернути увагу істориків на потребу перевірки часу, відносно якого йде мова в цитаті й чи правомірно переносити те, що сказано в цитаті, відносно іншого часу, на досліджуваний дослідником час.

Бібліографічна інформація про документи, цитовані або згадані у науковій праці, незалежно від форми її представлення і розміщення, повинна містити всі відомості, необхідні і достатні для ідентифікації та пошуку цих документів.

Оформлення бібліографічного запису в бібліографічних посиланнях дещо відрізняється від бібліографічного опису документів, який розбирався вище. Основні вимоги до його оформлення є такими:

- у заголовку бібліографічного запису подають відомості про одного, двох чи трьох авторів, при цьому імена цих авторів у бібліографічному описі у відомостях про відповідальність (за навіскою ризкою) не повторюють;

- за потреби у заголовку бібліографічного запису позатекстового посилання можна зазначати більше ніж три імені авторів;

- замість знака «крапка й тире» («. –»), який розділяє зони бібліографічного опису, в бібліографічному посиланні рекомендовано застосовувати знак «крапка»;

- після назви дозволено не зазначати загального позначення матеріалу («Текст», «Електронний ресурс», «Карти» тощо — перелік згідно з ДСТУ);

- у складі вихідних даних дозволено не подавати найменування (ім'я) видавця;

- у складі відомостей про фізичну характеристику документа можна зазначати або його загальний обсяг (наприклад: 285 с.), або номер сторінки, на якій подано об'єкт посилання (наприклад: С. 19).

Якщо текст цитовано не за першоджерелом, то на початку підрядкового бібліографічного посилання наводять пояснювальні слова: «Наведено за:», «Цит. за:» («Цитовано за») і зазначають джерело, з якого запозичено текст.

Приклад

Цит. за: Грушевський М. С. Історія України – Руси. Київ, 1995. Т. 2. С. 72.

Відомості про згадуваний документ, опублікований іншою мовою, у бібліографічних посиланнях наводять мовою оригіналу.

Посилання може містити такі елементи:

- заголовок бібліографічного запису (ім'я автора);
- основну назву документа;
- відомості, що належать до назви (пояснюють і доповнюють її);
- відомості про відповідальність (містять інформацію про осіб і/або організації, які брали участь у створенні документа);
- відомості про повторність видання (містять інформацію про зміни й особливості цього видання відносно попереднього);
- вихідні дані (містять відомості про місце видання (випуску), видавця та рік випуску документа);
- позначення та порядковий номер тому, номера чи випуску документа, якщо є посилання на твір або публікації з багаточастинного (багатотомного чи серіального) документа;
- відомості про обсяг (кількість сторінок) документа (у разі посилання на нього загалом);
- назву документа (журналу, збірника, газети тощо), в якому опубліковано об'єкт посилання (наприклад, статтю);
- відомості про місцезнаходження об'єкта посилання — номер сторінки в документі (у разі посилання на його частину);
- примітки (у посиланні на електронний ресурс, депоновану наукову роботу тощо).

За місцем розташування в документі розрізняють такі бібліографічні посилання: а) внутрішньотекстове; б) підрядкове; в) позатекстове.

Внутрішньотекстове бібліографічне посилання застосовують, якщо значну частину відомостей про об'єкт посилання внесено до тексту документа. Таке

посилання використовують для зручнішого читання тексту, кращого його сприйняття та заощадження місця у невеликих за обсягом документах. Його розміщують безпосередньо в тексті документа і подають у круглих дужках. Внутрішньотекстове посилання може бути у повній або короткій формі (якщо частину відомостей про джерело цитування подано в тексті). Рекомендовано складати внутрішньотекстове бібліографічне посилання в короткій формі.

Приклад:

А. Девлет вважає, що у першій половині ХІХ ст. польові дослідження на Дністрі мали епізодичний характер (Дэвлет М. А. 1996. С. 16)

У даному випадку в тексті вказуються тільки прізвище автора, рік друку праці, сторінка, а повний бібліографічний опис джерела наводиться у списку літератури;

Підрядкове бібліографічне посилання використовують за умов, якщо всередині тексту документа його розмістити неможливо або небажано, щоб не переобтяжувати текст та не ускладнювати його читання. Для істориків такий вид посилання зручний, оскільки унаочнює джерела, якими користувався автор. Таке посилання розміщують як примітку в нижній частині сторінки (полоси набору), відмежовуючи від основного тексту горизонтальною рисою. Посилання пов'язують із текстом документа за допомогою знаків виноски (арабських цифр, літер, зірочок), які подають на верхній лінії шрифту після відповідного фрагмента в тексті (наприклад: Текст⁹) та перед підрядковим посиланням (наприклад: ⁹Посилання). Під час нумерування кількох підрядкових бібліографічних посилань можна застосовувати наскрізне нумерування в межах усього документа чи в межах його окремої глави (розділу, частини тощо) або нумерування в межах певної сторінки тексту.

Приклад

Село Мурафа має дуже давню та багату на події історію. Так, вважається, що поселення Мурафа з'явилося в XI – XII ст., раніше за Шаргород, хоча перші писемні згадки про нього стосуються лише XV ст. (власне до 1432 р, коли біля Копистирини відбулася велика битва між литовськими і польськими військами)¹. У 1569 р. (після Люблінської унії) Мурафа у складі Брацлавського воєводства увійшла до складу Речі Посполитої².

¹ Купчишин М.Ф. Мурафа і Клекотина: давнина і сучасність. Київ, 2003. С. 9.

² Там само. С. 19.

Позатекстове бібліографічне посилання використовують переважно у наукових виданнях у разі багаторазових посилань на одні й ті самі документи задля уникнення повторного подання однакових бібліографічних записів або через їхню велику кількість, або за браком місця для підрядкових посилань. Такі посилання нумерують у межах усього документа або в межах окремих глав, розділів, частин тощо, застосовуючи наскрізне нумерування (арабськими цифрами). Як правило, позатекстове посилання пов'язують із фрагментом тексту документа, до якого воно належить, за допомогою знаків виноски (у квадратних дужках у тексті).

Приклад

Текст:

На початок XX ст. узагальнена інформація про пам'ятки старовини (нерухомі та рухомі) на території регіону стала книга В.К. Гульдмана «Памятники старины в Подолии (Материалы для составления археологической карты Подольской губернии)» (1901) [15].

Позатекстове посилання:

15. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии: материалы для составления археологической карты Подольской губернии. Каменец-Подольск, 1901. VII, 401 с.

Позатекстові посилання наводять як перелік бібліографічних записів і розміщують наприкінці основного тексту документа або його складника

(зазначаючи, наприклад, «Список бібліографічних посилань»). Сукупність позатекстових посилань, оформлених як перелік бібліографічних записів, не можна вважати бібліографічним списком (списком використаної літератури) чи покажчиком, що мають самостійне значення як бібліографічні посібники.

Якщо в тексті згадують конкретну частину тексту документа, після неї можна зазначити (у квадратних дужках) порядковий номер позатекстового посилання та сторінку, на якій подано цей об'єкт посилання. Між поданими відомостями проставляють знак «кома».

Приклади:

Текст:

[15, с. 28]; [15, с. 154].

Позатекстове посилання:

15. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии: материалы для составления археологической карты Подольской губернии. Каменец-Подольск, 1901. VII, 401 с.

Допустимі в квадратних дужках інші не нумеровані варіанти подачі відомостей про документ, наприклад, ім'я автора та/або назва документа та рік його друку тощо. Якщо Подібна практика оформлення поширена у археологів, етнологів, соціологів, політологів тощо.

Приклади:

Текст:

[Багалій, 1928, с. 52];

[Багалій, 1991, с. 38].

Позатекстове посилання:

Багалій Д. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. Т. 1. Київ :

Держвидав України, 1928. 406 с.

Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків : Основа, 1991. 256 с.

Якщо у посиланні в тексті наведено відомості про кілька об'єктів посилань, їх відділяють один від одного знаком «крапка з комою».

Приклад:

[Багалій, 1928; Грушевський, 1926]

[3, с. 18; 2, с. 45].

Якщо неодноразово посилаються на працю одного автора в різних місцях письмової роботи, потрібно в перший раз навести всю інформацію потрібну для ідентифікування та пошуку цієї праці, у повторному посиланні дозволено застосовувати скорочування довгих назв, позначаючи видалені останні слова назви знаком «три крапки».

Приклад:

Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Київ, 2016. С. 82.

Повторне посилання:

Літвін Г. З народу руського... С. 64.

Якщо первинне й повторне бібліографічні посилання на одну й ту саму сторінку (сторінки) документа розміщено одне за одним, текст повторного посилання замінюють словами «Там само» («Там же» – рос. мовою, «Ibid» – латин. мовою). Якщо посилаються на іншу сторінку одного й того самого документа до слів «Там само» («Там же» або «Ibid») додають номер цієї сторінки.

Приклад:

¹Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Київ, 2016. С. 82.

²Там само. С. 76.

³Там само.

Якщо у повторному бібліографічному посиланні, поданому не після первинного, є бібліографічний запис на один і той самий документ, створений одним, двома або трьома авторами, в ньому подають заголовок бібліографічного запису, а основну назву та наступні за нею повторювані елементи замінюють скороченими словами: «Зазнач. твір» («Зазначений твір»), «Цит. твір» («Цитований твір»), «Указ. соч.» («Указанное сочинение» – рос. мовою), «Цит. соч.» («Цитированное сочинение» – рос. мовою), «Op. cit.» («Opere citato» – латин. мовою). У повторному бібліографічному посиланні на інший том (частину), іншу сторінку після цих слів зазначають номер цього тому (частини), цієї сторінки.

Приклад:

¹Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Київ, 2016. С. 82.

Повторне:

⁵ Літвін Г. Зазнач. твір. С. 59.

Працюючи з електронними ресурсами, історики, як правило, мають справу з віддаленими ресурсами, розміщеними у мережі Інтернету. Джерелами інформації для складання бібліографічного посилання на електронний ресурс є головна сторінка сайту чи порталу, що містять відомості про автора, назву, відповідальність, місце та рік видання. Бібліографічне посилання складають як на електронні ресурси загалом (електронні документи, бази даних, портали чи сайти, веб-сторінки, форуми тощо), так і на їхні складники (розділи та частини електронних документів, порталів чи сайтів; публікації в електронних серіальних документах, повідомлення на форумах тощо).

Довгу електронну адресу можна переносити на наступний рядок. У цьому разі останнім у першому рядку має бути знак «навискісна риска» («/»). Після

електронної адреси подають відомості про дату звернення до електронного ресурсу віддаленого доступу: число, місяць і рік (в круглих дужках) після слів «дата звернення».

Приклад:

Позатекстове посилання

4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 08.02.2023).

При посиланнях на архівні документи при першому посиланні назва архіву подається повністю, в дужках – загальноприйняте скорочення. При повторному згадуванні застосовують скорочену форму назви архіву. При повторних посиланнях на ті ж архів, фонд, справу зазначають – Там само.

Приклад:

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1144. Арк. 4.

² Там само. Арк. 5.

Бібліографічні посилання на архівні документи із зарубіжних архівів подають мовою певної країни згідно з прийнятими в цій країні та в цьому архіві правилами описування та складання посилань (зі скороченнями).

Приклади:

Внутрішньотекстове посилання

(APw Lublinie. Zespol 95. Sygn.125. K. 6–7).

Підрядкове посилання

¹¹ Sygn.126. Wisyta Generalna dekanatu Patenskiego w roku 1793. 1793 r. 57 k.

Позатекстове посилання

13. Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-7008. Украинская библиотека им. С. Петлюры в Париже. 1922–1940. Оп. 1. Д. 65. Каталог книг по истории Украины и другим вопросам на украинском языке, 1908–1940. 80 л.

або

13. Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-7008. Оп. 1. Д. 65. 80 л.

В оформленні студентських письмових робіт найчастіше використовуються підрядкові та позатекстові посилання.

Наявність різних видів бібліографічних посилань в одній письмовій роботі неприпустимо.

Сьогодні в Україні рекомендовано до використання також кілька міжнародних стилів оформлення списку наукових публікацій. Серед них істориками найчастіше використовуються Гарвардський стиль посилання (Harvard Referencing Style) та стиль Американської психологічної асоціації (APA style). Для ознайомлення наукової спільноти з цими стилями члени Української бібліотечної асоціації розробили методичні рекомендації «Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах» (2016)

3.3. Список джерел і використаної літератури

До курсової, дипломної, магістерської або дисертаційної роботи, наукової монографії або статті додається «Список джерел і використаної літератури». Він містить перелік використаної літератури та джерел, а також літератури, яка не цитувалася, але була використана автором за темою дослідження. Це значуща частина наукового апарата, тому важливо правильно оформити його, ретельно відібрати джерела і літературу, скласти бібліографічний опис відповідно до діючих стандартів, можливо систематизувати за певними розділами. Всі

бібліографічні записи нумеруються, що дає уявлення про розміри списку, полегшує його використання.

Списки можуть бути алфавітними, хронологічними, тематичними та нумерованими.

Алфавітне розміщення бібліографічних записів (книги та статті подаються за алфавітом авторів та назв) допомагає зібрати разом праці одного автора, полегшує пошук та ідентифікацію документів, дає можливість проаналізувати джерела виконаного дослідження. Але алфавітне розміщення бібліографічних записів ускладнює орієнтацію у великих за розміром бібліографічних списках (більше 100 записів), коли важко встановити, де в тексті згадується те чи інше джерело. Бібліографічні записи розміщуються чітко за алфавітом прізвищ та ініціалів авторів та перших слів назв за принципом «слово за словом», а не «буква за буквою». В назвах, що починаються з прийменників чи артиклів, їх розглядають як окреме слово.

Основні принципи алфавітного розміщення бібліографічних записів:

а) розміщення бібліографічних записів при збігу першого слова назви:

- за алфавітом другого слова і так далі;

б) розміщення праць одного автора:

- за алфавітом першого слова назви окремих творів;

в) розміщення праць авторів з однаковими прізвищами:

- за алфавітом ініціалів авторів;

г) при збігу прізвищ та ініціалів авторів:

- за алфавітом праць;

д) розміщення бібліографічних записів різними мовами:

- бібліографічні записи мовами з різною графікою групуються в два алфавітні ряди: спочатку українською мовою чи мовами з кириличним алфавітом;

потім мовами з латинською графікою. Останніми подаються записи з іншими видами графіки.

Алфавітне розміщення бібліографічних записів найчастіше використовується в курсових і дипломних роботах.

Фрагмент бібліографічного списку з алфавітним розміщенням бібліографічних записів:

Апанович О.М. Чортотлицька Запорозька Січ / О. М. Апанович ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : Укр. козацтво, 1998. – 80 с.

Бацак Н. І. Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVIII–XIX ст.) / Н. І. Бацак ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 1998. – 56 с. – (Іст. зошити).

Бондарчук П. М. Національно-культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х років / П. М. Бондарчук ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 1998. – 45 с. – (Іст. зошити).

Верстюк В. Ф. Діячі Української Центральної Ради : біогр. довід. / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 1998. – 255 с.

Вівчарик М. М. Українське село: етнонац. вимір (70-ті – середина 90-х рр.) / М. М. Вівчарик ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 1998. – 199 с.

Віднянський С. В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939) / С. В. Віднянський, М. М. Вегеш ; НАН України, Ін-т історії України та ін. – Київ ; Ужгород, 1998. – 256 с.

Водотика С. Г. Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років / С. Г. Водотика ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ ; Херсон, 1998. – 171 с.

Хронологічне розміщення бібліографічних записів передбачає побудову списку за хронологією опублікування (написання) документа. Найчастіше хронологічні бібліографічні списки зустрічаються в публікаціях, що присвячені ювілейним датам та знайомлять з працями вчених, письменників, громадських діячів, певних наукових закладів та ін. Бібліографічні описи документів, опублікованих (написаних) в одному році, розміщуються в алфавітному порядку.

Хронологічне розміщення бібліографічних записів дає можливість показати динаміку розвитку напрямку науки, діяльності вченого, наукової школи тощо.

Фрагмент бібліографічного списку з хронологічним розміщенням бібліографічних записів:

Курас І. Ф. Етнополітика: історія і сучасність : статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І. Ф. Курас ; НАН України, Ін-т політ. та етнонац. дослідж. – Київ, 1999. – 656 с.

Курас І. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.) / І. Ф. Курас, В. Ф. Солдатенко ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – Київ : [б.в.], 2001. – 246 с.

Курас І. Ф. Етнополітологія: перші кроки становлення / І. Ф. Курас ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – Київ : Генеза, 2004. – 734 с.

Тематичне розміщення бібліографічних записів (систематизація літератури зумовлюється внутрішньою структурою тексту) рекомендується:

- для великих за обсягом бібліографічних списків;
- коли бібліографічні записи доцільно згрупувати у відповідності до структури видання (розділів, параграфів тощо).

Принципи побудови списків з тематичним розміщенням бібліографічних записів:

- записи групуються за тематичними розділами в їхній логічній послідовності, співвідношенні;
- усередині кожної рубрики найчастіше записи розміщують за алфавітом прізвищ авторів або перших слів назви;
- можливе розміщення записів за видами та типами видань (книги, статті, офіційні видання, довідники, підручники);
- за характером змісту (від загального до конкретного, від простого до складнішого та ін.);

- недоцільно повторювати бібліографічні записи, що за тематикою можуть належати до декількох рубрик (для уникнення дублювання подібні записи доцільно об'єднати в окрему загальну рубрику);

В дисертаційних (магістерських) дослідженнях з історії поширена практика тематичного розміщення бібліографічних записів двома частинами («Джерела» та «Література») за такою приблизно схемою:

Джерела:

- рукописні (неопубліковані) джерела (подається бібліографічний опис документів з назвою установ, де вони зберігаються);

- опубліковані джерела (як правило, подається бібліографічний опис у такому порядку: законодавчі джерела, причому за ступенем їхньої значимості: Конституція, державні та місцеві законодавчі акти; діловодчі; статистичні; періодика; джерела особистого походження);

До списку включають тільки ті групи джерел, які дійсно використовувалися автором.

Література:

- книги (монографії, наукові збірники);
- статті;
- дисертації та автореферати дисертацій;
- довідкові видання (енциклопедії, словники, довідники, каталоги, путівники, бібліографічні покажчики);
- електронні ресурси (бази даних, веб-сайти, веб-портали, тобто ресурси, які існують лише електронному вигляді)

В середині кожної рубрики розміщують бібліографічні записи за алфавітом прізвищ авторів або перших слів назви при описі джерела під заголовком. Спочатку перелік праць, надрукованих кириличним, потім латинським шрифтами за абеткою.

Нумераційне розміщення бібліографічних записів передбачає розташування нумерованих записів у послідовності їхніх перших згадувань в основному тексті. Це найпоширеніша практика оформлення списку для наукової статті. Принципи побудови списку:

- записи розміщуються за чергою їхнього згадування у тексті;
- нумерація записів суцільна.

Перевагами подібного розміщення є швидший пошук у тексті перших згадувань у списку документів, полегшення роботи при звірці перших посилань в основному тексті із записами в списку. Водночас є недоліки: ускладнюється використання списку як самостійного бібліографічного посібника, описи праць одного автора виявляються розпорошеними по всьому списку.

При будь-якому розміщенні бібліографічних записів можливі такі способи зв'язку з текстом:

а) якщо позиції в бібліографічному списку пронумеровані, в тексті у квадратних дужках наводиться номер відповідного бібліографічного запису: [127], до якого може додаватися інформація про використання певної сторінки: [127, с. 46].

Подібні правила застосовуються у разі посилання на архівні документи певної справи. У списку джерел робиться посилання на всю справу із зазначенням загальної кількості аркушів справи: ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 439, 14 арк., а у тексті роботи у квадратних дужках зазначають порядковий номер джерела та аркуші справи, що містять використану інформацію: [18, арк. 3-4].

Можливе посилання в списку джерел тільки на ті аркуші, що містять використану інформацію. Тоді у тексті роботи в квадратних дужках зазначають порядковий номер джерела у списку: [23], [148].

б) якщо бібліографічні записи в бібліографічному списку не пронумеровані, то в тексті у круглих дужках вказується прізвище автора (з ініціалами чи без них, але однаково в усьому виданні) або перші три слова назви за відсутності останнього:

Приклад:

(Яковенко Н., 2002),

або

(Нариси історії Росії, 2007);

в) якщо автор опублікував в одному році більше однієї праці і на всіх них є посилання, то біля року видання як нижній індекс ставиться літера за алфавітом, або цифра, що повторюється в тексті біля року видання, при посиланні на публікацію:

Приклад:

(Грушевський М.С., 19211, 19223),

або

(Грушевський М.С., 1921а, 1922б);

Бібліографічний список використаної літератури містить бібліографічні описи всіх документів, використаних автором, й акумулює, як правило, найзначнішу інформацію за темою публікації.

Сучасна комп'ютерна епоха поставила перед істориками проблему достовірності відомостей, введених за допомогою комп'ютера (як встановити ідентичність електронної версії та оригіналу історичного документа); проблему оперування інформацією (як робити посилання на електронний текст, якщо він не пронумерований, як цитувати фрагменти електронної копії, якщо відповідна сторінка-сайт може змінити адресу або зникнути). Тому потрібно: а) критично ставитися до електронних ресурсів, так само як і до друкованої продукції; б)

робити посилання тільки на ті електронні ресурси, що не мають паперового еквіваленту. В протилежному випадку посилатися на останній; в) уникати посилань на літературу та джерела, розміщені на приватних інтернет-сайтах, де багато недбало відсканованих текстів історичних праць. Крім того, приватні сайти, на відміну від сайтів поважних наукових інституцій і університетів, можуть раптово змінювати адресу або взагалі зникати.

Складаючи бібліографічний список доцільно:

- пронумерувати позиції (бібліографічні записи) списку для використання цих порядкових номерів як посилань до основного тексту;
- на кожний документ, відібраний для відображення у бібліографічний список, скласти розширений чи короткий бібліографічний опис, але з наведенням обов'язкових елементів;
- замінити словесним еквівалентом (те ж саме) в другому і наступних наведених поспіль бібліографічних записах ідентичні заголовки запису;
- замінити словесним еквівалентом (там само) назву джерела в другому та наступних наведених поспіль бібліографічних описах статей чи інших матеріалів з одного видання.

Не припустимо в бібліографічний список включати:

- праці, що не стосуються до теми, і ті, які автор не читав;
- опис однієї і тієї самої публікації в різних бібліографічних записах;
- декілька описів публікацій в одному бібліографічному записі.

Доцільно звернути увагу на обсяг списку джерел і використаної літератури. Недостатня кількість джерел може свідчити про верхоглядство автора, поверховість роботи; надмірність джерел демонструє її компілятивний характер. Загальнонауковою практикою визнано, що на одну сторінку тексту має бути одне

джерело⁷. Кількість джерел має відповідати обсягу роботи $\pm 25\%$. Але практика історичних досліджень демонструє більші результати, які значною мірою залежать від теми і завдань дослідження.

Запитання для самоконтролю:

1. Які державні стандарти регламентують бібліографічний опис документів?
2. Якими є правила бібліографічного опису опублікованого документа?
3. Якими є вимоги до аналітичного бібліографічного опису опублікованого документа?
4. У чому полягають особливості бібліографічного опису неопублікованого документа?
5. Які правила існують щодо бібліографічного опису електронних ресурсів?
6. В чому специфіка аналітичного бібліографічного опису електронних ресурсів?
7. Як оформити бібліографічні посилання та виноски?
8. Які види розміщення бібліографічних записів у списку джерел і використаної літератури вам відомі?
9. Якими є вимоги до оформлення списку джерел і використаної літератури?

Практичні завдання:

Навести приклади бібліографічного опису

- монографії (один, два або три автори);
- монографії (чотири, п'ять і більше авторів);
- багатотомного видання;
- збірки наукових праць;
- серіального видання;
- періодичного або продовжуваного видання.

Навести приклади аналітичного бібліографічного опису з

- книги;
- збірника наукових статей;

⁷ Шейко В.М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 2-ге вид., переробл. и доповн. Київ, 2002. С. 196.

- довідкового видання;
- журналу;
- газети.

Навести приклади бібліографічного опису неопублікованого документа.

Навести приклади бібліографічного опису електронних ресурсів.

Словник термінів

Алфавітне розміщення бібліографічних записів – групування бібліографічних записів за алфавітом прізвищ авторів та/або назв документів.

Алфавітний каталог – бібліотечний каталог, у якому бібліографічні записи згруповані за алфавітом заголовків бібліографічних записів (прізвищ індивідуальних і найменувань колективних авторів або видів документів) і назв творів друку та/або інших документів.

Аналітичний бібліографічний опис – бібліографічний опис складової документа. Складається з двох частин, що містять відомості про складову та видання, в якому вона надрукована.

Анотація – коротка характеристика документа з погляду його змісту, призначення, форми та інших особливостей; стислий коментар або пояснення щодо документа, його призначення чи форми, а іноді навіть короткий нарис, що додається у вигляді примітки після бібліографічного опису документа.

База даних (БД) – сукупність даних, структурованих (наприклад, у поля та записи) та організованих у файли, і зв'язків між ними, що дозволяє зберігати систематизовану інформацію. Керування організацією, збереженням, цілісністю даних, внесенням змін, доступом та безпекою інформації здійснюють програмні засоби. Вітчизняній історичній науці поняття знайомо з 1984 р. Інформація в БД передається, як правило, у формалізованому вигляді. На відміну від пошукових систем (наприклад, Google), БД більшою мірою відповідають очікуванням дослідника знайти потрібну інформацію, тому що пошук відбувається в уже відфільтрованих ресурсах, що відповідають певному профілю. Недоліки ж полягають у тому, що можливості БД за обсягом незрівнянно менші, ніж у пошукових системах.

Банк даних – сукупність всіх масивів інформації тривалого зберігання в автоматизованій системі обробки даних, а також програмних і технічних засобів, що забезпечують зберігання, нагромадження, оновлення, пошук і видачу даних.

Бібліографічна база даних складається з електронних записів, які надають відомості про документи або бібліографічні одиниці (наприклад, бібліотечні каталоги, бази даних цитування).

Бібліографічна інформація – інформація про документи, потрібна для їхньої ідентифікації та використання.

Бібліографічне посилання – сукупність бібліографічних відомостей про цитований або згаданий документ, потрібна для його ідентифікації та пошуку.

Бібліографічний апарат у науковій праці – сукупність внутрішньотекстових і позатекстових (підрядкових і затекстових) бібліографічних відомостей про документи, цитовані, згадувані, рекомендовані у роботі або використані будь-яким іншим способом при її підготовці.

Бібліографічний запис – бібліографічне повідомлення, що зафіксоване у документальній формі. Його складовими можуть бути: бібліографічний опис, заголовок опису, анотація (чи реферат, рецензія, огляд), шифр зберігання у фонді тощо. Бібліографічний опис є обов'язковою частиною бібліографічного запису.

Бібліографічний огляд – бібліографічний посібник, що уособлює зв'язну розповідь про документи – книги та статті за певною науковою темою.

Бібліографічний опис – сукупність бібліографічних відомостей про документ, його складову частину чи групу документів, які наведені за певними правилами, необхідні та достатні для його ідентифікації та загальної характеристики.

Бібліографічний покажчик – бібліографічний посібник зі складною структурою, що передбачає наявність допоміжних покажчиків, передмови, змісту

тощо. Він відображає видання за певний період часу, певної галузі знань або певної теми.

Бібліографічний посібник – впорядкована множина бібліографічних записів, об'єднаних за певною ознакою.

Бібліографічний пошук – 1) пошук відомостей про документ (тобто бібліографічної інформації); 2) пошук документів за джерелами бібліографічної інформації.

Бібліографічний список – бібліографічний посібник з простою структурою. Такі списки (пристатейні, прикнижкові) публікуються у вигляді додатків до статті, книги, реферату, курсової або дипломної роботи, дисертації.

Бібліографія – це інформаційна інфраструктура, що забезпечує підготовку, розповсюдження та використання бібліографічної інформації.

Бібліографія бібліографії – бібліографія, що подає інформацію про бібліографічні посібники, які існують з певної теми.

Бібліотечний каталог – впорядкована множина бібліографічних записів про документи, що є у фонді однієї бібліотеки, її частини чи декількох бібліотек, яка розкриває склад фондів за формальними ознаками документів (автор, назва, місце видання та ін.) чи їхній зміст (за галузями знань або предметами).

Біобібліографічний посібник відображає твори певної особи (осіб), а також документи та біографічні відомості про неї (них).

Віддалені електронні ресурси – інформаційні ресурси, доступні потенційно необмеженій кількості користувачів через телекомунікаційні мережі (наприклад, Інтернет).

Галузевий бібліографічний посібник відображає документи з певної галузі знань та/або практичної діяльності.

Державний бібліографічний посібник інформує про видані в країні документи на підставі їх державного обліку. Він створюється для забезпечення

документально-бібліографічних потреб усього суспільства, але не враховує особливості інформаційних потреб тієї чи іншої категорії споживачів.

Електронний каталог – машиночитний бібліотечний каталог, що працює в реальному часі та доступний читачам.

Електронні ресурси – інформаційні ресурси, що створюються, керуються та використовуються за допомогою комп'ютера і містять дані та/або програми, зафіксовані в електронній (цифровій) формі на певних носіях, у тому числі тих, що вимагають застосування периферійного пристрою, безпосередньо приєднаного до комп'ютера (наприклад, CD-ROM-пристрій), або зв'язку з комп'ютерною мережею (наприклад, з Інтернет).

Заголовок бібліографічного запису – елемент бібліографічного запису, розміщений перед бібліографічним описом і призначений для впорядкування та пошуку бібліографічних записів.

Імідж-каталог – складова інформаційно-пошукової системи бібліотеки, представлена у вигляді зісканованої копії карткового каталогу. Дозволяє здійснювати пошук та замовлення видань, які ще не введені до електронного каталогу.

Історична бібліографія – спеціальна історична дисципліна, предметом якої є прийоми і методи пошуку, бібліографічного опису, цільового відбору, наукової систематизації джерел і літератури та передачі отриманої інформації досліднику.

Краєзнавчий бібліографічний посібник репрезентує бібліографічну інформацію, присвячену певній місцевості в країні.

Краєзнавчий каталог (картотека) – бібліотечний каталог, що відображає документи краєзнавчого змісту і організований в систематичному або предметному порядку

Країнознавчий бібліографічний посібник подає бібліографічну інформацію, за змістом пов'язану з певною країною.

Локальні електронні ресурси – інформаційні ресурси, зафіксовані на окремому фізичному носії, для зчитування інформації з якого потрібний комп'ютер.

Науково-допоміжний бібліографічний посібник формує інформаційно-бібліографічну базу для діяльності спеціалістів різних спеціальностей, акумулюючи відомості про відповідні документи. Він створюється або за досить вузьким напрямом у межах галузі, або за наскрізною галузевою проблемою, яка характеризується сильним розпорошенням інформації.

Нумераційне розміщення бібліографічних записів передбачає розташування нумерованих записів у послідовності їхніх перших згадувань в основному тексті.

Область бібліографічного опису – структурна одиниця бібліографічного опису, що містить один або декілька функціонально та/або змістовно однорідних елементів бібліографічного опису.

Обов'язковий елемент бібліографічного опису містить відомості, що забезпечують ідентифікацію документа.

Обов'язковий примірник документів – примірник різних видів тиражованих документів, який передає його виробник на безоплатній або платній основі відповідним юридичним особам у порядку, визначеному законодавством.

Персональний бібліографічний посібник охоплює твори однієї постаті та/або документи про неї.

Перспективний бібліографічний посібник містить інформацію про документи, які готують до друку у найближчий час.

Повнотекстова база даних (або електронна бібліотека) – текстова база, що містить повні тексти документів. Вона надає можливість проводити пошук за допомогою ключових слів, фраз або обох в тексті документа.

Поточний бібліографічний посібник інформує про нові документи, що вийшли з друку впродовж одного тижня – одного року.

Прикнижковий бібліографічний посібник є несамоїтною частиною книги, пов'язаною з основним текстом. Він відбиває використані, цитовані та/або рекомендовані документи.

Пристатейний бібліографічний посібник є несамоїтною частиною видання, розташований при статті й відбиває використані та/або рекомендовані документи.

Рекомендаційний бібліографічний посібник призначений для певної групи споживачів на допомогу загальній та професійній освіті, самоосвіті, вихованню та пропаганді знань. В такому посібнику література ретельно відбирається з врахуванням підготовки читача.

Ретроспективний бібліографічний посібник відображає масив документів про певну проблему, виданий за певний хронологічний період.

Реферат – стислий виклад змісту документа (основних ідей, методів дослідження, результатів) з основними фактичними відомостями та висновками.

Систематична картотека статей – універсальна бібліографічна картотека, яка відображає матеріали з періодичних та продовжуваних видань, іноді неперіодичних збірників, які групуються відповідно до певної схеми бібліотечно-бібліографічної класифікації (як правило, тієї ж, що в систематичному каталозі).

Систематичний каталог – бібліотечний каталог, у якому бібліографічні записи згруповані за галузями знань відповідно до вибраної наперед схеми бібліотечно-бібліографічної класифікації.

Тематичне розміщення бібліографічних записів – групування бібліографічних записів відповідно до тем, які розміщуються у логічній послідовності.

Тематичний бібліографічний посібник відображає документи певної теми, проблеми.

Фактографічна база даних містить короткі відомості про об'єкти, що безпосередньо відносяться до предметної області, і подані в точно визначеному форматі.

Факультативний елемент бібліографічного опису містить додаткову інформацію про документ, його зміст, читацьке призначення, довідковий або ілюстративний матеріал.

Хронологічне розміщення бібліографічних записів – групування бібліографічних записів за датами видання документів у хронологічній послідовності.

Web-сайт (веб-сайт) – сукупність програмних та апаратних засобів з унікальною адресою в мережі Інтернет разом з інформаційними ресурсами, що є у розпорядженні певного суб'єкта і забезпечують доступ користувачів до цих інформаційних ресурсів, а також інші інформаційні послуги через мережу Інтернет. Зберігає Web-сторінки для доступу та використання.

Web-портал (веб-портал) – веб-сайт, організований як системне багаторівневе об'єднання різних ресурсів і сервісів Інтернет за певним тематичним напрямом для забезпечення максимальної можливості доступу користувачів («Єдина точка входу») до різноманітної інформації даного тематичного напрямку.

Література:

Законодавчі та нормативні акти

1. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання : ДСТУ 8302:2015. – Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. – 17 с. – (Інформація та документація) (Нац. стандарт України).
2. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання : ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. – Київ : Держспоживстандарт України, 2007. – III, III, 47 с. – (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи) (Нац. стандарт України).
3. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання : ДСТУ ГОСТ 7.80:2007. – Київ : Держспоживстандарт України, 2009. – 8 с. – (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи) (Нац. стандарт України).
4. Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами : ДСТУ 7093:2009. – Київ : Держспоживстандарт України, [2010]. – 82 с. – (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи) (Нац. стандарт України).
5. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила : ДСТУ 3582:2013. – Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. – 15 с. – (Інформація та документація) (Нац. стандарт України).
6. Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення : ДСТУ 3008-95. – Київ : Держстандарт України, 1995. – 38 с.

Книги та статті

7. Альберт, Ю.В. Библиографическая ссылка : справочник / Ю.В. Альберт ; отв. ред. И.Я. Госин. – Киев : Наук. думка, 1983. – 248 с.
8. Артамонова, С. С. Правила оформлення посилань на архівні документи у списку джерел, які наводять у дисертаційних дослідженнях та у прикнижкових, прикінцевих, пристатейних списках джерел (у монографії, навчальному посібнику, статті тощо) / С. С. Артамонова, А. А. Майстренко, Л. П. Одинока, Р. В. Романовський // Архіви України. – 2009. – № 9. – С. 329–345.
9. Бібліографічний опис електронних ресурсів : метод. рек. / Кн. Палата України. – Київ, 2007. – 40 с.
10. Білокінь, С. Історична бібліографія україністики / С. Білокінь // Енцикл. історії України. – Київ, 2005. – Т. 3. – С. 553–560.
11. Вопросы теории и методики исторической библиографии : сб. тр. / редкол.: Е. Г. Шапот (отв. ред.) [и др.] ; Гос. публ. ист. б-ка РСФСР. – Москва, 1973. – 219 с.
12. Жданович, А. Методология поиска и работы с историческими текстами в Интернет / А. Жданович // Іст.-геогр. дослідж. в Україні : зб. наук. праць. – Київ, 2006. – С. 187–203.
13. Иениш, Е. В. Библиографический поиск в научной работе : справ. пособие-путеводитель / Е. В. Иениш ; науч. ред. И. К. Кирпичева. – Москва : Книга, 1982. – 247 с.
14. Інформаційний сервіс в Інтернеті : навч. посіб. / В.М. Шейко, Б.М. Смоляницький, Л.Я. Філіпова та ін. ; Харк. нац. акад. культури. – Харків, 2017. – 206 с.

15. Казьмирчук, Г. Д. Історична бібліографія : курс лекцій і метод. матеріалів для студ. іст. ф-тів. – 4-ге вид., виправл. і доповн. – Київ, 2013. – 183 с.
16. Кароєва, Т. Р. Історична бібліографія : навч. посіб. для студ. іст. ф-тів [Електронний ресурс] / Т. Р. Кароєва ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2018. – 212 с.
17. Корольов, Б. Бібліографія в науковій роботі історика / Б. Корольов // Іст. журн. – 2004. – № 1–2. – С. 69–74.
18. Корольов, Б. Бібліографія з історії України ХХ ст. / Б. Корольов // Новітня історія України (1900–2000) : підручник / А. Г. Слюсаренко [та ін.]. – Київ, 2000. – С. 634–652.
19. Кочубей, Л. Потік видань з історичних наук як база формування реферативних журналів / Л. Кочубей // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 11. – С. 7–12.
20. Кріль, М. М. Історична бібліографія в радянській Україні: організаційний розвиток / М. М. Кріль, І. А. Смогоржевська // Вісн. Львів. ун-ту. Сер.: Книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технології. – 2005. – № 1. – С. 196–203.
21. Куліков, В. О. Пошук історичної інформації в інтернеті : посіб. для студ. іст. ф-тів / В. О. Куліков. – Харків, 2007. – 91 с.
22. Кушнарєнко, Н. М. Бібліотечне краєзнавство : підручник / Н. М. Кушнарєнко. – Київ : Знання, 2007. – 504 с.
23. Луцкий, Е. А. Библиографический аппарат в историческом исследовании : учеб. пособие / Е. А. Луцкий, Л. Н. Простоволосова ; Моск. гос. ист.-архив. ин-т. – Москва, 1984. – 42 с.
24. Мамонтов, А. В. Краеведческая библиография : учеб. для библиотеч. факультетов культурологии и пед. вузов / А. В. Мамонтов, М. Н. Щерба ; под ред. Н. Н. Щербы. – 2-е изд., доп. и перераб. – Москва : Кн. палата, 1989. – 216 с.

- 25.Маянц, Л. Л. Историческая библиография: проблемы и перспективы / Л. Л. Маянц // *Вопр. истории.* – 1988. – № 9. – С. 188–189.
- 26.Методичні рекомендації щодо підготовки та редагування бібліографічних посібників у виданнях / [уклад. П. М. Сенько, О. М. Устіннікова] ; Кн. палата України. – Київ, 2008. – 70 с.
- 27.Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах: метод. рекомендації / авт.-уклад.: О. Боженко, Ю. Корян, М. Федорець ; редкол.: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська, О. М. Бруй ; Наук.-техн. б-ка ім. Г. І. Денисенка Нац. техн. ун-ту України «Київ. політехн. ін-т імені Ігоря Сікорського» ; Укр. бібл. асоціація. – Київ, 2016. – 117 с.
- 28.Парфенов, И. Д. Основы исторической библиографии : учеб. пособие / И. Д. Парфенов. – Москва : Высш. шк., 1990. – 112 с.
- 29.Парфенов, И. Д. Предмет и содержание курса исторической библиографии / И. Д. Парфенов // *Вопр. истории.* – 1983. – № 11. – С. 108–112.
- 30.Прокопчук, В. С. Исторична бібліографія: шлях до вузівської аудиторії / В. С. Прокопчук // *Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр.* – Кам'янець-Поділ., 2007. – Т. 9. – С. 472–483.
- 31.Простоволосова, Л. Н. Историческая библиография: история и совр. сост. : учеб. пособие / Л. Н. Простоволосова, Н. М. Черемисина ; Моск. гос. ист.-архив. ин-т. – Москва, 1990. – 81 с.
- 32.Рекомендації щодо складання бібліографічного опису в картках для каталогів і картотек (у зв'язку з набуттям чинності ДСТУ ГОСТ 7.1:2006) / уклад. О. Б. Рудич ; Кн. палата України. – Вид. 2-ге, змін. – Київ, 2008. – 60 с.
- 33.Смогоржевська, І. А. Українська історична бібліографія (кінець ХІХ ст.–1939 р.): становлення і розвиток : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / І.А. Смогоржевська ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 19 с.

34. Сороковська, С. В. Українська радянська історична бібліографія / С. В. Сороковська ; АН УРСР, Центр. наук. б-ка. – Київ : Наук. думка, 1980. – 124 с.
35. Устіннікова, О. Бібліографічні посібники у виданнях / О. Устіннікова, П. Сенько, Н. Регідайло // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 3. – С. 20–22; № 4. – № 5. – С. 15–17; № 6. – С. 10–12; № 7. – С. 13–15; № 8. – С. 17–18. – № 9. – С. 15–17; № 10. – С.
36. Устіннікова, О. Нові правила бібліографічного опису / О. Устіннікова, П. Сенько, Н. Регідайло // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 7. – С. 24–27; № 8. – С. 25–27; № 9. – С. 24–27.
37. Черемисина, Н. М. Историческая библиография как научно-вспомогательная дисциплина / Н. М. Черемисина // История СССР. – 1987. – № 4. – С. 140–152.
38. Швецова-Водка, Г. М. Бібліографічні ресурси України: заг. характеристика : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. гуманітар. ун-т. – Рівне, 2000. – 205 с.
39. Швецова-Водка, Г. М. Про об'єкт історичної бібліографії: типол. підхід / Г. М. Швецова-Водка // Бібліотеки у розвитку іст. науки в Україні : тези наук.-практ. конф. – Київ, 1994. – С. 162–165.
40. Harvey, C. E., Press Jon. Databases in Historical Research: Theory, Methods, and Applications / Harvey C. E., Press Jon. – London, 1995. – 347 p.
41. Salmi, H. What is Digital History? / H. Salmi. – Cambridge : Polity, 2020. – 156 p.

Додаткова література

- 42.Вовченко, І. О. Становлення і розвиток радянської бібліографії на Україні : посіб. з історії рад. бібліогр. для студ. ін-тів культури / І. О. Вовченко ; Харків. держ. ін-т культури. – Харків, 1976. – 99 с.
- 43.Голиш, Г. М. Історична бібліографія : навч. метод. посіб. / Г. М. Голиш ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2011. – 55 с.
- 44.Жданович, О. В. Дослідницькі ресурси історичної тематики в мережі Інтернет: створення та використання : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / О. В. Жданович. – Київ, 2010. – 210 арк.
- 45.Зильберман, А. О. О преподавании исторической библиографии / А. О. Зильберман // Вопр. истории. – 1984. – № 8. – С. 114–116.
- 46.Кац, Р. С. Про стан історичної бібліографії на Україні / Р. С. Кац, Н. М. Шеліхова // Укр. іст. журн. – 1958. – № 5. – С. 159–166.
- 47.Кисельова, В. Зведена картотека матеріалів з історії міст і сіл України / В. Кисельова // Вісн. Кн. палати. – 2003. – № 12. – С. 19–20.
- 48.Кисельова, В. Краєзнавчий бібліографічний репертуар бібліотек України: методика і організація / В. Кисельова // Вісн. Кн. палати. – 1997. – № 3. – С. 12–15.
- 49.Корнейчик, І. І. Історія української бібліографії: дожовтн. період : нариси / І. І. Корнейчик. – [Харків] : Кн. палата УРСР, 1971. – 374 с.
- 50.Крип'якевич, І. Бібліографія історії України в дожовтневий період / І. Крип'якевич // Укр. іст. журн. – 1958. – № 5. – С. 166–170.
- 51.Лазеба, Є. М. Україніка в російській дореволюційній бібліографії / Є. М. Лазеба // Бібліотекознавство й бібліогр. на службі науки : наук. зб. / Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Київ, 1979. – С. 160–182.
- 52.Малевич, Е. Н. Место библиографии источников в системе исторической библиографии / Е. Н. Малевич // Сов. библиогр. – 1970. – № 6. – С. 41–52.

53. Мірошник, Р. В. Інтернет-ресурси історії України в глобальній комп'ютерній мережі: особливості формування, інформаційне наповнення, проблематика (1991–2010 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Мірошник Р. В. – Київ, 2010. – 267 арк.
54. Моисеенко, Т. Л. О зарубежных банках библиографических данных по истории / Т. Л. Моисеенко // Библиотекосведение и библиогр. за рубежом : сборник / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. – Москва, 1986. – Вып. 110. – С. 38–67.
55. Онищенко, С. Краєзнавчі ресурси на сайтах обласних бібліотек / С. Онищенко // Бібл. планета. – 2009. – № 2. – С. 18–22.
56. Парпалій, С. Краєзнавчі інформаційно-бібліографічні ресурси як важливий чинник вивчення історії України / С. Парпалій // Історія бібл. справи в Україні : зб. наук. пр. – Київ, 1999. – Вип. 3. – С. 125–131.
57. Пасмор, Н. П. Бібліотечно-інформаційне забезпечення самостійної роботи студентів / Н. П. Пасмор. – Київ : Кондор, 2007. – 116 с.
58. Політова, О. Динаміка відображення документального потоку з вітчизняної історії у бібліографічному покажчику «Історія України» / О. Політова // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 1. – С. 19–22.
59. Політова, О. До питання бібліографічного відображення вітчизняного документального потоку з історії України (90-ті роки – початок ХХІ ст.) / О. Політова // Бібл. планета. – 2007. – № 1. – С. 10–13.
60. Політова О.А. Сучасні тенденції у бібліографічному забезпеченні вітчизняної історичної науки / О. А. Політова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2010. – № 4. – С. 44–51.
61. Українські бібліографи. Біографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія : біобібліогр. довід. : в 3 вип. / Нац. парламент. б-ка України. – Київ, 2008–2011.

- 62.Фесенко, А. До питання української бібліографії за кордоном / А. Фесенко // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – Нью-Йорк ; Париж ; Торонто, 1969. – Т. 185. – С. 97–112.
- 63.Черемисина, Н. М. Курс исторической библиографии / Н. М. Черемисина // Вопр. истории. – 1986. – № 5. – С. 93–95.
- 64.Шапиро, А.Л. Библиография истории СССР / А.Л. Шапиро. – Москва : Высш. шк., 1968. – 288 с.
- 65.Шейко, В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Київ : Знання-Прес, 2002. – 295 с.
- 66.Эймонтова, Р. Г. Историческая библиография и преподавание истории исторической науки / Р. Г. Эймонтова // Вопр. историогр. в высш. шк. – Смоленск, 1975. – С. 141–151.
- 67.Эймонтова, Р. Г. Пути и задачи исторической библиографии / Р. Г. Эймонтова // История СССР. – 1973. – № 5. – С. 180–189.

ДОДАТКИ

Додаток № 1.

Історичні бібліографічні покажчики

Вибране

А. Загальні праці з історії України

1. **Анотовані** бібліографічні списки документів історичної тематики та суміжних дисциплін [Електронний ресурс] // Національна історична бібліотека України : веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.dibu.kiev.ua/html/statty/novinadhodg.htm>. (дата доступу: 24.08.23).
2. **Бібліографія** дисертацій з питань історії, економіки і культури України / уклад.: В. П. Титаренко [та ін.] ; редкол.: Л. Л. Макаренко [та ін.] ; Держ. іст. б-ка УРСР. – Київ, 1965. – 126 с.
3. **Історія України** : наук.-допом. бібліогр. покажч. [за ... рік] / Держ. іст. б-ка УРСР = Нац. іст. б-ка України. – Київ, 1971– .
4. **Каталог** кандидатських та докторських дисертацій з історії України, захищених за період від 1945 по 2004 рік / уклад. В.Г. Берковський – Київ, 2007. – 151 с.

Б. Праці про окремі проблеми, явища та події з історії України

5. **Анотований** покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. Вип. 1 : анотов. покажч. док. з фонду друк. вид., 1944–1953 / С. А. Кокін ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2000. – 206 с.
6. **Бібліографія** Старої України. 1240–1800 рр. : в 10 зошитах / М. Жарких ; М-во культури і мистецтв України ; Ін-т пам'яткоохорон. дослідж. – Київ,

- 1998–2002. – Те ж саме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://myslenedrevo.com.ua/studies/bsu/index.html>. (дата доступу: 18.08.23).
7. **Голодомор** в Україні 1932–1933 рр. : бібліогр. покажч. : у 4 вип. / упоряд.: Л. М. Бур'ян, І. Е. Рікун ; Одес. держ. наук. б-ка ім. М.Горького ; НАН України, Ін-т історії України. – Одеса, 2001–2022.
 8. **Голодомор** в Україні 1932–1933 рр. : зведений кат. архів. документів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?litera&id=8921> (дата доступу: 12.08.23).
 9. **История** промышленных и сельскохозяйственных предприятий в УССР (1946–1986 гг.) : науч.-вспом. библиогр. указ. / сост.: Л. А. Балацкая [и др.] ; АН УССР, Ин-т истории ; Гос. ист. б-ка УССР. – Киев, 1987. – 293 с.
 10. **История** фабрик и заводов Украинской ССР : ретросп. библиогр. указ. / сост.: Л. И. Евселевский, А. В. Пилипенко, Н. Н. Уманская ; Гос. ист. б-ка УССР. – Киев, 1981. – 166 с.
 11. **Історія** інтелігенції Української РСР, 1917–1990 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. / упоряд.: Л. Ю. Ступак [та ін.] ; відп. ред. Л. Ю. Овдієнко ; АН УРСР, Ін-т історії ; Держ. іст. б-ка УРСР. – Київ, 1991. – 535 с.
 12. **Історія** робітничого класу Української РСР : наук.-допом. бібліогр. покажч. / уклад.: А. В. Пилипенко, І. В. Бутовська ; Держ. іст. б-ка УРСР. – Київ, 1984. – 431 с.
 13. **Історія** селянства Української РСР, 1917–1989 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. / уклад.: Т. А. Приліпко [та ін.] ; відп. ред. Л. Ю. Овдієнко ; АН УРСР, Ін-т історії ; Держ. іст. б-ка УРСР. – Київ, 1990. – 658 с.
 14. **Організація** українських націоналістів та Українська повстанська армія : бібліогр. покажч. публ. 1998–2002 рр. / уклад.: О. Є. Лисенко, О. В. Марущенко ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2002. – 202 с.

15. **Показчик** публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.) / уклад.: С. І. Здіорук, Л. В. Гриневич, О. І. Здіорук ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 1999. – 173 с.
16. **Політика** коренізації в радянській Україні (1920–1930-і рр.) : наук.- допом. бібліогр. показч. / упоряд. та авт. вступ. ст. П. Бондарчук ; відп. ред. В. Даниленко ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2003. – 219 с.
17. **Політичні** репресії в Україні (1917–1980-ті рр.) : бібліогр. показч. / упоряд.: С. Л. Калитко [та ін.] ; НАН України, Голов. редкол. наук.-докум. сер. кн. «Реабілітовані історією», Від. розробки архівів ВУЧК-ДПУ-НКВС-КДБ. – Київ : Полісся, 2007. – 456 с.
18. **Політичні** репресії радянської доби в Україні : наук.-допом. бібліогр. показч. / упоряд.: Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусіна ; Держ. іст. б-ка України. – Київ : Арістей, 2008. – 684 с.
19. **Репресії** 20-30-40-х і початку 50-х років на Україні : наук.-допом. бібліогр. показч. / упоряд.: Л. Ю. Ступак, М. А. Лук'яненко, І. В. Бондаренко ; Держ. іст. б-ка України. – Київ, 1992. – 186 с.
20. **Репресії** в Україні (1917–1990 рр.) : наук.-допом. бібліогр. показч. / упоряд.: Є. К. Бабич, В. В. Патока ; авт. вступ. ст., наук. ред. С. І. Білокінь ; Нац. парламент. б-ка України. – Київ : Смолоскип, 2007. – 519 с.
21. **Репресії** проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.) : анотов. показч. архів. кримінал. справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіонал. органів СБУ / упоряд. В. М. Василенко ; СБУ, Галузевий держ. архів ; НАН України. Ін-т історії України. – Харків, 2015. – 232 с.
22. **Сучасний** дискурс Другої світової війни у російській науковій літературі та публіцистиці: бібліогр. показчик / упоряд. Д. Стегній ; НАН України, Ін-т історії України ; Нац. іст. б-ка України. – Київ, 2018. – 576 с.

23. **Українська Радянська Соціалістична Республіка. 1917–1967** : бібліогр. покажч. / уклад. М. П. Рудь ; АН УРСР, Центр. наук. б-ка. – Київ : Наук. думка, 1969. – 480 с.
24. **Українська революція і державність (1917–1920 рр.)** : наук.-бібліогр. вид. / уклад.: А. Л. Панова [та ін.] ; наук. ред. В. Ю. Омельчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2001. – 816 с.
25. **Українська Центральна Рада: сторінки історії** : бібліогр. покажч. / уклад.: Т. О. Сосновська [та ін.] ; Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Харків, 1999. – 102 с.

В. Археологія. Етнологія. Культура

26. **Археологія Української ССР** : библиогр. указ., 1918–1980 / сост.: И. Г. Шовкопляс, Н. Г. Дмитренко ; Центр. науч. б-ка АН УССР. – Київ : Наук. думка, 1989. – 560 с.
27. **Археологія України** : бібліогр. покажч., 1981–1990 / уклад. І. Г. Шовкопляс ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 1999. – 460 с.
28. **Болгари в Україні** : наук.-допом. бібліогр. покажч. (1917–1941 рр.) / уклад. Н. А. Дехтярьова ; Кн. палата України. – Київ, 2000. – 148 с. – (Етноси України).
29. **Довідкова книга з культурної спадщини України** : метабібліогр., зміст біогр. та ін. слов. тощо : робочий зошит / уклад. С. І. Білокінь ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2009. – 514 с.
30. **Етноси України, 1917–1941 рр.** : наук.-допом. бібліогр. покажч. / уклад.: Н. А. Дехтярьова, Є. Г. Кузнецова, Н. Л. Македон ; Кн. палата України. – Київ, 1997. – 134 с. – (Етноси України).

31. **Євреї** в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч., 1917–1941 рр. : у 2 ч. / уклад.: Н. А. Дехтярьова, Є. Г. Кузнецова, Н. Л. Македон, В. В. Журавльова ; Кн. палата України. – Київ, 1999. – Ч. 1. – 186 с.; Ч. 2. – 242 с. – (Етноси України).
32. **Кримські караїми** в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч., 1917–1941 рр. / уклад. Н. А. Дехтярьова ; наук. консультант-ред. та авт. передмов. Ю. О. Полканов ; Кн. палата України. – Київ, 2001. – 88 с. — (Етноси України).
33. **Кримські татари** в Україні : наук.- допом. бібліогр. покажч., 1917– 1941 рр. / уклад.: Н. А. Дехтярьова, Є. Г. Кузнецова, Н. Л. Македон ; Кн. палата України. – 2-ге вид. – Київ, 1999. – 128 с. – (Етноси України);
34. **Німці** в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч., 1917–1941 рр. / уклад.: Н. А. Дехтярьова, Є. Г. Кузнецова, Н. Л. Македон ; Кн. палата України. – Київ, 1998. – 180 с. – (Етноси України).
35. **Татари** в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч., 1917–1941 рр. / уклад.: Н. А. Дехтярьова, Є. Г. Кузнецова, Н. Л. Македон ; Кн. палата України. – Київ, 1997. – 129 с. – (Етноси України);
36. **Турки** в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч., 1917–1941 рр. / уклад.: Н. А. Дехтярьова, Є. Г. Кузнецова, Н. Л. Македон ; Кн. палата України. – Київ, 1997. – 46 с. – (Етноси України).
37. **Україна і Схід. Культурні взаємозв'язки України з народами Близького Сходу 1917–1992** : підручний бібліогр. покажч. / уклад. Ю. М. Кочубей ; НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. – Київ, 1998. – 227 с.
38. **Українознавство** : наук. бібліогр. довід. : у 2 т., 4 ч. / уклад.: П. П. Кононенко, Л. К. Токар ; НДІ українознавства. – 2002 – .
- Т. 1. Ч. 1 : Загальні українознавчі джерела. – Бровари : Укр. ідея, 2002. – 424 с.
- Т. 1. Ч. 2. – Київ : НДІУ, 2006. – 250 с.

Г. Спеціальні історичні дисципліни

39. **Ілюстрований** бібліографічний покажчик з української сфрагістики / упоряд. В. О. Гавриленко ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львів. від-ня, Музей Шереметьєвих. – Київ : Антиквар, 2015. – 234 с. : іл.
40. **Іншомовні джерела до історії міст і сіл України** : покажч. л-ри / уклад О. Д. Кізлик ; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Львів, 1995. – 289 с.
41. **Історичне краєзнавство в Україні. Питання теорії і практики** : наук.-допом. бібліогр. покажч. / склад.: А. М. Комська, Л. А. Балацька, Т. С. Кудласевич ; Держ. іст. б-ка України. – Київ, 1992. – 170 с.
42. **Картографічні** твори на територію України (1945–2000 рр.): бібліогр. покажч. / уклад. Р. І. Сосса. – Київ : ДНВП «Картографія», 2002. – 400 с. – (Укр. картографія: історія, стан, перспективи).
43. **Картографування** території України від найдавніших часів до 1941 р. : бібліогр. покажч. / уклад. Р. Сосса ; Ін-т історії України НАН України, Кн. палата України. – Київ, 2007. - 240 с.
44. **Музейное** строительство в УССР (1917–1987) : науч.-вспом. библиогр. указ. / сост.: Л. Ю. Ступак, Т. А. Прилипко, Н. В. Гончаренко ; Гос. ист. б-ка УРСР. – Киев, 1987. – 264 с.
45. **Охрана**, использование и пропаганда памятников истории и культуры в УССР (1917–1987) : науч.-вспом. библиогр. указ. / сост.: Т. М. Заморина, Т. С. Кудласевич, В. А. Войналович ; Гос. ист. б-ка УССР. – Киев, 1987. – 110 с.
46. **Політико-адміністративні** й адміністративні карти України (1918–2008 рр.) : бібліогр. покажч. / уклад. Р. Сосса ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2009. – 106 с.

47. **Спеціальні історичні дисципліни** : звед. бібліогр. довід.-покажч. / упоряд. Л. П. Маркітан ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 1997-1998.
- Ч. 1 : Атрибутика. Емблематика. Медальєрика. Символіка. Фалеристика. – 1997. – 110 с.
- Ч. 2 : Нумізматика. Сфрагістика. – 1997. – 102 с.
- Ч. 3 : Геральдика. – 1998. – 78 с.
48. **Топографічне картографування території України (1920–2002 рр.)**: бібліогр. покажч. / уклад. Р. І. Сосса. – Київ : ДНВП «Картографія», 2003. – 128 с. – (Укр. картографія: історія, стан, перспективи).

Д. Історичне джерелознавство

49. **Архівна україніка** : матеріали до бібліогр. [Електронний ресурс] // Архіви України : офіц. веб-портал / Держ. ком. архівів України. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/>. (дата доступу: 20.08.23).
50. **Газети Радянської України 1921–1925 рр.** (За матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР): каталог / уклад. : Л. В. Пахуча (керів. роботи), О. С. Лук'янчук, І. В. Сіра. – Київ, 1981. – 229 с.
51. **Газети Радянської України 1926–1929 рр.** у фондах ЦНБ АН УРСР : каталог / уклад. : Л. В. Пахуча (керів. роботи), О. С. Лук'янчук, І. В. Сіра. – Київ, 1985. – 305 с.
52. **Газети України, 1930–1934 рр.** у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог : у 2 ч. / уклад.: Т. О. Борисенко, О. С. Залізнюк, О. С. Лук'янчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2004.
53. **Газети України 1917–1920 років** у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наук. кат. / авт.-уклад.: О. А. Вакульчук (керівник),

- О. С. Залізнюк ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 433, [1] с. : іл.
54. **Газети України 1941–1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського** : каталог / уклад. Н. Ф. Самохіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2009. – 504 с.
55. **Газети України 1946–1950 років у фондах НБУВ** : каталог / авт.-уклад. О. А. Вакульчук (керівник), О. С. Залізнюк ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 436 с.
56. **Газети України 1951–1955 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського** : каталог / авт.-уклад.: О. А. Вакульчук (керівник), О. С. Залізнюк ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 500 с.
57. **Газети України 1956–1960 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського** : каталог / [авт.-уклад.: Н. М. Носкіна (керівник) та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – 984 с.
58. **Джерела альтернативного українознавства (Європа, 1940–1945 р.): період. вид. за 1940–1945 рр.** : з фондів Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського та Наук.-довід. б-ки Центр. держ. архівів України : бібліогр. довід. / уклад. Б. В. Грановський. – Київ, 2002. – 436 с.
59. **Джерелознавство і археографія історії України XVI – першої половини XVII ст.** : матеріали до бібліогр. / уклад. М. Ковальський ; АН України, Ін-т укр. археогр., Дніпропетр. держ. ун-т. – Київ, 1993. – 102 с.
60. **Друкований** зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України, 1798–1923 : в 5 вип. / відп. ред. В. В. Патока ; Нац. парламент. б-ка України. – Київ, 1999–2015. – (Нац. бібліогр. України).

61. **Каталог** дореволюційних газет, що видавалися на Україні (1822–1916):
Фонди ЦНБ УРСР : довідник / сост.: О. М. Пузирева, О. О. Дмитрієв, Ю. М. Довгаленко ; Центр. наук. б-ка АН УРСР. – Київ, 1971. – 183 с.; Те ж саме. – Едмонтон, 1988.
62. **Каталог** колекції документів Київської археографічної комісії (1369–1899) /
упоряд.: Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомуцька ; Центр. держ.
іст. архів УРСР в Києві. – Київ, 1971. – 184 с.
63. **Каталог** пергаментних документів Центрального державного історичного
архіву УРСР у Львові. 1233–1799 / упоряд.: О. А. Купчинський, Е. Й.
Ружицький ; Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові. – Київ : Наук. думка,
1972. – 675 с.
64. **Книга** в Україні. 1861–1917: матеріали до репертуару укр. кн. : бібліогр.
покажч. : в 20 вип. / уклад.: С. Й. Петров, С. С. Петров ; ред. В. Ю. Омельчук
; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 1996–2017.
– (Нац. бібліогр. України).
65. **Книги** українською мовою із фондів Харківської ДНБ ім. В. Г. Короленка,
відсутні з різних причин. 1798–1923 : друк. кат. / склад. Т. О. Сосновська ;
Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Короленка. – Харків, 1998. – 44 с.
66. **Книги** українською мовою із фондів Харківської ДНБ ім. В. Г. Короленка.
1798–1923 : друк. кат. : в 5 вип. / склад. Т. Сосновська ; Харк. держ. наук. б-
ка ім. В. Короленка. – Харків, 1995–1996;
67. **Пам'ятки** книжкового мистецтва : кат. стародруків, вид. на Україні : у 2 ч. /
Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. – Л. : Вища шк., 1981–1983.
68. **Періодичні** видання УРСР : бібліогр. довід. (ретроспект. держ. бібліогр.
покажч. з 1983 р.) / Кн. палата УРСР. – Харків, 1956–1988.
Журнали. 1918–1950 / уклад.: М. І. Багрич, Д. Х. Мазус. – 1956. – 464 с.

- Журнали. 1951–1960 / уклад.: А. І. Козлова, Д. Х. Мазус, Г. Д. Рубан. – 1965. – 182 с.
- Газети. 1917–1960 / уклад.: А. І. Козлова, Д. Х. Мазус, Г. Д. Рубан. – 1965. – 576 с.
- Газети. 1961–1980 / уклад.: Р. К. Колбасіна, М. П. Пилипенко. – 1983. – 135 с.
- Журнали. 1961–1975 / уклад.: Р. К. Колбасіна, А. М. Міщенко, В. П. Овчаренко. – 1984. – 323 с.
- Журнали, збірники, бюлетені. 1976–1980 / уклад.: Р. К. Колбасіна, А. М. Міщенко. – 1988. – 158 с.
69. **Преса України: газети 1917–1920 рр.** : бібліогр. покажч. / уклад. Г. Я. Рудий ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : Хрещатик, 1997. – 97 с.
70. **Радянські** видання документальних матеріалів з історії України (1917–1968) : бібліогр. покажч. / відп. ред. І. О. Гуржій ; АН УРСР, Ін-т історії. – Київ : Наук. думка, 1970. – 119 с.
71. **Репертуар** української книги. 1798–1916 : матеріали до бібліогр. : у 9 т. / упоряд.: Л. І. Ільницька, О. І. Хміль ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. Грушевського. Львів. від-ня. – Львів, 1995–2005.
72. **Російськомовна** книга у фондах Національної парламентської бібліотеки України. 1816–1923 : каталог / уклад.: Р. С. Жданова, В. М. Лой ; ред. В. В. Патока ; Нац. парламент. б-ка України. – Київ : Глобус, 1999. – 365 с. – (Нац. бібліогр. України).
73. **Російськомовна** періодична преса України у фондах Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького : каталог : у 2 вип. / упоряд. Т. І. Олейникова ; ред. М. Л. Десенко ; Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького. – Одеса, 1993.

- 74.**Слов'янська** кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Л. А. Гнатенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2003. – 356 с.
- 75.**Слов'янська** кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наук. кат. : палеогр. альбом / О. А. Іванова, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2010. – 751 с.
- 76.**Слов'янські** рукописи XI–XIV ст. у фондах відділу рукописів ЦНБ АН УРСР : огляд, опис, публікації. – Київ : Наук. думка, 1969. – 152 с.
- 77.**Слов'янська** кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог : кодикол.-орфогр. дослідж. : палеогр. альбом / Л. А. Гнатенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2007. – 266 с.
- 78.**Спецфонд** Книжкової палати України (1917–1921 рр.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / уклад.: О. О. Федотова (наук. ред.), П. М. Сенько, О. М. Устіннікова ; Кн. палата України. – Київ, 2003. – 360 с.;
- 79.**Спецфонд** Книжкової палати України (1917–1921 рр.). Додатковий вип. : наук.-допом. бібліогр. покажч. / уклад.: О. О. Федотова (наук. ред.), П. М. Сенько, О. М. Устіннікова ; Кн. палата України. – Київ, 2003. – 60 с.
- 80.**Статистика** народного господарства і культури Української РСР : бібліогр. покажч. / уклад.: Д. Є. Альохін, Н. М. Уманська ; Держ. іст. б-ка України. – Київ, 1968. – 291 с.
- 81.**Україна** і Друга світова війна: кінолітопис : анотов. кат. кіножурн., докум. фільмів, кіносюжетів, спецвип. (1939 – 1945) : довідник / упоряд. Т. Смелянова ; ред. Л. Васько ; Держ. ком. архівів України. – Київ, 2005. – 201 с.

82. **Україномовна** книга у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. 1798–1923 : бібліогр. покажч. : в 5 вип. / редкол.: В. Ю. Онищенко (голова) [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : Абрис, 1996–2001. – (Нац. бібліогр. України).
83. **Україномовна** книга, 1808–1923 : бібліогр. покажч. : у 2 вип. / уклад.: Р. С. Жданова, В. М. Лой ; ред. В. О. Кононенко, В. В. Патока ; Нац. парламент. б-ка України. – Київ : Абрис, 1996–1998. – (Укр. кн. у фондах Нац. парламент. б-ки України).
84. **Українська** книга у фондах Одеської ДНБ ім. О. М. Горького, 1574–1923 рр. : каталог : в 6 вип. / упоряд.: Л. В. Арюпіна, В. І. Комендантова ; ред. М. Л. Десенко. – Одеса, 1991–2012.
85. **Українська** періодична преса в фондах Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького : каталог / склад. Т. І. Олейникова ; ред. І. О. Шелестович ; Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького. – Одеса, 1992. – 32 с.
86. **Українська** преса у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка : друк. кат. Вип. 1 : Газети / уклад.: Н. Ф. Бондаренко, Т. О. Сосновська ; Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Харків, 1999. – 103 с.
87. **Українські** періодичні видання [1816–1923 рр.] у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка : друк. кат. : у 2 вип. / уклад. Л. Ф. Бондаренко ; Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Харків, 2000–2001.
88. **Українські** періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.) : матеріали до бібліогр. / М. Мартинюк ; упоряд. Н. В. Антонюк ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Львів, 1998. – 297 с.
89. **Українські** продовжувані видання у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка : друк. кат. / уклад. Л. Ф. Бондаренко ; Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Харків, 2003. – 116 с.

Ж. Історична біографіка

90. **Вчені** Інституту історії України : біобібліогр. довід. / уклад.: С. І. Білокінь [та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 1998. – 425 с. – (Укр. історики ; Вип. 1).
91. **Гетьман** Павло Скоропадський (1873–1945) : матеріали для біобібліогр. / уклад.: Г. Шовкопляс, І. Шовкопляс ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 1996. – 52 с.
92. **Історики-слависти** ССРСР : биобиблиогр. слов.-справ. / сост.: С. И. Сидельников, Г. И. Чернявский ; АН ССРСР, Ин-т славяноведения и балканистики, Харьк. гос. ун-т им. А. М. Горького. – Харьков, 1969. – 109 с.
93. **Історики-слависти** ССРСР : биобиблиогр. слов.-справ. / сост.: С.И. Сидельников [и др.] ; редкол.: В. Я. Дьяков (отв. ред.) [и др.] ; АН ССРСР, Ин-т славяноведения и балканистики. – Москва, 1981. – 205 с.
94. **Книжкові** джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : матеріали до б-фії (середина ХІХ – ХХ ст.). Вип. 1 / упоряд.: Т. В. Куриленко, Н. І. Мельник, О. М. Яценко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2004. – 364 с. – (Джерела укр. біографістики).
95. **Книжкові** джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : матеріали до б-фії (2001–2003 рр.). Вип. 2 / уклад. Н. І. Мельник-Любовець ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. досліджень. – Київ, 2006. – 202 с. – (Джерела укр. біографістики).
96. **Мазепіана** : матеріали до бібліогр. (1688–2009) / упоряд. та авт. передм. О. О. Ковалевська ; відп. ред. О. А. Удод ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : Темпора, 2009. – 248 с.

97. **Михайло** Грушевський – перший президент України, академік : біобібліографія (1885–2000 рр.) / уклад. Б. В. Грановський. – Київ, 2001. – 384 с.
98. **Українські** архівісти : біобібліогр. довід. : у 3 вип. / упоряд. О. М. Коваль ; НАН України, Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 1999.
99. **Українські** історики : біобібліогр. довід. / голов. ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2010. – 344 с. – (Укр. історики. Вип. 3)
100. **Українські** історики ХХ століття : біобібліогр. довід. / голов. ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2003–2006. – (Укр. історики ; Вип. 2 : в 3 ч.).

З. Праці установ та товариств

101. **Бібліографія** основних видань Інституту історії України НАН України. 1936–2001 / уклад.: І. С. Азарх, Л. Я. Муха ; відп. ред. С. В. Кульчицький ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2002. – 160 с.
102. **Видання** державних архівних установ України, 1925–2000 рр. : бібліогр. покажч. / упоряд.: В. Оснач [та ін.] ; Держ. ком. архівів України. – Київ, 2001. – 159 с.

К. Періодичні та продовжувані видання

103. **Анотований** покажчик публікацій журналу «Архіви України» за 1988–1995 рр. / уклад. Н. П. Павловська ; Голов. архів. упр. при Каб. Міністрів України, Укр. держ. НДІ архів. справи та документознавства. – Київ, 1997. – 152 с.

104. **«Архіви України»** за 1947–1970 рр. : бібліогр. покажч. змісту / уклад.: А. А. Батюк, М. І. Бутич ; Укр. держ. НДІ архів. справи та документознавства. – Київ, 1999. – 209 с.
105. **Бібліографія** Записок Наукового товариства імені Шевченка. Т. I–ССХL. 1892–2000 / уклад. В. Майхер ; Наук. т-во ім. Шевченка. – Львів, 2003. – 741 с.
106. **Гарвардські** українознавчі студії : покажч. до томів I–XV (1977–1991) / упоряд.: К. Д. Тейлор, З. Борисюк ; АН України, Ін-т укр. археогр., Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту. – Київ, 1992. – 176 с. – (Наук.-довід. вид. з іст. України ; Вип. 19).
- 106а. **Журнал** «Основа: южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ». 1861-1862 : сист. покажч. змісту / М-во культури та інформ. політики України; Нац. іст. б-ка України; уклад.: О. Покропивна, М. Цінська. – Київ, 2023. – 163 с.
107. **«Кіевская старина»** (1882–1906) : сист. покажч. змісту журн. / уклад. М. Г. Палієнко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : Темпора, 2005. – 606 с.
108. **Пам'ятки** України: історія та культура : бібліогр. покажч. змісту за 1989–2001 рр. / уклад. В. Карпенко // Пам'ятки України. – 2002. – № 1. – 64 с.
109. **Систематичний** покажчик публікацій журналу «Архіви України» за 1971–1987 рр. / упоряд.: Л. М. Васько [та ін.] ; Голов. Архів. упр. при Раді Міністрів УРСР. – Київ, 1988. – 195 с.
110. **Український** історик: журн. Укр. іст. т-ва : покажч. змісту за роки 1963–1997 (чч. 1–135) / упоряд. Л. Сакада // Укр. історик. – 1999. – Ч. 140. – С. 23–168.
111. **Український** історичний журнал [Електронний ресурс] // Інститут історії України Національної Академії наук України : веб-портал. – Режим

доступу:

<http://www.history.org.ua/index.php?urlcrnt=JournALL/select.php&seriaName=journal>. (дата доступу: 29.08.23).

112. **Чтения** в Историческом обществе Нестора-летописца (1879–1914) : бібліогр. довід. / відп. ред. В. Г. Сарбей ; АН УРСР, Археогр. коміс. – Київ, 1989. – 84 с.

Л. Бібліографія бібліографії

113. **Бібліографії** зарубіжних видань з історії Української РСР : бібліогр. покажч. / уклад.: Л. Д. Вітрук, Ф. П. Максименко, В. М. Рябоконт ; відп. ред. Р.Г. Симоненко. – Київ, 1971. – 198 с.
114. **Бібліографічні** посібники з історії України та архівні довідники. 1991–2010 : наук.-допом. бібліогр. покажч. / уклад.: О. А. Політова, В. П. Кисельова ; М-во культури України, Нац. іст. б-ка України. – Київ, 2011. – 108 с.
115. **Бібліографія** російської і української бібліографії по історії Української РСР (1956–1965) / уклад.: Н. М. Шеліхова, О. С. Ровнер ; Держ. іст. б-ка України. – Київ, 1966. – 128 с.
116. **Бібліографія** української і російської бібліографії по історії Української РСР [1917–1960] / уклад.: Р. Кац, Ф. Максименко ; Держ. іст. б-ка України. – Київ, 1960. – 154 с.
117. **Джерела** українознавства / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 1990–1998.
- Вип. 1 : Вітчизняні бібліографічні джерела, 1574–1924 / упоряд.: Б. В. Грановський [та ін.]. – 1990. – 340 с.

- Вип. 2 : Бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань / упоряд.: Н. М. Погребецька, Л. М. Ковінченко. – 1998. – 128 с.
118. **Персональна бібліографія істориків діаспори, 1945–1991** / уклад. О. Ясь // Бібл. вісн. – 1996. – № 2. – С. 9–12.
119. **Персональна бібліографія істориків України : матеріали до бібліогр. бібліогр.** / уклад. О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Київ, 2002. – Чис. 8–9. – Ч. 1. – С. 404–424.
120. **Показчик бібліографічних посібників з історії УРСР (1966–1977)** / уклад.: О. В. Молодчиков, С. В. Сороковська // Укр. іст. журн. – 1980. – № 10. – С. 154–159; 1981. – № 3. – С. 153–158.
121. **Українські персональні бібліографічні показники (1856–2013)** / уклад.: О. М. Яценко, Н. І. Любовець ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 469 с. – (Джерела укр. біографістики ; вип. 3).

М. Зарубіжні бібліографічні посібники, що містять матеріал з історії України

122. **Государственные деятели Российской империи: главы высш. и центр. учреждений, 1802–1917 : биобиблиогр. справ.** / Д. Н. Шилов ; Европ. ун-т в Санкт-Петербурге. – Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2001. – 830 с.
123. **Историко-статистические описания епархий русской православной церкви (1848–1916) : свод. кат. и указ. содерж.** / А. И. Раздорский ; [ред. В. В. Антонов] ; Рос. нац. б-ка. – Санкт-Петербург : [Изд-во РНБ], 2007. – 960 с.
124. **История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях : аннот. указ. кн. и публ. в журн. : [в 4 т.]** / науч. рук., ред. и введ. П. А.

Зайончковского ; Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина [и др.]. – Москва : Книга, 1976-1986.

Т. 1 : XV – XVIII века. – 1976. – 303 с.

Т. 2 : 1801–1856 гг. : в 2 ч. – 1977–1978.

Т. 3 : 1857–1895 гг. : в 4 ч. – 1979–1982.

Т. 4 : 1896–1917 гг. : в 4 ч. – 1983–1986.

125. **История СССР** : указ. сов. лит. за 1917–1952 гг. : в 3 т. / ред. К. Р. Симон ; АН СССР, Фундамент. б-ка обществ. наук. – Москва, 1956–1981.

Т. 1 : История СССР с древнейших времен до вступления России в эпоху капитализма / сост.: И. П. Доронин [и др.]. – 1956. – 725 с.

Т. 2 : История СССР в период капитализма, 1861 – 1917 гг. / сост.: И. П. Доронин [и др.]. – 1958. – 393 с.

Т. 3 : История СССР в период социализма, 1917–1964 гг.

Вып. 2 : Великая Октябрьская социалистическая революция (1917–1920 гг.) : в 2 кн. / сост.: К. К. Искольдская [и др.]. – 1967–1971;

Вып. 4 : СССР в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941–сент. 1945 гг.) : в 2 кн. / сост. Л. Б. Виноградова [и др.]. – 1977–1981.

126. **История исторической науки в СССР** : библиография : [в 3 т.] / АН СССР, Ин-т истории СССР, Гос. публ. ист. б-ка РСФСР. – Москва, 1965–1995.

[Т. 1] : Дооктябрьский период / сост.: Э. А. Вайсброд [и др.] ; отв. ред. М.В. Нечкина. – Москва : Наука, 1965. – 703 с.

[Т. 2] : Советский период, окт. 1917–1967 гг. / сост.: Р. Г. Эймонтова [и др.]. – Москва : Наука, 1980. – 723 с.

[Т. 3] : Зарубежная историография : указ. сов. лит. 1917–1982 гг. : в 2 ч. / ред.-сост.: Б. А. Каменецкий, Е. А. Гутерман ; Гос. публ. ист. б-ка России. – Москва, 1994–1995.

127. **История** советского общества в воспоминаниях современников : аннот. указ. мемуар. лит. : в 2 ч. / Науч. б-ка им. А. М. Горького МГУ им. М. В. Ломоносова, Гос. б-ка СССР им. В.И. Ленина. – Москва, 1958–1967.
 Ч. 1 : Книги и сборники, 1917–1957. – 1958. – 407 с.
 Ч. 2 : Журнальные публикации : в 2 вып. – 1961–1967. – Вып. 1 : 1917–1927 гг. – 1961. – 252 с.; Вып. 2 : 1928–1957 гг. – 1967. – 252 с.
128. **Источники** по истории населенных пунктов дореволюционной России. Вып. 1. Печатные источники периода Российской империи (1721–1917 гг.) : сб. библиогр. материалов / [сост.: Н. М. Балацкая, Г. М. Вольберг, А. И. Раздорский ; ред. Н. М. Балацкая] ; Рос. нац. б-ка. – Санкт-Петербург : [Изд-во РНБ], 1996. – 384 с.
129. **Источниковедение** истории советского общества : указ. лит. за 1917–1984 гг. : в 2 вып. / АН СССР, Ин-т истории СССР. – Москва, 1987–1989.
 Вып. 1 : 1917–1967 гг. / [сост.: В.Х. Вадиско [и др.]. – 1987. – 201 с.
 Вып. 2 : 1968–1984 гг. / [Ю.П. Вокарев [и др.]. – 1989. – 236 с.
130. **Незабытые могилы:** Рус. зарубежье: некрологи, 1917–2001 : в 6 т. : [словарь] / сост. В. Н. Чуваков ; под ред. Е. В. Макаревич ; Рос. гос. б-ка. – Москва : Пашков дом, 1999–2007.
131. **Обзоры** губерний, областей и градоначальств Российской империи (приложения к всеподданнейшим отчетам губернаторов, начальников областей и градоначальников). 1870 – 1916 : свод. кат. / А. И. Раздорский ; Рос. нац. б-ка. – Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2011. – 913 с.
132. **Общие** печатные списки должностных лиц губерний и областей Российской империи (1841–1908) : библиогр. указ. / А. И. Раздорский ; [ред. Н.М. Балацкая] ; Рос. нац. б-ка. – Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 1999. – 93, [1] с. – То же самое [Электронный ресурс]. – 2-е изд., доп. – Санкт-

- Петербург, 2003. – Режим доступа: <http://www.nlr.ru/res/epubl/official/>. (дата доступа: 20.08.23).
133. **Памятные** книжки губерний и областей Российской империи (1833–1917) : свод. кат.-репертуар / Н. М. Балацкая, А. И. Раздорский ; [ред. Н.М. Балацкая] ; Рос. нац. б-ка. – Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2008. – 645 с.
134. **Патрило**, Исидор Иван. Джерела і бібліографія історії Української Церкви : [у 3 т.] / Исидор І. Патрило. – Рим, 1975–1995.
135. **Россия** и российская эмиграция в воспоминаниях и дневниках : аннот. указ. кн., журн. газ. публ., изд. за рубежом в 1917–1991 гг. : в 4 т. / науч. ред.: А. Г. Тартаковский, Т. Эммонс, О. В. Будницкий ; Гос. публ. ист. б-ка России, Стэнфорд. ун-т. – Москва : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2004–2006.
136. **Русские** официальные и ведомственные издания XIX – начала XX вв. : каталог : в 7 т. / [сост.: Е. К. Авраменко [и др.] ; Рос. гос. ист. арх., науч.-справ. б-ка. – Санкт-Петербург, 1995–2000.
137. **Советское** общество в воспоминаниях и дневниках : аннот. библиогр. указ. книг, публ. в сб. и журн. : [в 8 т.] / науч. ред. В. З. Дробижева ; Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина = Рос. гос. б-ка, Гос. публ. ист. б-ка, Науч. б-ка им. А. М. Горького МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва, 1987–2018.
138. **Справочники** по истории дореволюционной России : библиогр. указ. / науч. рук., ред., вступ. статья П. А. Зайончковского ; Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина [и др.]. – 2-е пересмотр. и доп. изд. – Москва : Книга, 1978. – 639 с.
139. **Справочные** издания епархий Русской православной церкви, 1861–1915 : свод. кат. и указ. содерж. / А. И. Раздорский ; [ред. В. В. Антонов] ;

- Рос. нац. б-ка. – Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2002. – 518 с.; 2-е изд., доп. и испр. – Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2011. – 671 с.
140. **Члены** Государственного совета Российской империи. 1801–1906 : биобиблиогр. справ. / Д. Н. Шилов, Ю. А. Кузьмин ; Рос. нац. б-ка. – Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2007. – 993 с.
141. **Bibliografia** historii Polski / Polska Akademia Nauk, Inst. Historii. – Warsz. : Państw. Wydaw. Naukowe, 1965–1978.
- Т. 1 : Do roku 1795 / pod red. H. Madurowicz-Urbańskiej ; oprac. W. Bieńkowski [et al.]. – Cz. 1–3. – 1965.
- Т. 2 : 1795–1918 / pod red. H. Madurowicz-Urbańskiej ; oprac. W. Bieńkowski [et al.]. – Cz. 1–2. – 1967.
- Т. 3 : 1918–1945/ pod red. W. Bieńkowskiego. – Cz. 1–2. – 1974–1978.
142. **Bibliografia** historii Polskiej za ... rok / [Polskie Towarzystwo Historyczne]. – Kraków, 1952 – .
143. **Bibliografia** historii Polski XIX wieku / Polska Akademia Nauk. Inst. Historii. – Wrocław : Zakład Nar. im. Ossolińskich ; Wydaw. PAN, 1958–2000.
- Т. 1 : 1815–1831 / red. S. Płoski ; oprac.: H. Bachulska [et al.]. – 1958. – 662 s.
- Т. 2 : 1832–1864 / oprac.: R. Czepulis [et al.] ; red. W. Chojnacki. – Cz. 1-4. – 1968–1983.
- Т. 3 : Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku, 1865–1918 / zebrał i oprac. zespół pod kier. S. Sokołowskiej ; zred. S. Sokołowska i I. Ossowska ; [w zbieraniu i oprac. opisów bibliogr. brali udział Anna Brus et al.] ; Polska Akademia Nauk, Inst. Historii. – Warsz., 2000.
144. **Bibliografia** historii Polskiej, 1990–2005 [Электронный ресурс] : веб-сайт. – Режим доступа:

- <http://www.bibliografia.ipn.gov.pl/portal/bhp/1046/8338/Katalog.html>. (дата доступу: 25.08.23).
145. **Bibliografia** Ukrainy na podstawie czasopism polskich, 1859–1918 [Електронний ресурс] / oprac. M. Żurowski // Biblioteka Polska w Montrealu : web-site. – Режим доступу: <http://www.biblioteka.info/ukraina/index.html>. (дата доступу: 24.08.23).
146. **Independent** Ukraine : a Bibliographic Guide to English-Language Publications, 1989–1999 / B. Wynar. – Englewood, Col. : Ukrainian Academic Press, 2000. – XIV, 552 p.
147. **Каталог** електронних книг, бібліяграфія [Електронний ресурс] // Гісторыя Беларусі IX – XVIII стагоддзяў. Першакрыніцы : веб-портал. – Режим доступу: <http://starbel.narod.ru/el/a.htm>. (дата доступу: 22.08.23).
148. **Práce** ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu, 1918–1945 : bibliogr. s biogr. udaji o autorech / zprac. Z. Rachunkova. – Praha, 1996. – 424 s.
149. **Ukraine** : a Bibliographic guide to English-language publications / B. Wynar. – Englewood, Col. : Ukrainian Academic Press, 1990. – XIII, 405 p.

Н. Історична бібліографія зарубіжних країн

150. **Древняя Греция** и Древний Рим : библиогр. указ. изд., вышедших в СССР, 1895–1959 / сост. А. И. Воронков ; АН СССР, Ин-т истории СССР. – Москва, 1961. – 523 с.
151. **История средних веков** : библиогр. указ. лит., изд. в СССР, 1918–1967 гг. : в 2 т. / Науч. б-ка им. А. М. Горького МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва, 1968–1984.
Т. 1 : 1918–1957. – 1968. – 520 с.

Т. 2 : 1958–1967 : в 3 ч. – 1980–1984.

152. **История СССР** : аннот. указ. библиогр. пособий, опубли. на рус. яз. с нач. XIX в. по 1982 г. : в 2 ч. / Гос. б-ка СССР им. В.И. Ленина, Гос. публ. ист. б-ка РСФСР. – 3-е изд., доп. и перераб. – Москва, 1983–1985.

Ч. 1 / сост.: Г. А. Главатских, Н. В. Кадушкина, Л. М. Маслова. – 1983. – 230 с.

Ч. 2 / сост.: И. А. Гузеева [и др.]. – 1984. – 208 с.

Приложение. Дополнения. Схема классификации. Вспомогательные указатели. – 1985. – 80 с.

153. **История СССР** : материалы для библиогр. иностр. библиогр. (1699–1991 гг.) / сост.: М. А. Мамонтов, В. В. Антонов ; [ред. В. В. Антонов] ; Рос. нац. б-ка. – Санкт-Петербург : [Изд-во РНБ], 1997. – 392 с.

154. **Новая история** : указ. лит., изд. в СССР на рус. яз., 1917–1940 гг. : в 2 ч. / под ред.: А. В. Адо, М. С. Мейера ; Науч. б-ка им. А. М. Горького МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва, 1980–1988.

Ч. 1 : Общий отдел. Первый период новой истории. 1640–1870 гг. / сост.: И. И. Корндорф [и др.]. – 1980. – 358 с.

Ч. 2 : Второй период новой истории, 1871–1918 гг. / сост.: Л. В. Краснопевцева [и др.]. – Вып. 1. – 1986. – 434 с.; Вып. 2. – 1988. – 398 с.

155. **International bibliography of historical sciences** = *Bibliographie internationale des sciences historiques* = *Internationale Bibliographie der Geschichtswissenschaften*, 1926 – / Intern. Comm. of Hist. Sciences, Bibliogr. commis. – Paris, 1930–1979; Munich, New-York, London, Paris, 1980–1996; Munchen, 1999 – .

Додаток № 2

Сучасні історичні енциклопедії

(за матеріалами Вікіпедії)

Загальні

- **Dictionnaire** encyclopédique d'histoire / éd. Michel Mourre. – Paris : Larousse-Bordas, 1996-1997. – Vol. 1-5.
- **Encyclopedia** of Historians and Historical Writing / ed. Kelly Boyd. – London : Routledge, 1999. – Bde. 1-2.
- **Propyläen** Weltgeschichte / hrsg. Golo Mann, August Nitschke. – Berlin; Frankfurt/Main : Propyläen-Verlag, 1991. – Bde. 1-22.
- **The dictionary of dates** / ed. Helen Rex Keller. – 2-d ed. – New York : Hafner Publishing Company, 1971. – Vol. 1-2.

Стародавня історія

- **Reallexikon** der Vorgeschichte / hrsg. Max Ebert. – Berlin : Verlag Walter de Gruyter & Co, 1925-1932. – Bde. 1-15.
- **Bronzezeitliche** und Früheisenzeitliche Chronologie / hrsg. Nils Aberg. – Stockholm : Verlag der Akademie, 1930–1935. – Bde. 1-5.
- **Handbuch** der Urgeschichte / hrsg. Karl J. Narr. – Bern; München : Francke Verlag, 1966-1975. – Bde. 1-2.
- **Lexikon** Früher Kulturen / hrsg. Joachim Herrmann ; VEB Bibliographische Institut. – Leipzig, 1987. – Bde. 1-2.
- **Handbuch** der Vorgeschichte / hrsg. Hermann Müller-Karpe. – 2 Auf. – München : Verlag C.H. Beck, 1977-1980. – Bde. 1-4.

Антична доба

- **Der Neue Pauly.** Enzyklopädie der Antike / hrsg. Hubert Cancik Metzler. – Stuttgart; Weimar, 1996–2010. – Bde. 1-16.
- The Oxford Encyclopaedia of Archaeology in the Near East / ed. Eric M. Meyers. – Oxford Univ. Press, 1996. – Vol. 1-5.
- The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt / ed. Donald B. Redford. – Oxford University Press, 2001. – Vol. 1-3.

Середньовіччя

- **Lexikon** des Mittelalters. – München ; Zürich : Artemis-&-Winkler-Verlag ; LexMA Verlag, 1980-2000. – Bde. 1-10.
- **The New Cambridge** Medieval History. – Cambridge : University Press, 1995-2005. – Vol. 1-8.
- **Dictionary** of the Middle Ages / ed. Joseph R. Strayer ; American Council of Learned Societies. – New York : Scribner, 1982-1989. - Vol. 1-13
- **Dictionnaire** Encyclopédique du Moyen Âge / ed. André Vauchez, Catherine Vincent. – Paris : Ed. du Cerf, 1997. – Vol. 1-2.
- **Dizionario** enciclopedico del Medioevo / ed. André Vauchez, Claudio Leonardi. – Roma : Città Nuova, 1998. – Vol. 1-3.
- **Encyclopédie** médiévale / ed. E. le Duc, G. Bernage. – Paris : Inter-Livres, 1978. – T. 1-2.
- **Le Moyen Age** / sous la dir. de Robert Fossier. – Paris : Armand Colin, 1990. – Vol. 1-3.
- **Kulturhistorisk** Leksikon for nordisk middelalder: fra vikingetid til reformationstid / Olaf Olsen, Johannes Brøndsted. – København : Rosenkilde og Bagger, 1956-1978. – Bind 1-22.

Історія Нового Часу

- **The New Cambridge Modern History** / ed. George Richard Potter, Geoffrey Rudolph Elton & oth. – London ; New York : Cambridge Univ. Press, 1957-1970. – Vol. 1-14.
- **Encyclopedia of the Renaissance** / ed.-in-chief Paul F. Grendler ; Renaissance Society of America. – New York : Charles Scribner's Sons, 1999. – Vol. 1-6.
- **Enzyklopädie der Neuzeit** / hrsg. Friedrich Jaeger . – Stuttgart ; Weimar : J.B.Metzler, 2005- . – Bde. 1-16.

Регіональні історичні енциклопедії

Західна Європа

- **Handbuch der europäischen Geschichte** / hrsg. Theodor Schieder. – Stuttgart : Union-Verlag Klett-Cotta, 1968-1987. – Bde. 1-7.
- **Reallexikon der Germanischen Altertumskunde**. – 2 Auf. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1968-2007. – Bde. 1-35.
- **The Oxford History of the British Empire**. – Oxford : Oxford. Univ. Press., 1998-1999. – Vol. 1-5.
- **Handbuch der deutschen Geschichte** / hrsg. Bruno Gebhardt. – 10 Auf. – Stuttgart : Klett-Cotta Verlag, 2001-2005. – Bde. 1-22(24).
- **Enzyklopädie deutscher Geschichte** / Hrsg. Lothar Gall u.a. – München : Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1988- . – Bde. 1-100.
- **Diccionario de Historia de España** / dirigido por German Bleiberg. – 2 ed. – Madrid : Ediciones de la Revista de Occidente, 1968-1969. – Vol. 1-3.
- **Enciclopedia de historia de Espana** / dirigida por Miguel Artola. – Madrid : Alianza, 1988-1993. – Vol. 1-7.
- **Historische Lexikon der Schweiz** / hrsg. Stiftung Historisches Lexikon der Schweiz. – Schwabe : Basel, 2002 - . – Bde. 1-13.

Східна Європа

- **The Oxford** dictionary of Byzantium / ed. Alexander P. Kazhdan. – New-York ; Oxford : Oxford Univ. Press, 1991. – Vol. 1-3.
- **Słownik** starożytności słowiańskich / red. Gerard Labuda i Zdzisław Stieber. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Wyd. PAN, 1961-1996. – Т. 1-8.
- **Encyklopedia** staropolska. – Warszawa : Państw. Wyd. Nauk., 1990. – Т. 1-4.
- **The Modern** Encyclopedia of Russian and Soviet History (MERSH) / ed. by Joseph L. Wieczynski, George N. Rhyne. ; Academic International Press. – Vol. 1-55 (1976-1993); Index: vol. 56-60 (1995-2006)
- **Ukraine: A History** / ed. O. Subtelny. – 3ed. – Toronto : University of Toronto Press, 2000.
- **Енциклопедія історії України** / редкол.: В.А. Смолій (голова) [та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : Наук. думка, 2003-2013. – Т. 1-10.
- **Радянська енциклопедія історії України** / відп. ред. . А.Д. Скаба ; АН УРСР, Ін-т історії УРСР. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1969-1972. – Т. 1-4.

Азія

- **The Encyclopedia** of Asian History / ed. Ainslie Thomas Embree. – New York : Charles Scribner's Sons, 1988. – Vol. 1-4.

Північна Америка

- **Encyclopedia** of American Social History / ed. M.C.Kupiec. – New York : Charles Scribner's Sons, 1993. – Vol. 1-3.
- **Encyclopedia** of the United States in the Nineteenth Century. – New York : Charles Scribner's Sons, 2001. – Vol. 1-3.

Центральна та Південна Америка

- **The Cambridge** History of Latin America / ed. Leslie Bethell. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1984-2008. – Vol. 1-12.
- **Dicionario** histórico-biográfico brasileiro. 1930-1983 / coordenação de I. Beloch, A. de Abreu ; Fundação Getúlio Vargas, Centro de Pesquisa e Documentação de História Contemporânea do Brasil. – Rio de Janeiro, 1984. – Vols. 1-4.
- **Dicionario** Porrúa de historia, biografía y geografía de México. – Mexico : Editorial Porrúa, 1995. – Vol. 1-4.
- **Dicionario** enciclopédico del Perú. – Lima : Editorial Mejía Baca, 1966-1967. – Vol. 1-3.
- **Dicionario** de historia de Venezuela. – Caracas : Fundación Polar, 1987. – Vols. 1-3.

Африка

- **Encyclopedia** of African History / ed. Kevin Shillington, Fitzroy Dearborn. – New York, 2005. – Vol. 1-3.
- **The Cambridge** History of Africa / ed. J. Desmond Clark a.o. – 1982-1989. – Vol. 1-8.
- **Histoire** Generale de L’Afrique / dir. Joseph Ki-Zerbo. – Paris : Jeune Afrique : UNESCO : Stock., 1980-1998. – T. 1-8.